

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Koldingbogen 1999

Koldingbogen

1999

**Koldingbogen 1999 udgives af Kulturudvalget
med støtte fra følgende sponsorer:**

ABC-Kolding
Burcharths Farve- og Lakfabrik A/S
P. W. Christiansen A/S
A/S Georg Jensen Damaskvæveriet
Den Danske Bank
Excellent Wine
Munk Bog & Idé
Nordisk Solar Compagni A/S
Novadan A/S
Nykredit A/S
OptiKjær
Sparekassen Bikuben Koldings Fond
Sydbank
Jørn Thomsen Offset A/S

“Fortæl en historie!”

Det gør Koldingbogen – eller Koldingbøgerne!

Og det er godt – både fordi de holder en tradition i live, men også fordi bøgerne “husker” alle de historier, der er blevet fortalt i tidens løb.

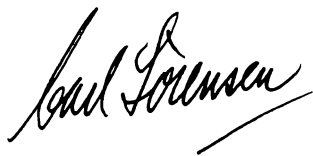
“Fortæl en historie!” har lydt og lyder stadig i mange hjem, hvor der er børn.

Og det er en tradition, som der bør værnes om.

Nordisk litteratur har utrolig mange fortællinger at øse af, lige fra H. C. Andersen til Astrid Lindgren og mange flere.

Koldingbogen har også i år mange fortællinger, der er værd at stifte bekendtskab med.

Derfor en stor TAK til alle forfatterne, sponsorerne og Kolding Stadsarkiv for endnu en Koldingbog.

Carl Sørensen
Kulturudvalgsformand

SIDE INDHOLD

5	Trotzkij til te i Kolding
Asta Hartmann Andersen
11	Industri- og Landbrugsudstillingen i
Kolding 1897
Poul Dedenroth-Schou
23	Nytårsblusset på Vejlevej
Bent Gudmund Nielsen
27	Galleri Langhoff i Kolding
K. E. Reddersen
46	Liv og død og humor
Erna Hollænder
51	Bollerups Planteskole
Birgitte Dedenroth-Schou
58	Historien om en lille gård i Dalby
Per Andersen
70	Sålænge, vi er her
Bryggeriet Slotsmøllen A/S 1852-1998
Carsten Fladmose Madsen
92	Lidt om teglværkerne i Seest
Søren Toft
97	Faders vilje – sølvet til gavn
Karl Gustav Hansen er også billed-
hugger
Birgit Jenvold

- 109 Koldinghus Margarinefabrik
Per Beck Jensen
- 114 Fabriksgården
H. C. Ervald
- 116 Koldingbegivenheder
1. september 1998 - 31. august 1999
Søren Flø Sørensen

Koldingbogen
29. årgang
Udgivet af Kulturudvalget i Kolding
Redigeret af Birgitte Dedenroth-Schou
Sats og tryk: Jørn Thomsen Offset A/S, Kolding
ISSN 0901-877

Forsidebillede: Adelgade ca. 1900.

Trotzkij til te i Kolding

Af Asta Hartmann Andersen

I begyndelsen af 1930'erne var Kolding endnu en lille fredelig by med to kommunale sykklassede skoler, Drengeskolen, hvor den nuværende Ålykkeskolen ligger, og Pigeskolen, der lå i Skolegade. Desuden var der Kolding højere Almenskole med mellemskole, realklasse og gymnasium plus et par privatskoler, hvoraf den ene blev oprettet af lektorerne Bøggild og Galster, som en forskole til Almenskolen.

Dengang lå Almenskolen, hvor nu Socialforvaltningen ligger, og da jeg gik der, lå hovedbygningen lige over for Nikolaj Kirke med indgang over for kirkens indgang. Her på kirkepladsen mødtes vi om morgenen, og når rektor klokken ca. 7.45 slog hoveddøren op, strømmede vi op ad trappen og ind gennem gangene til skolegården, hvor vi så opholdt os, enten det regnede eller sneede, til der ringedes ind. Så stillede vi pænt klassevis op på række, til gårdlæreren vinkede ind. Kun gymnasieeleverne havde det privilegium, at de blot kunne gå op, når det ringede ind. Dog havde heller ikke vi tilladelse til at opholde os indendørs i frikvartererne.

Årets store begivenhed var den årlige majfest med udnævnelse af majdronning, junker og baron og udflugt for hele skolen med Sydbanetoget til Skamlingsbanken. Jeg mindes især hjemkomsten hen mod aften, hvor vi alle med ny udsprungne bølgegrene marcherede gennem byens gader tilbage til skolen, altid

modtaget af utroligt mange glade, vinkende koldingensere. Det var ligesom hele byens fest.

Hvad der skete rundt om os i den store verden, følte dengang som noget fjernt, som egentlig ikke rigtigt vedkom os.

Men en kold decemberdag i 1932 skete der noget, der pludselig gjorde verdenshistorien meget nærværende for os. På det tidspunkt gik jeg i 1. g, og jeg mindes meget tydeligt denne morgen, hvor jeg intetanende kom i skole og straks på skoletrappen løb ind i rygter om, at lektor Bøggild, vor kemilærer, vist nok havde haft besøg af selveste Leo Trotskij, den mand, der sammen med Lenin havde organiseret og opbygget den Røde Hær, ledet den store russiske revolution i årene 1917-23 og oprettet en union af arbejderrepublikker, Sovjetunionen. Det lød fast utroligt, men viste sig at være sandt! Trotskij havde drukket te hos lektor Bøggild mellem kl. 7 og 9 den foregående aften, 2. december.

Forhistorien var følgende: På foranledning af en gruppe socialdemokrater og radikale fra Studenter Samfundet, deriblandt Bøggilds yngre bror, var Trotskij blevet inviteret til Danmark for at tale i København. Trotskij var på dette tidspunkt landflygtig, landsforvist af den mand, Josef Stalin, der i revolutionens sidste år havde arbejdet sig op i partiets top. Efter Lenins død i 1924 var Trotskij og Stalin blevet

stadig mere uenige om kursen i partiet, og i 1927 resulterede dette i, at Trotskij af Stalin blev landsforvist. Trotskij fik asyl på en lille tyrkisk ø, hvor han siden havde boet, og han tog med glæde imod invitationen til København.

Efter københavnerbesøget havde lektor Bøggilds yngre bror fået den idé at besøge Bøggild i Kolding, når han nu alligevel bragte Leo Trotskij tilbage til Esbjerg, hvorfra denne med følge skulle med båd til Frankrig og derfra videre tilbage til sit eksil.

Den 2. december modtog lektor Bøggild et telegram fra sin bror, der lød således: "Sørg for te til syv personer – men uden omtale!"

Dette lille telegram, som skulle have været rent privat, fik alligevel hurtigt sat rygter i sving. Kl. syv ankom bilen med Trotskij og hans hustru, to sekretærer og to franske venner samt lektor Bøggilds bror til Slotsgade, men da selskabet to timer senere kom ned for at køre videre, var samlet en flok unge mennesker plus to journalister foran gadedøren. Mens Trotskij med følge hurtigt steg ind i bilen og forsvandt mod Esbjerg, lykkedes det journalisterne fra henholdsvis Kolding Avis og Venstrebladet at få lov til at gå med Bøggild op og få et interview.

Næste dag havde Kolding Avis et længere referat af denne samtale. Bøggild havde ikke lagt skjul på sin glæde over Trotskij's besøg, denne både berømte og berygtede mand. "Ikke fordi jeg er kommunist, for det er jeg ikke. Jeg ved godt, at jeg beskyldes for at være det, ligesom jeg også beskyldes for at forføre ungdommen med kommunistiske taler. Men Sokrates blev også kaldt ungdomsforfører, så det tager jeg mig ikke nær!" sagde Bøggild. Han beskrev

Leo Trotskij taler i Københavns Idrætshus om den russiske revolution den 27. november 1932. Foto i Det Kongelige Bibliotek.

Trotskij som en meget vidende mand, som ikke havde været bange for at sætte sit liv på spil for sine ideer. "Lange perioder af sit liv

har han tilbragt i fængsel i Sibirien, men man har alligevel den fornemmelse, at hans historie endnu ikke er forbi”, sagde Bøggild. Dette sidste fik lektor Bøggild ikke ret i, for otte år senere blev Trotskij myrdet på Stalins befaling.

Men her i Kolding var det ikke slut med “Trotskij-sagen”, efter at dette interview var blevet bragt. Et par dage senere kom der i samme avis et harmdirrende læserbrev. Det var fra to af Koldings kendte erhvervsfolk, som tilhørte Indre Mission. De fandt det oprørende, at en lærer ved Kolding Latinskole kunne modtage besøg, og endda udtrykke sin glæde over dette besøg, af en masse-morder som Trotskij, der havde sendt hundredtusinder af uskyldige mennesker i døden. Ja, de mente endog, det ville være det rigtigste, om der blev indledt en undersøgelse mod lektoren, som jo selv havde sagt, at man beskyldte ham for at være kommunist og forføre ungdommen. Også Kolding Folkeblad havde fået et læserbrev, hvori en læser gav sin fulde tilslutning til de to erhvervsfolks indlæg. Ja, læseren mente endda, at det måske var på sin plads at se lidt nærmere på flere af de lærere på Almenskolen. Læserbrevsskribenten sluttede med følgende salut: “Lektor Bøggild med flere bør fratræde deres pladser eller også læres til at tænke før de handler!” Kolding Socialdemokrat tager episoden noget mere afslappet. Avisen fortæller kort om, hvordan det lille besøg var kommet i stand, og undrer sig over, hvordan dette lille korte besøg kunne give anledning til angrebene på lektor Bøggild. Tilslut skriver avisen: “Der er ikke noget at tage fejl af. Stod det til de to venstremænd,

Lektor Oluf Bøggild.

skulle der straks indledes en undersøgelse, og Bøggild skulle antagelig afskediges, fordi han har givet Trotskij en kop te uden at bede de herrer om tilladelse dertil.” Også Kolding Folkeblad giver sit besyv med. Redaktøren skriver under “Talerstolen” et langt og perfidt angreb på lektor Bøggild.

Jo, bølgerne gik højt i Kolding i disse første decemberdage 1932, og vi, eleverne på Almenskolen, diskuterede og kommenterede ivrigt alt, hvad der blev skrevet og sagt. Vi syntes jo nok, de fleste af os, at det var lidt synd for vor afholdte lærer. Men snart sænkede freden

sig igen over byen – julen nærmede sig, og vi fik andet at tænke på.

Hovedpersonen i denne lille historie er jo Trotskij, men i Kolding blev det nu nok så meget lektor Bøggild. Min far, lektor Hans Misfeldt, som var Bøggilds kollega på Almenskolen, skrev senere på skoleåret til en lærerfest på skolen en sang, som anskuede Trotskij-besøget fra en mere humoristisk synsvinkel.

Oluf Bøggild som rektor.

Men først et par ord om disse to lektorer, der begge var vellidte og nød stor respekt både på Almenskolen og i byen. Begge havde de deres politiske ståsted i det Radikale Venstre, og begge var de stærkt optaget af, hvad der rørte sig af nye skoletanker både her i landet og i andre lande. Men de var dog meget forskellige.

Lektor Bøggild lærte jeg meget tidligt at kende, idet jeg fra 2. til 5. klasse gik på den nyoprettede forskole, hvor Bøggild var en af de to bestyrere. Han var også den bestyrer, vi så mest, for han, der var vant til at undervise større elever, fandt stor glæde ved at have nogle timer med børnene i forskolen. Jeg tror, det var naturhistorie, vi havde med lektor Bøggild. Men det, jeg husker bedst, var hans utrolige evne til at fortælle for os både om dyreliv, men også eventyr, så vi lyttede med strittende ører.

På Almenskolen mødte jeg igen lektor Bøggild, som underviser i 1.g i faget kemi. Jeg kunne godt lide faget, og lektor Bøggild var utvivlsomt en dygtig underviser, men nu så mange år efter er det igen ikke blot hans store viden, men især hans eventyrlige fortælleevne, jeg husker.

1937 blev lektor Bøggild udnævnt til rektor i Nakskov. Han fik kun 3½ år at virke i. En aften fik han pludselig hjertestop og døde i løbet af en halv time. Men Nakskov mindedes ham taknemmeligt for alt det, han havde nået til gavn for byens skolevæsen på de få år.

Lektor Hans Misfeldt, min far, der også var skolemand med liv og sjæl, var nok en mere barsk type. Han underviste i 1932 udelukkende i matematik, hvad ikke alle elskede lige så

Lektor H. H. Misfeldt. Foto: Aage Petersen.

højt som han. De yngre elever var ofte lidt bange for ham. Han havde temperament, kunne råbe højt, når der var noget, der ikke passede ham, men med årene lærte de ham at kende, ikke mindst efter at have været på rejser med ham.

Tidligt begyndte han at rejse med sine elever. Først, fra begyndelsen af tyverne, til Tyskland, men da nazismens fremmarch for alvor

kunne mærkes, vendte han ryggen til Tyskland og arrangerede netop i året 1932 sin første store rejse med elever til Norge. Jeg var med på denne første Norgestur, og den var en stor oplevelse for os elever. Siden fulgte flere ture nordpå. Min far nåede at få et langt liv med skolen. Han gik først af, da han som halvfjerdsårig var nødt til det.

Efterfølgende sang er skrevet (1933) af lektor H. H. Misfeldt (1876-1961) i anledning af Trotskij's besøg 2.12.1932 hos lektor Oluf Bøggild (1887-1941).

Da verdenshistorien gæstede Kolding.

Mel.: Du danske mand.

Vor by, vor gamle danske by,
hvor fortidsminder gror,
om dig står immervæk der gny
fra Stambul til Lammefjord.

Vort slot har span'ier' trådt i
og fyret lidt for godt i;
vort domhus med kachot i
har huset hr. Schwarz – o, skræk!
dog kun, til han – pst! – var væk!

Forleden kom der telegram
til Bøggild fra hanses bror,
og han jo næstendels besvam
ved synet af disse ord:

“Vi kommer henad ott'ski;
lidt te vil gøre godtski.
Din lillebror og Trotskij.
– P. S. Men hold end'lig tæt!”
– Det var virk'lig ikke let! -

Note: I 1. vers omtales hr. Schwarz, som har siddet på Domhuset. Det var en storforbryder ved navn Friederich Gustav Grotski, kaldet Schwarz, der i 1927 var flygtet fra Kolding Arrest, men senere igen anholdt.

I hast kom frem hans samovar
og vodka af bedste slags;
hos Thu'sen fik han kaviar,
agurker og stør og laks.

Desuden lidt kompotski,
for det skal være flotski,
når proletaren Trotskij
– omend kun et øjeblik –
er gæst hos en bolschevik.

Den store mand med følge kom,
gød glans over Bøggilds hus,
ja, lektor'n mærked' ligesom
historiens vingesus.

I huset der ved slotski
sad gen'ralismus Trotskij,
den store sansculotski,
og nød Bøggilds vrøvl og te
samt store veltalenhe'

Ja, Bøggild, som har væ't gardist,
soldaterhistorier ga'
og Trotskij stak lidt løgn tilsidst
om rødgarden i Moskva.

De drak no'n stive vodski,
hvortil agurker råtski,
så Olufski og Trotskij
ved cirka den sjette sjus
beslutted' at drikke dus.

På Trotskij's knæ sad "Nik" og red
med russerens hånd i sin
(– Ih, sikken stor seværdighed
at "Nik"s hånd vil bli' med ti'n! –)

Ja, Bøggilds børn ku godt li'
den rare onkel Trotskij,
der, som en Pestalozzi
ku' sludre på børnevis
om sit russiske paradís.

Ak, tiden gik! – Igen forsvandt
den røde eksgeneral,
og ungerne, mens tårer randt,
sang International'.

Alt blev så gråt i gråtski,
da bilen sa' båt – båtski
og for afsted med Trotskij,
for vestpå og ud af by'n
og svandt som et drømmesyn.

End lever mindet om den dag,
da Ruslands Napoleon
drak tevand under Bøggilds tag
og gjor' til et Pantheon

de stuer, som hr. Trotskij
lyslevende har trådt i.
Nu vises frem en totski
af helgenens røde hår
og'n sjat af hans tevandstår.

I Baedeker vil Kolding stå
som trestjernet attraktion,
og Bøggild vil bli' gloet på
som verdenshistorisk person,
den danske Måske-Trotskij
(af fromme og bigotski
kendt moden til skafotski!),
om lidt Staunings overmand
her i Oluf Raudes land.

Noter: 3. vers: Købmand Thuesen havde en vin- og delikatese-forretning i Østergade.

6. vers: Pestalozzi var en af 1700-tallets pædagogiske tænkere.

Sidste vers: Oluf Raude, d.v.s. den røde p.g.a. Bøggilds socialistiske sympatier.

Industri- og Landbrugsudstillingen i Kolding 1897

Af Poul Dedenroth-Schou

Den 17. – 26. september 1897 afholdtes en Industri- og Landbrugsudstilling i Koldinghus Staldgård.

Sidste halvdel af det 19. århundrede var de store udstillingers tid, "Eventyrets tid" har H. C. Andersen kaldt den efter et besøg på Verdensudstillingen i Paris 1867. Nationale udstillinger kendes tilbage til Paris 1798, og med den industrielle udvikling overalt i Europa fik de fleste lande, heriblandt Danmark, snart deres egne nationale udstillinger. Men det store udstillingsgennembrud kom i 1851, da man i London afholdt den første internationale udstilling 'The Great Exhibition'. Aldrig før havde Verden set noget lignende med den til formålet opførte udstillingsbygning, Crystal Palace, et vidunder i støbejern og glas. Derefter fulgte en række udstillinger, således Paris 1855, 1867, 1878, 1889 (Eiffeltårnet opført som vartegn) og 1900; London 1862; Wien 1873; Philadelphia 1876 og Chicago 1893.

Nationale udstillinger i Danmark afholdtes siden 1810, fra 1830erne i udstillingsbygningen på Charlottenborg. Men 1852 forsøgte man sig – sikkert efter det store forbillede i London året før – at rejse en særlig udstillingsbygning af træ på Christiansborg Ridebane, tegnet af dansk kunstindustris første-mand professor G. F. Hetch. Under indtryk af tidens skandinavistiske strømninger arbejdedes desuden for nordiske udstillinger, men

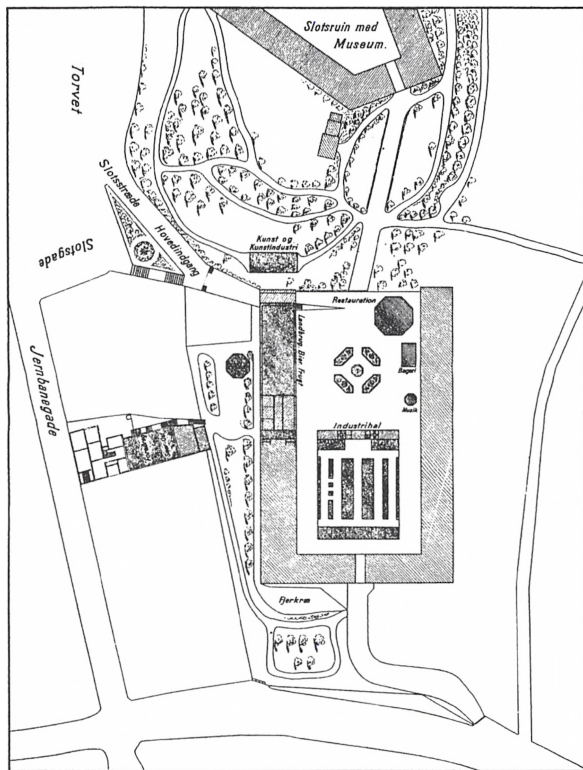
først i 1866 blev tanken realiseret i Stockholm. I 1872 kom turen til København, hvor Industriforeningen åbnede sit nye domicil på grunden mellem den nuværende Rådhusplads og Tivoli, hvor en monumental udstillingsbygning med facade til Vesterbrogade skulle blive rammen om mange store industriudstillinger sidenhen. I 1888 ønskede man i København at markere et flerdobbelt jubilæum med en stor nordisk udstilling, 'Den Nordiske Industri-, Landbrugs- og Kunstudstilling': Kong Christian 9.s 25-års regeringsjubilæum, Industriforeningens 50-års jubilæum og 100-året for stavnsbåndets ophævelse. Med den unge arkitekt Martin Nyrop i spidsen blev udstillingsområdet udlagt omfattende den nuværende Rådhusplads og grunden ned langs H. C. Andersens Boulevard til grunden, hvor senere Ny Carlsbergs Glyptotek blev bygget. Hele Tivoli-området var desuden inddraget i udstillingsområdet. Udstillingen blev et højdepunkt for udstillinger i Norden. Et hidtil uhørt byggeri af haller og pavilloner af træ, alle på nær en enkelt tegnet af Martin Nyrop, der senere betroedes at bygge Københavns nye rådhus på udstillingspladsen. Udstillingen formåede på 138 dage at tiltrække mere end 1,3 millioner besøgende.

Også til Kolding nåede udstillingsbevægelsen. 1862 havde Håndværker- og Industriforeningen arrangeret en juleudstilling i Borger-

foreningens lokaler, Helligkorsgade 20, af produkter fra byens håndværkere og fabrikker. 1868, 1871, 1874 og 1878 afholdtes igen juleudstillinger, nu i "Enigheden"s lokaler i Jernbanegade, og en del af byens virksomheder deltog desuden i de nordiske udstillinger i København.

1897 blev så året for den store udstilling i Kolding. Allerede i efteråret 1896 havde man i Industriforeningens bestyrelse indhentet op-

Industri- og Landbrugsudstillingen i Kolding 1897. Situationsplan. Kolding Stadsarkiv.

lysninger om udstillinger i Helsingør, Assens og Fredericia. I januar 1897 vedtog en ekstraordinær generalforsamling et forslag om afholdelse af en industri- og landbrugsudstilling i september 1897. Den 2. februar 1897 afholdtes et møde med en lang række indbudte fra byen og fra oplandet. Efter nogen debat – bl.a. fordi opfordringen til landbruget ikke var udgået gennem landboforeningen – enedes man dog om at stå sammen. Tiden blev foreslået til sidste halvdel af september, men hertil indvendte flere landmænd, at det var for tidligt til at rodfrugter og træfrugter kunne være med på udstillingen. Mens udstillingsforberedelserne påbegyndtes, diskuterede man fortsat tidspunktet, og først den 20. juni accepterede landmændene perioden 17.-26. september. Man ville ikke udstille kreaturer. Fjerkræ skulle udstilles 18.-19. september, biavl 21. september og smør 24.-25. september. Resten af udstillingsgenstandene skulle udstilles i hele perioden.

Ved udgangen af februar udsendtes indbydelse til deltagelse i udstillingen, der skulle afholdes på Koldinghus Staldgård og omliggende plads og omfatte:

1. "Håndværks- og fabriksfrembringelser af egen tilvirkning fra udstillere i Kolding by og de dertil hørende herreder samt de dele af Gørding herred, der formenes at høre til Koldings opland.
 2. Redskaber og produkter samt hjælpemidler vedrørende land-, have- og skovbrug, fjerkræ, fiskeri, jagt, husflid og biavl fra Vejle og Ribe amter.
- Desuden udenfor konkurrence:
3. Genstande fra hele landet, som har særligt

Indgangsportalen for enden af Markdanersgade. Til venstre Børneasylet.

krav på almen interesse som nyheder eller som hjælpemidler for industri etc. (maskiner, værktøjer osv.) uden hensyn til, hvor de er tilvirkede.”

Der meldte sig i alt 394 udstillere, der blev opdelt i en række kategorier. Foruden de professionelle produkter fra håndværk, industri og jordbrug var der en stor afdeling for hus-

flid, 70 meldte sig til denne del af udstillingen. Udstillingens præsident blev byens borgmester, C. P. C. Schjørring. Desuden nedsattes et forretningsudvalg med repræsentanter fra Industriforeningen og fra landbrugets organisationer. Formand for forretningsudvalget blev Industriforeningens formand, møbelfabrikant A. L. Johansen.

Udstillingens hovedbygning i Staldgården, tegnet af arkitekt A. T. Hagerup. Til venstre musiktribunen med Julius Christensens orkester.

Fra udstillingens katalog er hentet dette udsnit af listen over udstillere, som giver et indtryk af udstillingens mangfoldighed og håndværkets og industriens stade i Kolding i 1897. Listen er desuden forsynet med markering af dommerkomiteernes bedømmelse, S for sølv-

medalje, B for bronzemedalje og H for hædrende omtale.

I. Industri

1. Klasse: Øl, mineralvand, punch, cikorie

1. Aktieselskabet Slotsmøllens Fabrikker, bajersk-

- og hvidtølsbryggeri samt maltgøreri og isfabrikation, Kolding – diverse (eget udstillingskatalog) – S
2. *C. B. P. Strandby*, (Carlsdals) bryggeri, Kolding – øl og mineralvande – B
 3. *Hotel Kolding*, vinhandel, Kolding – Koldinghuspunchen – B
 4. *Johs. Lauridsen & Co.*, cikoriefabrik, Vejen – cikorie – S
- 2. Klasse: Bogtryk, bogbinderi, papmaché**
5. *Konrad Jørgensen*, bogtrykker, Kolding – bogtrykarbejde – S
 6. *Ernst Carlsen*, bogbinder, Kolding – bøger – H
 7. *S. W. Bruuns Fabrikkers Trykkerier*, Kolding – tryksager og bogbinderi – B (ikke modtaget)
 8. *Jensen & Moesgaard*, skomager og murer, Vamdrup – Papmaché-dekorationsgenstande
- 3. Klasse: Malerarbejde, rullegardiner, fernisser m.m.**
9. *Chr. B. Olsen*, malermester, Kolding – møbler og skilte
 10. *N. Madsen*, malermester, Kolding – rullegardiner og skilte – H
 11. *A. D. Burchardt*, malermester, Kolding – lak-fernisser
 12. *N. P. Lind*, malermester, Skanderup – marmorering m.m.
- 4. Klasse: Støbearbejde, pengeskabe, maskiner, pumper m.m.**
13. *Leneth & Søn*, jernstøbere, Kolding – kakkelovne – S
 14. *J. O. Brandorff*, købmand, Kolding – støbegods
 15. *Andreas Olsen*, smed, Kolding – pengeskabe – S
 16. *R. Madsen*, maskinbygger, Kolding – landbrugsmaskiner – B
 17. *Jørgen Christensen*, maskinbygger, Harthe – landbrugsmaskiner – B
 18. *Ole Sørensen & Co.*, maskinbyggere, Kolding – landbrugsmaskiner
 19. *W. Langreuters Efterflgr*, Kolding – landbrugsmaskiner
 20. *Aktieselskabet Konstantin Hansen & Schrøder*, maskinfabrik og jernstøberi, Kolding – S
 21. *Jens Jensen*, vandværksbestyrer, Kolding – flutometer – S
 22. *Knud Nielsen*, pumpemager, Påby – pumper – B
 392. *Hoffmeyer & Werdelin*, ingeniører, København – en båndsav
- 5. Klasse: Snedkerarbejde, Bødkerarbejde m.m.**
23. *A. L. Johansen & Søn*, møbelfabrik, Kolding – møbler – S
 24. *J. J. Jessen*, snedkermester, Kolding – møbler – H
 25. *H. Frederiksen*, snedkermester, Kolding – døre og vinduer
 26. *A. H. Andersen*, snedkermester, Vamdrup – et skrivebord – H
 27. *J. Jensen*, snedker, Kolding – et sølvskab – H
 28. *Chr. Christiansen*, sav- og høvleværk, Holsted – dørgericht og panel – H
 29. *H. Munck*, bødker, Ågård – en flødetønde
 30. *H. Petersen*, bødker, Kolding – bødkerarbejde – H

31. *N. Petersen*, bødker, Kolding – smørtræer
32. *H. Sønnichsen*, bødker, Kolding – bødkerarbejde – S
33. *P. Christensen*, drejer, Holsted – 6 spinde-
rokke – H
34. *L. Jørgensen*, drejer, Kolding – drejerar-
bejde – B
35. *P. Laursen*, drejer, Kolding – trædrejar-
bejde – B
36. *N. Christensen*, møllebygger, Askov – pa-
tentklemhager anvendt på høvlebænke
og skruestikker – H
387. *Chr. Kold*, snedker, Kolding – persienner
– B

6. Klasse: Fotografi, lithografi og stentryk

37. *M. A. Caprani*, fotograf, Kolding – foto-
grafier – S
38. *A. Hoffgaard*, fotograf, Kolding – fotogra-
fier – S
39. *Chr. Bech*, fotograf, Kolding – fotografier –
H
40. *J. C. Neuhausens* lithografiske Etablisse-
ment, Kolding – tryksager – B
41. *P. Grüns Stentrykkeri*, Kolding – tryksager – B

7. Klasse: Cementarbejder, gibsortamenter, teglværksarbejder, rørvæv m.m.

42. *H. C. Vinther*, købmand, Kolding – cement-
tagsten, tagpap, rørvæv
43. *J. O. Brandorff*, købmand, Kolding – klo-
akrør m.m.
44. *Samme* – faltagsten
45. *J. A. Hansen*, fabrikant, Kolding – tegl-
værksfabrikata – S
46. *S. L. Gynther*, murermester, Kolding – rø-
rvæv og isolering – H

47. *Morten Nielsen*, murermester, Kolding –
gibs- og cementstøberi – B
48. *E. Jensen*, bygmester, Gejsing – monumen-
ter af cement
49. *Evers & Co.*, fabrikanter, København, ved
Anton Simonsen, Kolding – tagpap
50. *C. Nielsen*, stukkatør, Kolding – kopierede
antikviteter

8. Klasse: Beklædning, broderi, tøj, påma- lede genstande, pelsvarer og malede sofa- puder

51. *L. Marcus*, bundtmager, Kolding – pelsva-
rer og uniformshuer – B
52. *Chr. Hansen*, bundtmager, Kolding – pels-
varer m.m. – S
53. *Sloth Christensen*, købmand, Kolding –
drengehabitter – B
54. *H. Petersen*, skræddermester, Kolding – be-
klædning – S
55. *H. Jønsson*, skræddermester, Kolding – be-
klædning
56. *Karen Olsen*, syerske, Kolding – tøj og teg-
ninger
57. *H. Petersen*, syerske, Kolding – en kåbe
58. *Chr. Lohmann*, købmand, Kolding – bro-
deri – S
59. *M. Andrup*, malersvend, Kolding – bema-
lede sofapuder

9. Klasse: Fodtøj, seletøj, smørelse m.m.

60. *C. A. Petersen*, skomager, Kolding – fodtøj – B
61. *Carl Nielsen*, skomager, Kolding – fodtøj
– S
62. *J. A. Jepsen*, skomager, St. Andst – fodtøj
– H
63. *P. H. Nielsen*, sadelmager, St. Andst – seletøj

64. *S. J. Sørensen*, sadelmager, Agtrup – smørelse – H
 65. *Th. Nielsen Kruuse*, klodsemager, Kolding – fodtøj – B
 66. *Martin Broch*, garver, Kolding – huder og garvet læder – B

10. Klasse: Rebslager- og sejlmagerarbejde

67. *N. P. Andersen*, rebslager, Kolding – rebslagerarbejde
 68. *H. B. Hansen*, sejlmager, Kolding – sejlmagerarbejde

11. Klasse: Blikkenslager-, kobbersmed- og nålemagerarbejde

69. *Th. Dohm*, blikkenslager, Kolding – blikkenslagerarbejde
 70. *A. Andersen*, blikkenslager, Ågård – spande og sier – H
 71. *Johannes Brandt*, kobbersmed, Kolding – badeovn m.m. – S
 72. *H. C. Hansen*, nålemager, Kolding – nålemagerarbejde – S

12. Klasse: Kaner, børnevogne, færdselsvogne, cykler og plove

73. *Jørgen Hansen*, smedemester, Kolding – en vogn og hestebeslag – B
 74. *Georg Møller*, smedemester, Kolding – en umalet landauer – S
 75. *M. Jørgensen*, smedemester, St. Andst – en kane – H
 76. *K. Johansen*, smedemester, St. Andst – en barnevogn – H
 77. *L. P. Gregersen*, smedemester, Vamdrup – en plov – B
 78. *K. B. Schou*, vognfabrikant, Nørre Bjert –

to vogne – H

79. *A. N. Schmidt*, smedemester, Vamdrup – en plov – S
 80. *Kolding Vognfabrik*, Kolding – tre vogne – S
 81. *Brdr. Christensen*, købmænd, Kolding – cykler og cykeldele
 82. *R. Michaelsen*, købmand, Kolding – cykler og cykeldele

13. Klasse: Guldsmedarbejde, briller, ætsede glas

83. *Henrik Hansen*, maler og glasgravør, Hejls – ætset glas – S
 84. *Cornelius Traberg*, guldsmed, Kolding – guldsmedarbejde – S
 85. *Frk. Amalie Jørgensen*, guldsmed, Kolding – guldsmedarbejde – S
 86. *A. Huusom*, urmager, Kolding – briller og desl. – S

14. Klasse: Skibsmodeller og tegninger samt tegninger og modeller fra Teknisk Skole

87. *J. Chr. Christensen*, skibsbygger, Kolding – tegning og model
 88. *H. J. Hansen*, bygningskonduktør, Kolding – et lille hus
 89. *Teknisk Skole*, Kolding – tegninger og modeller – S

15. Klasse: Vævearbejde

90. *J. A. Jensen*, væver, Vonsild – drejler osv. – S
 91. *C. J. Boesen*, farver, Kolding – tæppetøj, klæde m.m. – B

16. Klasse: Tobaksfabrikata

92. *S. W. Bruuns Fabrikker*, Kolding – tobak og cigarer – S

17. Klasse: Sæber og parfumer

93. *Kaalunds Sæbefabrik*, Kolding – sæber og parfumer – S

Udenfor klasserne

Kolding Andels Svineslagteri – slagteriprodukter

II. Husflid

1. Klasse: Arbejder i træ, pap, læder m.m.

2. Klasse: Vævede og broderede genstande, håndarbejder m.m.

III. Landbrug og havebrug

1. Klasse: Korn og frø

2. Klasse: Blomster og potteplanter

3. Klasse: Frugt, konserves, frugtvine, frugttræer og planteskoleartikler

4. Klasse: Roer og køkkenurter

IV. Jagt og fiskeri

V. Biavlsudstillingen

1. Klasse: Levende bier

2. Klasse: Råprodukter

3. Klasse: Biavlsredskaber

4. Klasse: Kunstprodukter

VI. Fjerkræ

A. Høns

B. Kalkuner

C. Gæs og ænder

D. Duer

E. Redskaber

F. Fugle

Alle deltagende udstillere modtog et diplom tegnet af arkitekt Hagerup og kunstmaler S. Clod Svensson. Desuden skulle dommerkomiteer for de forskellige udstillingsklasser uddele sølv- og bronzemedaljer.

For at gøre reklame for udstillingen vedtog man at udsende et katalog i 4000 eksemplarer og at fremstille 500 plakater, hvoraf 50 skulle ophænges på jernbanestationer i Vejle og Ribe amter samt på Vestfyn. Endelig ville man trykke 1000 påklæbningsmærker til breve. Forretningsudvalget vedtog den 31. august at afholde pressefrokost på åbningsdagen med efterfølgende besøg i udstillingen. Men allerede dagen efter vedtog man efter samråd med redaktør Enevold Sørensen (Kolding Folkeblad) at erstatte den planlagte pressefrokost med en pressemiddag på åbningsdagen, "da dette formentlig i flere retninger ville være heldigere". Redaktøren kendte åbenbart sine kolleger!

Den 23. juli godkendte forretningsudvalget tegninger og beskrivelser for udstillingsbygningerne, udarbejdet af arkitekt A. T. Hagerup. Bygningerne skulle opføres under Hagerups ledelse; hovedbygningen skulle stå færdig 1. september, de øvrige den 10. september. Udstillernes forberedende arbejder skulle være færdige 12. september, og alle genstande på plads den 15. september om aftenen. Til udstillingen ydede Kolding by en garanti på 1000 kr. Staten ydede en garanti på 700 kr. og et tilskud på 300 kr. til kunstindustriudstillingen. Hovedbygningen alene ville koste 7500 kr., mens musikpavillon og æresport ville koste 1550 kr.; kunstindustribygningen skulle opføres af udvalget udenfor det egentlige budget.

Udstillingen skulle åbne med en højtidelighed den 17. september kl. 15.00. De fleste udstillingsdage skulle der være åbent fra 10 til 23, på bedømmelsesdagen skulle dog først åbnes kl. 13, og onsdag og torsdag skulle lukkes kl. 18. Den lange daglige åbningstid var betinget

af, at udstillingshallerne var elektrisk oplyst. Slotsmøllens nyligt installerede elektricitetsværk leverede strømmen, som også oplyste festpladsen foran hovedbygningen. Adgangspriserne til udstillingsområdet fastsattes til: voksne 50 øre, børn 25 øre, partoutkort 2 kr.

Husflidsudstillingen i hovedbygningen.

Adgang til Kunstindustriudstillingen og tårnene fastsattes til hhv. 25 og 10 øre.

Foran indkørselen til Staldgården var rejst "en maurisk port, skinnende med mange stærke farver og gyldne kupler". Gennem den fik man adgang til udstillingsområdet i Staldgården. På gårdspladsens vestlige halvdel var anlagt et lille haveanlæg med springvand. Desuden var opført en musiktribune, hvorfra byens musikdirektør Julius Christensen og hans 12 mands orkester daglig leverede musikalsk underholdning. Orkestret reduceredes dog med fire strygere, når disse skulle spille ved de to officielle middage på Hotel Kolding, henholdsvis på åbningsdagen for pressen og på bedømmelsesdagen for dommerne. På gårdspladsens østlige halvdel var opført hovedbygningen, Industrihallen, der var ca. 33 meter lang og ca. 40 meter bred, malet i lette, lyse farver. I midten var der ca. 12 meter til loftet. Hallen var forsynet med store ovenlys og blev som ovenfor nævnt oplyst elektrisk om aftenen. Ved hallens indgangsparti var opført to ca. 20 meter høje tårne, der var forbundet med en åben forbindelsesbro, "hvorfra publikum vil kunne nyde den udmærkede udsigt til alle sider, over byen og fjorden, til Fyn og ned over det rige landskab til Skamlingsvolden". Til den modsatte side lå Koldinghus slotsruin.

I hovedhallen viste Koldings industri og håndværk sin formåen. En række citater hentet fra den samtidige presse karakteriserer de førende industrivirksomheder i Kolding:

– Slotsmøllens Fabrikker. "Som på alle andre udstillinger således indtager også her øllet en imponerende plads. Det er 'Slotsmøllens Fabrikker', som møder med et vældigt Eiffel-

tårn – en miniature – sammensat af lutter ølflasker". Opstillingen var i sandhed imponerende med sine ca. 10 meter i højden. "Øllet fra Slotsmøllens bryggeri har vundet indgang selv i hovedstaden og går i rang med de fine sydtyske sorter".

– A. L. Johansens Møbelfabrik. Udstillede en tre værelses lejlighed: soveværelse i mahogni, spisestuen i eg og dagligstuen i nøddetræs rokokko. "Smukke møbler fra A. L. Johansen, den bekendte fabrikant, hvis varer efterspørges hele Danmark over". "Johansens møbelfabrik monterer landets badehoteller fra Øresund til Vesterhav".

– Konstantin Hansen & Schrøders Maskinfabrik "har et godt navn ved jydsk og fynske mejerianlæg".

– S. W. Bruuns Tobaksfabrik "sender sin skrå og røgtobak vide om land".

– Kaalunds Sæbefabrik "virker stærkt i den almene renligheds tjeneste" og viste "en original udstilling i form af en kopi af mindestøtten på Skamlingsbanken".

Desuden udstilledes husflid i hovedhallens nordre langside.

I Ridehuset i Staldgårdens sydlænge var placeret udstillingen om skov- og havebrug, af landbrugsprodukter og -redskaber. Gennem længens midterpoterne kunne man komme ned i Industriforeningens have, som fra Staldgården skrånede ned mod teaterbygningen. I haven var fjerkræudstillingen arrangeret. "I alt er der til denne udstilling anmeldt ca. 100 numre italienske, spanske, franske, asiatiske og amerikanske racer; desuden ænder, gæs, kalkuner, hønsegårdes udrugningsmaskiner og alt, hvad der ellers hører med til en fjer-

Kaalunds Sæbefabrik. Opstilling af produkter. I baggrunden sæbekasser opstillet som Skamlingsbankestøtten.

kræudstilling. Endelig savner man selvfølgelig ikke de nyttige husdyr: kaninerne. Det er "Foreningen til Kaninavlens Fremme i Danmark", som møder op med nogle særlig smukke kaninracer."

Fra Industriforeningens have kunne man begive sig ind i Teatersalen, hvor smørret var at finde. Det var de jyske mejerier, "som her ville give prøver på deres anerkendte produkter, som have skabt Danmark et ry på verdensmarkedet, der er millioner værd for landet."

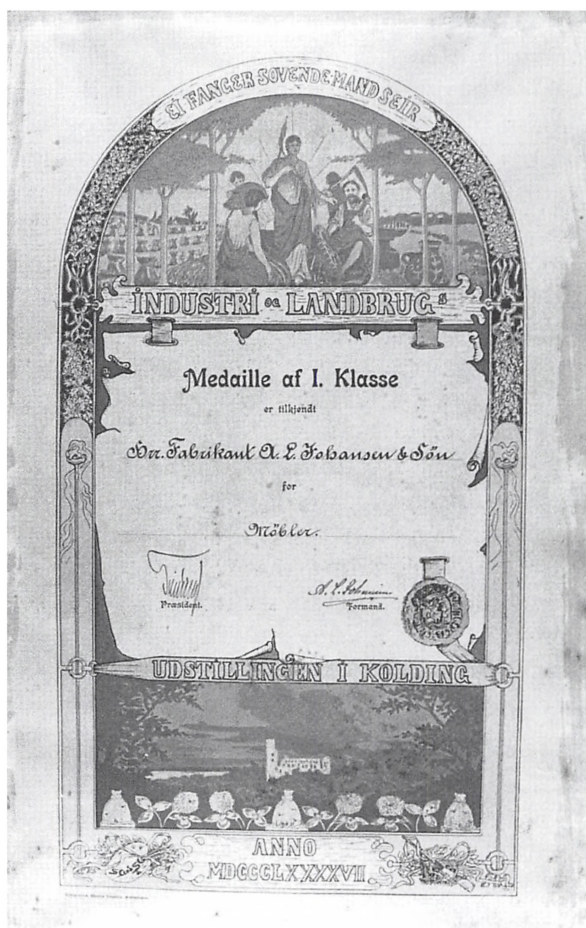
Udstillingen i Kolding havde selvfølgelig som andre udstillinger også sin kunstafdeling. Et bindingsværkshus til kunst og kunstindustri var opført i voldgraven umiddelbart vest for

Staldgårdens sydlige længe. Her havde Kunstindustrimuseets direktør Pietro Krohn, som havde meget gode forbindelser med Koldinghusmuseets bestyrelse, arrangeret en udstilling af Kunstindustrimuseets genstande sammen med smedjærnsarbejder fra kunstsmedemester Doberck, porcelæn fra Den Kgl. Porcelainsfabrik, keramik fra H. A. Kähler i Næstved og bogbinderarbejder af Anker Kyster, København. Endelig havde publikum naturligvis adgang til Koldinghusmuseets lokaler i nordfløjens stueetage, hvor de første museumsinteriører var at se.

Industri- og Landbrugsudstillingen blev en succes trods dårligt vejr i starten. Den forlængedes endda med to dage. Da regnskabet blev gjort op, havde mange mennesker besøgt udstillingen. Et samlet besøgstal kendes ikke, men Museet på Koldinghus, der gav gratis adgang i udstillingsperioden, noterede 10.000 besøgende mellem 17.9. og 28.9. De samlede

Sølvmedalje tildelt smedemester A. N. Schmidt, Vamdrup. Schmidt har forsynet medaljen med øsken og båret den ved festlige lejligheder. Museet på Koldinghus.

Udstillingens æresdiplom, udstedt til fabrikant A. L. Johansen, Kolding.

omkostninger løb op i ca. 26.000 kr. Under skuddet blev, når de offentlige garantier var udbetalt, opgjort til ca. 1400 kr., som efterfølgende opkrævedes hos de offentlige og private garanter. Arrangørerne kunne således gøre rent bord efter sig og svare alle sit.

For pengene havde Kolding oplevet en udstilling, der med "Aftenposten"s korrespondents ord var "... en stor og efter provinsforhold at dømmes imponerende udstilling ...", en udstilling der tæt på århundredets slutning på en gang så bagud og fremad. Samme korrespondent, Viggo Schjørring, en søn af borgmester C. P. C. Schjørring, havde ved udstillingens start karakteriseret Kolding med ordene: "Blandt Danmarks provinsbyer indtager Kolding uimodsagt en fremskudt plads. Den blomstrende jyske grænseby er kendt for sin foretagsomhed, sin fremskridtslyst, sit frugtbare og rige opland og frem for alt for en naturskønhed, der ikke kendes ret mange steder i Danmark. Kolding er en dristig handelsby med en stor og velhavende købmandsstand og byen er bekendt for at være en af de bedst administrerede i landet. Overalt, hvor det gælder om at indføre kommunale fremskridt, kan man være sikker på at finde Kolding i første række. Den er kort sagt af en provinsby at være ubetinget en af vore smukkeste, mest moderne og reformivrige".

Nytårsblusset på Vejlevej

Af Bent Gudmund Nielsen

Den mest berømte brand på Kolding Nørre-mark var den, der fandt sted hos Nis Christian-sen, værten i gæstgiveriet HOLDAN, populært kaldet "Fedt-Nis".

Det var nytårsnat mellem årene 1883 og 1884, og branden kom helt uventet. Den senere vandværksbestyrer og hospitalsforstan-der ved Sct. Jørgens Hospital, Jens Jensen, der på brandtidspunktet var assistent ved sprøjte nr. 4, fortalte, at han selv kl. 24 som chef for den sprøjte, der havde vagt, overdrog kom-mandoen til chefen for den brandsprøjte, der derefter havde vagten – det var murermester I. A. Hansen. Men I. A. Hansen beklagede, at han ikke havde fået sit mandskab tilsagt og bad derfor, om, at Jens Jensen og hans af-gående mandskab ville møde op, hvis der skete noget. Det gik Jens Jensen gladelig ind på "for det brændte jo aldrig i Kolding!".

Men inden kl. 1 stod de begge på sprøjten på vej op ad Vejlevej. Der var ildebrand hos "Fedt-Nis". Da huset lå for sig selv og der ikke var fare for, at branden skulle brede sig, havde politiet valgt kun at sende to sprøjter – og de var magtesløse. Ejeren mente, at ilden var op-stået ved fyrværkeri – han havde set tre perso-ner nærme sig huset og kaste fyrværkeri op på taget, men han havde ikke set, hvor de forsvandt hen. Nis havde stået uden for og vemo-digt sagt: "Ja, her ligger alt mit tøj, der ligger dragkisten og der sofussen (sofaen)".

Lidt forhistorie

Ejendommen Vejlevej 161, som der her er tale om, ses i tingbogen at skifte ejer i maj 1865, idet sadelmager Kohl overtager den ved tvangsauktion for 850 rigsdaler. I november 1865 sælger Kohl størstedelen af grunden, selv beholder han kun et lille areal med bygningerne på. Salgspris for jorden var 875 rigsdaler. Det kan man vist kalde en god handel, men bygningerne var måske ikke meget værd.

Af taksationsprotokollen for 1867 ses det imidlertid, at bygningen vurderes til 630 rdl.

Så kommer "Fedt-Nis" ind i billedet. Han

Maleri forstillende Nytårsblusset på Holdan. Det tilhører artiklens forfatter, der er oldebarn af Fedt-Nis.

får huset vurderet i januar 1872. Forhuset, der vurderes til 1020 rdl. består af 9 fag, det er grundmuret og i en etage. 6 fag er til beboelse, 3 fag til stald og lade. En tilbygning er vurderet til 180 rdl. Den er af bindingsværk og indrettet til kørselsport, hvilket vil sige, at man kunne køre ind i porten og i den fastbinde hestene. Det var en nødvendighed for enhver landevejskro.

En skillingsvise om branden

At et gæstgiveri nedbrændte var vel ikke i sig selv en stor begivenhed, men dengang fyldte en lokal begivenhed mere – begivenhederne i den store verden hørte de fleste ikke meget om.

Begivenheden var i hvert fald så stor, at der i 1884 udgaves en skillingsvise om branden i København på Jul. Strandbergs Forlag – og visen er bevaret på Det Kgl. Bibliotek.

Visen lyder således (på melodien Julia, Julia, hopsasa):

Jo, du kan tro, at her var Fut
I Kolding Nytaarsnat, min Gut
“Hold-an” blev tændt, og gik, Hurra
De sa'e: La'n baresten brænde a'
.:Julia, Julia, Julia, Julia hopsasa .:.

Mens Manden sad og tog sin Taar,
Og hilste det dejlige nye Aar,
Kom Nihilisterne, og saa
Sved Hytten sgu a' – saadan kan det gaa.
Julia osv.

Og der blev Røre strax på Stand,
Og Sprøjterne kom, men de manglede Vand;

Ventilen havde de nok glemt
Af Sugeværket, ja det var slemt.

Og da tilsidst de kom med Vand,
Saa var der slet ingen Ildebrand,
For Huset var brændt ganske ned,
Saa tridsed de af med den Besked.

Dog blev der sprøjtet, som jeg tror,
Klystersprøjten fra en Jordemo'r
Blev flittig imod Ilden brugt,
Desværre den blev sgu dog ikke slukt.

Hvad der blev reddet, var ej stort,
Dog Fedt-Nis han slap, som jeg har spurgt,
Men Sofussen blev Invalid,
Og Bordet det røde gik væk hver bid.

Fiolen lod de sørge der,
For den gik fra Pusten, ja og især
Det pæne gamle Hjørneskab,
Det var dog det allerværste Tab.

Den Dør, hvorpaa der stod med Kridt
Forretningens Regnskab og Kredit,
Er væk, – Krediten har sagt Stop,
Og Gjælden, ja den gaar nu o p – op!

Der laa den hele Herlighed,
Og Strømpeskafte med Mønten med,
og saa var der Plebejere,
Som redded de halve Bajere.

Og saa forresten – det er sandt –
Den yndige Peberbøsse fandt
Man nok, men Mandens “Bitterslask”
Er væk, den har fået for stærkt et Dask.

Hvem skal nu læske vores Tørst
På Turen fra Kolding, naar vi først
Er a' med Christensens "Hold-an",
Og saa med den glade Værtshusmand.

Og stadig det en Gaade blev
Hvordan man den slemme Daad bedrev,
Og hvor de slemme Folk kom fra,
Som brændte den pæne Hytte a'.

Vel var der Liv i Kolding, ja,
Men hvem er Raketten kommen fra?
Dog skal det være klart som Sol:
Forbryderen er en svensk Pistol.

Saa hvil nu sødt, Hotel "Hold-an",
Hold an på Forbryderne, hvis du kan,
At de kan lære, at man ej
Skal skade sin Næste i Nytårsleg.
Julia, Julia osv.

Hovedpersonen

Nis blev født i juli 1816 i Håstrup i Smidstrup sogn som søn af Christian Jensen, der var væver som Nis' farfar og oldefar havde været det. Det var derfor naturligt, at Nis blev væver og det blev hans tre yngre brødre også.

Nis blev gift 1. gang i juni 1849 med Maren Lauritsdatter fra Ventegodt i Håstrup. Hun døde allerede 1857. Hans næste hustru døde i 1865 og den 3. og sidste i 1881. Nis var altså enkemand for 3. gang, da "Hold an" brændte.

Eftertiden

"Fedt Nis" drev efter husets genopbygning – nu med paptag – gæstgiveriet videre til sin død i juli 1888. Hans arvinger satte huset til salg,

En gringtig Vise om **"Hold-an's Brand** Nytaarsnat 1884,

ved Kolding,
og hvordan Fidt-Nis's Kvaldhytte blev gefærlig kvalbet
af, og meget mere, som man faar at vide af
denne Vise.

Med Beretning.

Eftertryk forbydes.

Kjøbenhavn. 1884

Jul. Strandberg's Forlag.
Gaas i Boghandelen, Bingsgaardstræde Nr. 18, Slusen.
Købt hos Berild, Bannikrum.

Illustration til skillingsvisen. Det Kongelige Bibliotek.

men der meldte sig ingen købere. Formentlig fordi Munkenborg Kro lå tæt på.

I stedet flyttede datteren Caroline, hvis mand, Søren Nielsen, var smed i Gødning ved Nørup, ind i gæstgiveriet med sin familie. Huset blev indrettet til smedie. Smedien fik god søgning af Nørremarkens gartnere og land-

Familien foran smedien, det tidligere gæstgiveri på Vejlevej, hvor nu GASA ligger.

brugere. Man handlede også med landbrugs- og haveredskaber.

Søren Niensens søn, Marius Gudmund Nielsen, overtog forretningen omkring 1915. Han flyttede 1922 til nye lokaler Vejlevej 108-110.

Gæstgiveriet – smedien – er forlængst nedrevet, og arealet er overtaget af GASA.

Galleri Langhoff i Kolding

Af K. E. Reddersen

Hvis man som koldingenser skulle danne sig et indtryk af, hvad der i 1960'erne rørte sig indenfor billedkunsten, havde man som eneste mulighed at opsøge de udstillinger, Kolding Kunstforening tid efter anden lod afholde i det smukke gamle lokale i Koldinghus' vestfløj. Ellers var man på denne side Bæltet henvist til de større provinsbyers kunstgallerier, f. eks. i Århus og Odense.

1960'erne var jo særdeles turbulente år i kunsthistorisk henseende. Overalt boblede utallige provokationer op fra billedkunstnerens side. Lad tankerne gå tilbage til schweizeren Jean Tinguely, som chokerede det ganske land ved oppe på Louisiana at lade sin store maskine af en skulptur eksplodere i et sandt festfyrværkeri, der (uden at det var tilsigtet!) tog livet af den arme due, som var anbragt midt i mekanik-tingel-tangelet. Kulminationen og det, der huskes indtil i dag, var den happening, der fandt sted i slutningen af årtiet, da den unge, den gang ukendte Bjørn Nørgaard udførte sit poetiske mord på en udslidt hest en kold snevejrsdag som ypperstepræst, hjulpet af Lene Adler Petersen som korbærende nonne og Henning Christiansen med violin som den evige jøde.

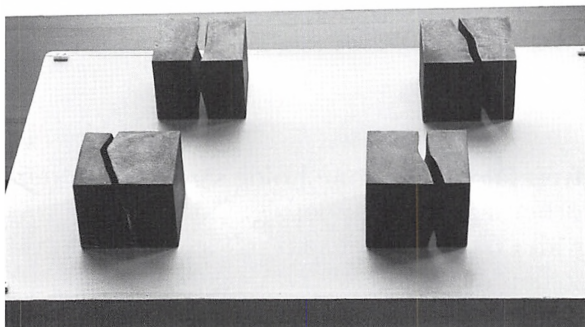
Men 1960'erne vil også huskes, fordi lagerforvalter Peter Rindal fra Kolding blev bannerfører for en folkelig protest rettet mod kulturudfoldelsen, som ikke kunne forstås og i

hvert fald ikke kunne holde sig dér, hvor den førhen havde befundet sig: indenfor den forgyldte ramme på et søm på væggen i borgerskabets dagligstue.

Mens vi i Kolding kiggede på billeder oppe på ruinslottet, foregik der samtidig de særeste ting i disse 60'er.

Samtidig åbnede der imidlertid et galleri i Fredericia, hvor en tidligere militærmand, Rye Olsen, etablerede sig i midtbyen og viste samtidskunst så udmærket og varieret, at adskillige fra hele Trekantområdet lagde vejen forbi. Rye Olsen havde forståelsen for at skifte mellem kendte og etablerede og yngre og endnu knapt kendte billedkunstnere.

Men så – i 1972 – skulle Kolding endelig få sit eget kunstgalleri, idet den unge Jakob Feldballe etablerede sig i Fredericiagade med et par udstillingsrum i et mindre fritliggende hus, forlængst nedrevet, men beliggende dér, hvor etageejendommen Fredericiagade 10 nu er. Feldballes udstillingsrepertoire tiltrak straks et stort billedinteresseret publikum, også han forstod at veksle mellem det varme og det kolde, som sidenhen Knud W. Jensen udtrykte det om Louisianas udstillingspolitik i Jensens regi. Feldballe vekslede mellem så etablerede folk som Robert Jacobsen og cobrafolkene Egill Jacobsen og Carl Henning Pedersen over til nye, ukendte malere som billedhuggere, dersom de viste talent. Med en halv snes ud-

Rindals fjendebillede nr. 1 var billedhugger Peter Bonnén, over hvis kasser og æsker lagerforvalteren korsede sig. Figurerne her fra Bonnéns udstilling hos Langhoff i 1980. Foto: Peter Thastum.

stillinger om året, snart suppleret med talentfulde keramikere og glasmagere, fik Feldballe hurtigt et publikum fra hele landsdelen, og man tænker stadig tilbage til hans virksomhed, både i Fredericiagade og i de senere år i Jernbanegade 29.

Sådan stod det til med Koldings kunstliv, da man en dag i januar 1975 i Kolding Folkeblad kunne læse en notits, hvor det oplystes, at den forhenværende direktør i S. Winklers eftf. A/S, Aage Langhoff, sammen med hustruen Mip havde planer om at indrette et kunstgalleri i Kolding. Det var unægtelig en noget overraskende nyhed.

Den kendte konfektionsfabrik havde en længere årrække været en af byens kendte virksomheder og havde med held udbygget foretagsomheden, bl.a. med omfattende eksport af konfektion til tropebrug. I virksomheden var Langhoff så at sige vokset op helt fra

1952, steget støt i graderne som disponent, derefter som prokurist for endelig i 1956 at afløse Thorning Petersen på direktørstolen. Winkler i Kolding blev drevet fra ejendommen i Ålegården (hvor bygningerne senere kom til at huse både Skole- og Idrætsforvaltning samt Teknisk Forvaltning) indtil 1970, hvor virksomheden flyttede ud til større lokaler på Tietgensvej (del af nuværende Teknisk Skole).

Uheldigvis blev den danske tekstilbranche først i 1970erne udsat for stærk udenlandsk konkurrence, og mange steder i landet indledtes lukninger, i hvert fald indskrænkninger. Også for Winklers eftf. gik det tungere med omsætningen på eksportmarkederne, og da tilmed et bekneb for de rigtige råvarer indtraf, besluttedes det i 1974 at nedlægge Koldingafdelingen og at videreføre alene fra firmaets hovedsæde i Ry ved Silkeborg. Flytte med til Ry eller påbegynde en helt ny tilværelse her i Kolding? Det var ægteparrets overvejelser dengang i 1974. Det blev Kolding, som vandt, oven i købet med en plan om at drive gallerivirksomhed i den by, hvor man havde så mange kontakter ikke mindst til store dele af erhvervslivet på egnen, opbygget gennem 25 år.

I et senere interview i Folkebladet, bragt i 1984, spurgte journalisten Orla Nielsen gallerijeren om, hvad hans forudsætninger havde været på det tidspunkt, hvor valget blev truffet i 1974. Langhoff fortalte om barndomshjemmet i købmandsfamilien i Nyborg og om begge forældres store interesse for Fynboerne i en sådan grad, at deres billeder hang i flere rækker i hjemmets stuer. Men ellers? Åh nej.

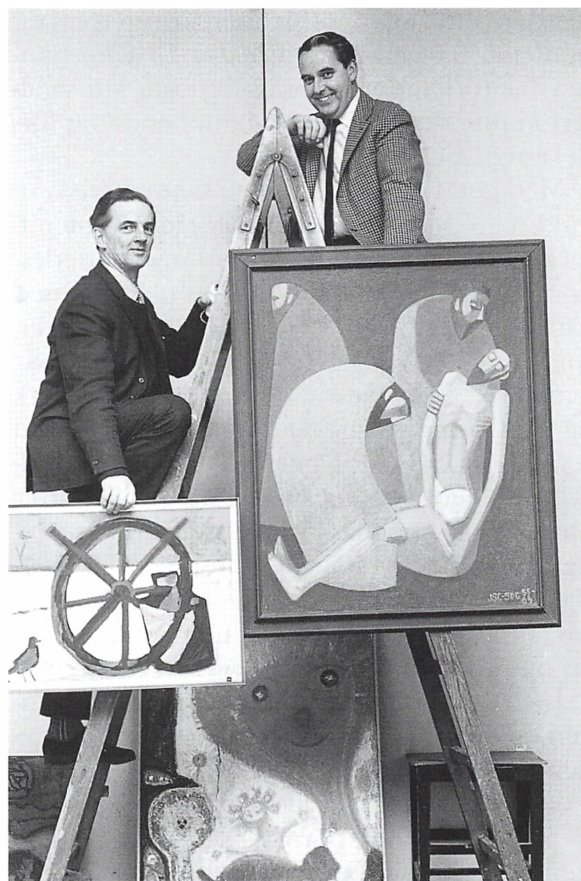
Langhoff begyndte en handelsuddannelse og kom derefter ind i tekstilbranchen uden at vide, hvorledes den nutidige kunst udfoldede sig. Eksistensen heraf dukkede først op, da han hos ildsjælen, den dynamiske fabrikant (senere museumsstifter i Herning) Aage Damgaard, i dennes nyopførte virksomhed blev konfronteret med de store rumudsmykninger, Damgaard havde ladet lave, først og fremmest ved at lade maleren Poul Gadegaard få frit spil i fabriksrummene. Blandt Damgaards mange kunstner venner var også billedhuggeren Robert Jacobsen – fra 60ernes slutning med fast bopæl i Tågelund ved Egtved. Altsammen var det med til at sætte spor hos Langhoff, som i en periode i 60erne var indtrådt i bestyrelsen for Kolding Kunstforening og desuden deltog i en af Koldings mange kunstcirkler.

Interviewet sluttede med, at Langhoff erindrede de 10 år tidligere, hvor skiftet til galleri, til kunstformidlingsvirksomhed ikke føltes som værende særlig ejendommeligt. Hobbyen blev blot gjort til levevej.

I kredsen af kunstinteresserede her i byen var der nok en del skepsis, da nyheden stod at læse i lokalavisen. Jakob Feldballe var jo som før omtalt godt etableret og drev sit galleri yderst fornuftigt. Kunne der virkelig trives endnu et galleri i denne by?

Der er intet, som tyder på, at Aage Langhoff søgte nøjere råd og dåd inden for branchen, men der er næppe tvivl om, at Damgaard med sin vante ildhu og optimisme har bifaldet. Udslagsgivende har det vel været, at Langhoffs kontaktflader især indenfor erhvervskredse var mange og veludbyggede.

Men ét var beslutningen. Hvor skulle man

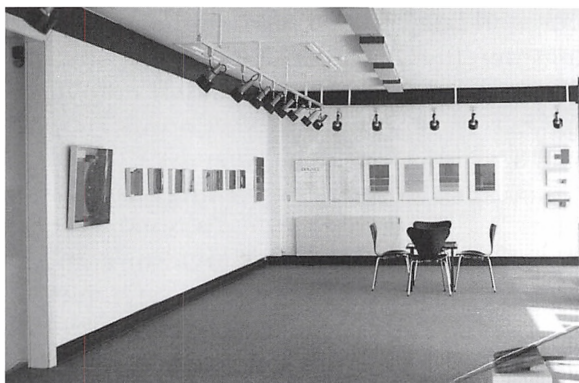
Kolding Kunstforening udstillede i april 1966 i salen på Koldinghus. Formanden, arkitekt Poul Johansen til venstre i færd med ophængning hjulpet af Aage Langhoff. Foto: Peter Thastum.

etablere sig? Efter nogen søgen faldt øjnene på selve Banegårdspladsen, hvor der på bryggeriet Slotsmøllens område lå en selvstændig bygning, hvor der tidligere bl.a. havde været cykelforretning. Seks store vinduesfag ud mod

pladsen, indgang midtfor, men iøvrigt tomt og uudlejet. Slotsmøllens direktør Ib Christiansen var forhandlingsvenlig, og som kunstgalleri kunne der opnås et langt løbende og fordelagtigt lejemål.

Med god hjælp fra Mip og Aages nære ven, guldsmed Bent Gabrielsen, blev lokalerne piftet op, så alle spor af cykelværksted slettedes. Fortil udstillingsrum med lys fra pladsen med Chresten Berg, vendt mod alle byens gæster, som steg af toget her i staden. Bagtil, et par trin nede, god plads til kontor med håndvask og den uundværlige kaffemaskine og dertil fornøden plads for lagerrum til galleriets udvalg af billeder og genstande. Vægge og lofter blev shinet op og langs loftet opsattes et gennemgående bånd som galleriliste for ophæng. Væg til væg tæpper, som dækkede det gamle cementgulv med pletterne af cykelolie. For en optimal udnyttelse udformede Gabrielsen dels en spansk væg, der skærmede for indgangen og tjente som opslagstavle for den indtrædende gæst. Dels – til forevisning af større billeder, nogle staffelier af stål. Disse matchede så med tilsvarende borde i sort plade på stålrammer sammen med Arne Jacobsen-stole. Endelig det for ethvert galleri så nødvendigt mangeskuffemøbel til grafiske blade samt supplerende kunstlys i form af indstillelige spots i loftet.

Over døren på facaden mod pladsen opsattes galleriets bomærke, det som også prydede brevpapir og indbydelser fremefter. Galleri Langhoff, sidste ord i håndskrift i sort felt, forlænget i sorte striber. Udkastet hertil blev en sen aften undfanget af vennen, maleren Arne L. Hansen, derefter færdiggjort af Henning

Galleriets udstillingslokale. Billedet er fra 1980'erne og viser en udstilling af Arne L. Hansen, en af galleriets trofaste udstillere. Nederst galleriet på Banegårdspladsen fra 1975 til 1992. Billedet er fra efteråret 1989 efter pladsens istandsættelse. Karl Aage Rigets skulptur på fortovet.

Guld, tidligere reklamechef på LEGO, på daværende tidspunkt med egen virksomhed – Guld Marketing – i Kolding. Som ven af familien stod Guld fremover for lay-outs til galleriets indbydelser.

Endelig kunne en premiere forberedes. Det skulle være for fulde sejl med et bredt udsnit

af nutidig dansk kunst, både i olie, oliekridt, serigrافي og skulptur samt keramiske arbejder, men ialt ikke kolliderende med, hvad Feldballe's galleri havde fremført. Udstillerne var såvel etablerede kunstnere, Robert Jacobsen (billeder), Richard Mortensen og keramikeren Christian Poulsen som den noget yngre kreds af malere, Frede Christoffersen, Henning Damgaard-Sørensen, Arne L. Hansen, Poul Agger og Albert Bertelsen fra Vejle. Børge Jørgensen var repræsenteret med to skulpturer i stål, Jeppe Hagedorn-Olsen med keramiske relieffer.

I alt var der på premieredagen, den 25. januar 1975, udstillet godt og vel 50 arbejder, hovedsagelig indkøbt til lejligheden af ægteparret inden udstillingen åbnede, hvilket var noget usædvanligt for gallerivirksomhed her til lands og da også første og sidste gang. En stor, flot udstyret indbydelse (sølvbogstaver på sort papir) med et løst indlagt linoleumssnit, signeret af Freddie Dybris var udsendt i 50 eksemplarer til alle, som kunne antages at være potentielle kunder eller interesserede i det ny galleri.

Da dagen oprandt, indfandt der sig i løbet af de to åbningstimer over 250 gæster. Det forberedte traktement i form af pindemadder samt rødvin og fadøl (Slotsmøllen, naturligvis) ad libitum blev fortæret og nedsvælget rub og stub. Men allerede på denne korte åbningsdag bredte de små røde mærkater ved billederne sig, og da galleriets dør lukkede for tre ugers aktivitet hver dag (søndag/mandag undtagne), var alt udstillet så at sige solgt. De udlagte penge var hjemme. Tilsyneladende kunne mere end ét galleri trives i denne by.

Langhoffs udstillingsprogram for kalenderåret var i øvrigt opbygget således, at der blev en fast tradition for en påske-, en sommer- og en juleudstilling. Disse faste foretagender blev i al væsentlighed baseret på mindre arbejder til overkommelige priser, rettet mod et bredt publikum, mod de mange kunstcirkler og mod firmakunstforeninger. Mestendels i form af papirarbejder, enten det var originaler (akvarel, tusch, blyant, kul osv.) eller grafiske stykker (træsnit, kobberstik, litografi eller serigrافي). Efterhånden rådede galleriet selv over størsteparten at dette udbud, idet der med tiden opbyggedes en større samling, og skuffemøblets mange hylder blev fyldt op.

Udover disse faste, blandede udstillinger var programmet at afholde 2-3 særudstillinger både i forårets løb og i efterårssæsonen. På årsbasis blev det omkring en halv snes udstillinger, hver af 2-3 ugers varighed. Hertil skal lægges tid til forberedelse, til ophængning og til efterarbejde i form af nedtagning, oprydning, indpakning, forsendelser og afregning til køber og til kunstnere, hvilket alt lagt sammen gav ægteparret fulde hænder hele året rundt. Og mere til, for også kundebesøg, udsmykningsopgaver, møder og beværtning af besøgende samt – ikke at forglemme – tilrejsende billedkunstnere med hvem udstillinger skulle planlægges, kunne være tidsrøvende omend såre livfuldt. Her spillede privatboligen, Kobbelhaven 16, en væsentlig rolle. Tidligt og silde, sommetider med overnattende gæster, var Kobbelhaven, som ubetinget var Mip Langhoffs domæne, rammen om glade sammenkomster. Langt de fleste af galleriets mange kunstnere har i tidens løb haft deres

gang i huset, alle med veludviklede sanser for både fast og flydende, enten det var før forberedelse til næste dags finpudsning inden åbning, eller det var i fryd over en velbesøgt premiere eller et godt salg med røde mærker ved billederne.

Ved denne redegørelse for galleriets virksomhed og for den store arbejdsindsats, der lå på både Mip og Aage Langhoff i de år, så skal det også med i billedet, at galleriet allerede fra de første år fik stor hjælp af Kühn, stedets uundværlige altnuligmand.

Freddy Kühn var af Langhoff ansat hos Winkler og havde i en årrække arbejdet der som pressesvend, men pensioneret i forbindelse med firmaets ophør. Nu blev Kühn inddraget i Langhoffs galleri, og der fandt han en ganske anden og vel nok mere alsidig arbejdsplads, som han beholdt lige til galleriets lukning. Uvurderlig for Mip og Aage og deltagende i alt. Med at hænge op, tage ned, rydde op, male podier, indramme og levere solgte arbejder til kunder, altid til stede (lidt i baggrunden) og efterhånden kendt og skattet af samtlige gæster og kunstnere.

For nu at give et billede af galleriets virke og alsidighed, vil det være nyttigt at gennemgå hele det første års udstillingsrepertoire, som det forløb fra premiereudstillingen, der lukkede den 19. februar 1975 til og med den udstilling, der afholdtes på etårsfødselsdagen i januar året efter.

22. februar – 15. marts:

Karl Aage Riget, den glade, humørfyldte maler, som der står at læse i den trefoldede ind-

bydelse, vedlagt en flot gengivelse i farver af et serigrafisk arbejde. Udstillingen omfattede knapt 30 større tryk samt en mappe med 5 signerede, nummererede blade.

20. marts – 15. april:

Jeppe Hagedorn-Olsen, som ifølge indbydelsen (bilagt et signeret tryk lavet til lejligheden), netop havde fuldført arbejdet med en række nye relieffer og fade i bemalet keramik.

18. april – 11. maj:

Preben Hornung, som hermed – såvidt jeg er orienteret – for første gang vist her i Kolding i en større sammenhæng. Ialt 33 større og mindre arbejder, fra olie billeder til pasteller og tuschtegninger. Mange under en fælles titel "Fra teaterummet", hvilket refererede til Hornungs just afsluttede arbejde med scenografi for Det Kgl. Teater. En aldeles mageløs udstilling, desværre præget af, at Hornung selv, alvorligt syg, var hospitalsindlagt og derfor fraværende under hele udstillingens forløb. Den unge og den gang endnu helt ukendte maler Peter Brandes introducerede i skrift Hornung og nævnte bl.a., at "hans uhyre følsomme penselstrøg, som kalligrafisk efterlader en linie som sammenfattes til fyldigere tætte streger, der mødes i en form, og disse strøg er forløb, som vore øjne og sanser følger i deres rytmiske dans. Linierne bliver ekko fra formenes toner, og farven genfødes i billederne". Og det kunne Brandes meget vel indse og sanse, så sandt som han, netop hjemvendt fra et års ophold hos maleren Pierre Alechinsky i Belgien som dennes medarbejder havde indviet Hornung i belgierens raffine-

Galleriets smukke udstillingslokale. Fra Preben Hornungs første udstilling i april 1975.

rede brug af penselstrøget, påføring af japan-papir, på hvilket penslen atter satte aftryk på meget original og suveræn måde. Kun få den gang vidste, at Hornungs billeder "Fra teater- rummet", første gang vist hos Langhoff, var udført med Alechinsky/Brandes-teknikken. Gudskelov overlevede Hornung sin store hjer- teoperation, og udstillingen blev en stor og meget omtalt begivenhed.

15. maj – 28. maj:

Anne-Marie Brauge og Gunnar Saietz. Maler- ægtepar, hun fransk og han dansk. Brauge vi- ste fortrinsvis gouacher, eventyragtige, mens Saietz' olie-billeder, mest landskaber, pegede mod det nysurrelle. Begge fik i det 6-siders billedkatalog en smuk omtale af forfatteren Virtus Schade.

29. maj – 15. juni:

Vibeke Alfelt og Lars Åkirke. Igen et malerægtepar, begge med ekspressionistiske arbejder, såvel maleri som akvareller og serigrafier. Vibeke Alfelt havde til udstillingen lavet et linoleumssnit til bare 100 kroner (som Jyllandsposten skrev).

18. juni – 1. august:

Sommerudstilling, en blandet udstilling fortrinsvis med grafik af bl.a. Jorn, Appel, Miro o.a. med særlig henblik på turistbesøg.

Terminsplanen antyder, at ægteparret har undt sig en tiltrængt lille ferie, i hvert fald var næste aktivitet berammet til 31. august med et forløb på kun en uge. Denne gang ikke for egen vindings skyld, men til benefice for Børnehjælpsdagene i Kolding, afholdt af Sct. Georgs Gilderne. Udstillingsplakat af Kolding-kunstneren Hans August Andersen og – med samme motiv – 25 eksemplarer af signerede og nummererede særtryk til salg under udstillingen, der alene var værker af en række af byens glade amatører, mest kendte ansigter. Alle arbejder bortauktioneredes den sidste udstillingsdag med megen verve og med udfoldelse af stor lystighed af advokat Mogens Skjøde Knudsen. Alle bød livligt, og publikum strømmede til (Nilo i Folkebladet). Så til efterårs-sæsonen:

9. september – 25. september:

Hanne Mailand, Inge Lise Westman og Hans Helge Nielsen udstillede. Alle tre unge og talentfulde malere med tilknytning til Bornholm. Hanne var tilmed født og opvokset i Kolding.

27. september – 14. oktober:

Jens Peter Helge Hansen, som sin unge alder til trods – han var nylig fyldt 32 år – allerede var en etableret maler, medlem af Koloristerne (hvad han er endnu) med salg til både Kobberstiksamlingen og Ny Carlsbergfonden. Hansen med de mange fornavne viste oliekriddt på papir og olie billeder, ialt knapt 30 arbejder, alle med de for ham karakteristiske kriblekrablerier af alskens dyr, utrolig godt udnyttet i kompositionen over hele billedfladen. Og fulgt på vej af Hornungs skriftlige lykønskning, hvor den etablerede og erfarne ytrede, at Jens Peter Helge Hansens billedverden er stærkt personlig og derfor spås et snarligt fuldmoment og rigt billedsprog. Og det kom jo til at passe.

16. oktober – 7. november:

Lars Bo. En separat udstilling med ca 35 nye og ældre raderinger samt en portefolie "Le rêve de Jean Valjean" fra Victor Hugos "Le Miserables". Dette bogværk i 150 nummererede og signerede eksemplarer indeholdende 8 raderinger. Men om Lars Bo senere.

29. november – 13. december:

Noget ret usædvanligt denne gang. Jytte Brandt-Pedersen, Vibeke Høgsbro Sander, Jonna Thomsen, Elsebeth Plate Vedel og Synnøve Vedel. Altså en gruppe, alle vævere og alle med tilknytning til Kolding, alle fem vidende forskellige former for billedtæpper.

15. december – 22. december:

Så blev det tid for juleudstilling med masser

af små julegaveideer, fortrinsvis papir og fra egne skuffer.

Endelig kunne der blive plads for en tiltrængt ferie i Kobbelhaven, hvorfra nytårshilsen til galleriets kunder udsendtes: serigraf i 150 eksemplarer af Ib Geertsen, han der samme år havde fået sine to store mobiler op-
hængt inden for hovedindgangen til det nylig ibrugtagne sygehus.

24. januar – 14. februar:

1976 – årets første udstilling, 1-års fødselsdagen, som skulle fejres med maner. Det blev med James Coignard, som var skaffet her til landet ved samarbejde med Galerie Saint-Germain i Paris. Coignard for første gang for et dansk publikum. Dels med en speciel litografi her til udstillingen (75 eksemplarer), dels med lithos, collager og efterkolorerede raderinger. Ringe omsætning, men megen prestige. Om Coignard kan senere læses.

Det var så en minutiøs gennemgang af første udstillingsår og terminerne. Betragt dem blot – det kan i hver fald gøre nærværende skribent forpustet. Kun få dages interval, så man knapt fatter, at der blev fornøden tid til nedtagning, ny ophængning og alle øvrige arbejdsopgaver. Det var ikke just driverliv at have kunstgalleri. Ud af gennemgangen kan også aflæses Langhoffs udstillingspolitik. Hvad man ville lægge navn til, hvad man gættede havde interesse, men jo også en sondering af, hvad der var eller kunne blive salgbart.

Først og fremmest de “tunge drenge”. Folk som Asger Jorn, Robert Jacobsen, Richard Mortensen – disse almen kendte, agtede og

Lars Bo og Aage Langhoff fotograferet i 1983. Foto: Hans-Chr. Gabelgaard.

etablerede. Oftest dog med grafiske arbejder, passende for publikums pengespung.

Dernæst et udsnit af det, man kunne kalde trenden for det normale kunstpublikum. Arne L. Hansen, Damgaard-Sørensen, Poul Agger, Bent Karl Jacobsen og flere med dem som f. eks. billedhuggeren Børge Jørgensen. Allesammen folk enten i eller på vej ind i de

etablerede cirkler, Grønningen ikke mindst. De var allerede ret kendte, de sås tit og vidt om i landet, og de kunne sælges.

Galleri Langhoff skal roses for, at det samtidig kunne åbne døren og give plads for unge, endnu ret ukendte for offentligheden, men med egenart og kvalitet. Det gælder en maler som J. P. H. Hansen. Før dennes første udstilling på Banegårdspladsen i 1975 havde han næppe været at finde udenfor København. Det samme gælder Peter Brandes, som endnu ganske ung og ukendt, vistes i galleriet i 1976. Og da Langhoff allerede det første år ryddede sine vægge for tre unge, ubeskrevne blade – de tre bornholmere i september 1975 – var det næppe med mulighed for røde mærkater under billederne, omend den ene, Hanne Mairland, kunne vække nogen opmærksomhed p.g.a. sin tilknytning til Kolding.

Ukendte for den danske offentlighed kunne også inviteres som udstillere hos Langhoff, der her ses i samtale med den tyske kunstfotograf Heidesberger under dennes udstilling i 1977. Foto: N. Lisberg.

Karakteristisk er det også, at Langhoff så hurtigt opnår kontakt med Preben Hornung, som bestemt heller ikke i 1975 var let at bevæge for noget galleri, og får dennes tilsagn om en så markant udstilling som den første i 1975. Fra 1975 indledtes et samarbejde gennem hele galleriets levetid, som udløste tre store separatudstillinger af Hornung her i byen plus, at man hele tiden rådede over diverse småarbejder – grafiske blade og vidunderlige små tuschtegninger – miniaturer, som Hornung i sine senere år havde udviklet helt suverænt. Small and beautiful. Alle de tre udstillinger gav os her i Kolding en billedoplevelse af de sjældnere, og de gav i hvert fald ikke galleriet røde tal i regnskabsbogen.

Endelig skal Lars Bo nævnes helt specielt. Oprindelig Lars Bo Jørgensen, født i Kolding i 1924, men opvokset i København, hvortil familien flyttede, da drengen var 3 år. Efter uddannelse bl.a. på Rostrup Boyesens malerskole indledtes et omfattende rejseliv just efter 2. verdenskrigs ophør, indtil Lars Bo havnede i Paris, hvor han blev, giftede sig og etablerede sig som billedkunstner.

Som kendt og respekteret tegner, grafiker og illustrator i Frankrig dukker han op hos Langhoff allerede i dennes første galleriår, og her forbliver han gennem samtlige 19 år som en fast bestanddel af udstillingslivet på Banegårdspladsen, foruden at han blev en nær ven af huset. Så meget, at Langhoff så at sige blev generalagenturet for Lars Bos produktion i Danmark og repræsenterede ham tit og ofte, f. eks. når Bo skulle udstille som medlem af Grønningen på denne sammenslutnings årlige udstillinger på Charlottenborg.

Lars Bo sammen med ægteparret Langhoff. Billedet er fra præsentationen af serien "Rejsekammeraten" i 1983. Foto: Hans-Chr. Gabelgaard.

Via Langhoff blev Lars Bos tegnekunst og hele hans fantasifulde billedverden kendt og spredt ud ikke alene her på vor egn, men over det ganske land. Inden deres samarbejde ind-

ledtes, havde pariseren Lars Bo kun sjældent optrådt her i landet, bortset fra den årlige Grønningen-begivenhed, hvor Bo tit druknede blandt kollegaernes kæmpelærreder,

mest ved formidling gennem kunstforeninger som f.eks. Fyns Stifts, Haderslevs, Åbenrås og Kolding Kunstforening. Perioden fra 70erne og 80erne og samarbejdet bragte følgende kendte serier frem i projektørlyset: Snedronningen fra 1975, Den Lille Havfrue fra 1977, Blakes Testamente fra 1981 og Rejsekammeraten fra 1983 for blot at nævne de vigtigste. Heraf blev Havfruen og Rejsekammeraten først åbnet på H. C. Andersenmuseet i Odense, dagen efter i galleriet her. Blakes Testamente præsenteres i Kolding, hvor 200 gæster indfandt sig og kunne påhøre kgl. skuespiller Erik Mørk læse den engelske digter (og maler!) William Blake på originalsproget. En stor oplevelse for koldingenserne. På lignende vis formåede Birgitte Federspiel at fængsle de fremmødte ved at læse H. C. Andersens eventyr, da Lars Bos serie om Rejsekammeraten blev præsenteret i 1983. Á propos denne sidste mappe, så udkom tekst og billeder som bog på Carlsens forlag, idet 5 eksemplarer af bogen blev ekstraordinært udført med nummerering og signatur hos bogbindermester Ole Olsen, København, i hellæder. Jo – Lars Bo blev et kendt navn og populær i vide kredse udover landet og var galleriets ankermand og sikre trumfkort gennem alle årene.

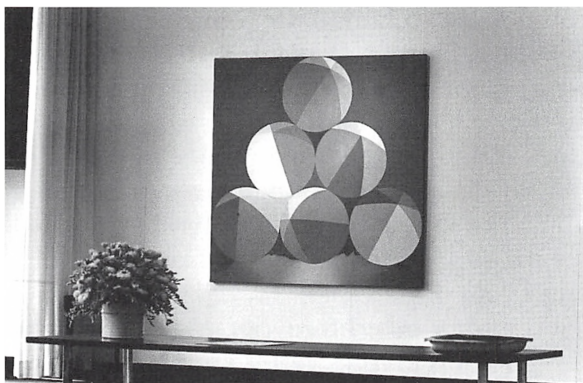
Tilbage til emnet om galleriets udstillingspolitik fra 1975 og frem. Hvad sås på væggene udover den faste stab som ovenfor beskrevet? Her skal det først nævnes, at Langhoff gennem Lars Bo havde fået god kontakt med Bos forlægger i Paris, Jacques Frapier og gallerierne Saint-Germain og Des Peintre Graveurs. Gennem disse kanaler lykkedes det ikke alene at vise den franske billedkunstner James Coig-

nard på galleriets 1-års fødselsdag, men yderligere nogle år efter i 1978 en aldeles omfattende og for de mange besøgende en temmelig utraditionel udstilling betitlet "Franske Mestre". Her sås i Kolding ingen ringere end Toulouse-Lautrec, Matisse, Van Dongen, Vlaminck, Rouault, Maillol, Monet og Bonnard. Det var i sandhed et fremmøde af franske mestre, omend det af gode grunde udelukkende bestod af papirarbejder, nogle signerede, andre uden signatur, atter andre signeret "på stenen". Med et pænt salg til følge oven i købet.

Sluttelig skal omtales, at to italienske kunstnere, Pietro Dorazio og Guiseppa Santomaso, den første med slægtsskab til op-art, den sidstnævnte som nonfigurativ kunstner med en billedverden og en præcision, der kan minde om Richard Mortensen og Robert Jacobsen. De to italienere blev udstillet nogenlunde samtidigt.

Af Mip Langhoffs dagbøger, som nøje blev ført dag for dag gennem alle galleriårene, og som derfor har været et fundament for denne redegørelse, fremgår det, at man allerede i 1977 havde udstillet Per Arnoldi, der nogle år forinden havde hængt på Feldeballes vægge. Dengang viste Arnoldi udelukkende store papirformater i oliekridt og de tre bekendte farver med hans på det tidspunkt foretrukne motiver: stokken, bowleren og bolden, hvis indbyrdes samspil blev varieret i et utal af kombinationer.

Samme år udstillede Preben Hornung påny, denne gang også med hovedvægt på oliebilder, bl.a. de kendte atelierbilleder. Nu var Hornung rask og i fin form. Det er fra denne åbning mit kendskab til maleren stammer – min kone og jeg var inviteret sammen med

Per Arnoldi på væggene i 1977. Foto: Peter Thastum.

Ena og Preben ude i Kobbelskoven. Hertil knytter sig en lille historie: I løbet af en ualmindelig hyggelig aften blev det åbenbart, at vi, som skulle til London nogle dage efter, ville være der just på samme tid som ægteparret Hornung. Hver for sig havde vi vore planer, men vidste om hinandens hoteller, hvorfor det blev muligt den sidste aften at indbyde Hornungs til spisning på den traditionsrige østersbar i Swallow Street nær Piccadilly. Et sted med utrolig atmosfære med østers i overstørrelse, marmordiske og ophængte damaskhåndklæder i legemsstørrelse under disken til aftørring af vådt fra hænder og mundvige. Nu skulle vi udveksle alt om London og indtrykkene. Jeg startede i sædvanligt højt gear og remsede op om vore forsøg på at sluge hele det engelske kunstliv – British Museum, Tate Gallery osv. Endelig færdig så jeg på Hornung – hvad har I så set herovre? Hvortil Ena svarede, at Preben såmænd i samtlige de tre dage havde siddet foran et par billeder af den engelske maler Joseph Turner, et par af de se-

ner billeder fra 1830'erne! Ikke andet! Men de havde så også gjort et så stærkt indtryk, at der et halvt års tid senere i Hornungs produktion dukkede en række lærreder op, meget smukke, betitlet "Fra Turners verden". Basta. Denne lille tildragelse fortalt for at vise forskellen på den seriøse billedkunstner med sin absolutte fordybelse og så beskueren med sin overfladiskhed og forslugenhed. Som et kuriosum om Hornung kan det oplyses, at han efter at have fået vor indbydelse til østersspisning minsandten havde taget telefonisk kontakt med Langhoff, idet han ville forhøre sig nøjere om ham der Reddersen, og om han nu også havde råd til at slå ud med armene, eller om Hornung selv skulle medtage valutarisk reserve. Aage kunne berolige maleren. Men – mage til hensynsfuldhed! Fintfølende, hensynsfuld, alvorlig i sin metier, i koncentreret fordybelse og bogstavelig kæmpende for udvikling i sine billeder. En lille minderune om dette dejlige menneske.

Men tilbage til galleriet. I 1980 udstillede man billeder af Bent Holstein og – i modspil hertil – var gulvet optaget af flere grupper skulpturer af Peter Bonnén. Denne udstiller skal lige bemærkes, han som i hele sin tid som kunstner har kredset alene om klodser af svejste jernplader, enkle former, lave eller slanke, men altid disse æsker, dåser, kasser eller søjler med småsvaj i overfladerne. Oftest i grupper, altid i dialog som det er hans formsprog. Det var denne Peter Bonnén, som allermest forargede lagerforvalteren fra Kolding under kunstfonddebatten i 1965/66. Og det foto, der mere end andre billeder af protestbevægelsens bannerfører Peter Rindal kom til at

Gudrun Pagter fotograferet i forbindelse med en udstilling af vævede tæpper i november 1990. Nogle år senere selv galleriejer i Adelgade sammen med ægtefællen. Foto: Peter Thastum.

ledsage presseomtalerne, var et billede af Rindal med hånd under kind og med sorgfuld, bekymret mine. Stirrende ned på en gruppe metalkasser af – Peter Bonnén. Lagerforvalterens udtryk er ikke til at tage fejl af: “For er dette her kunst, så Vorherre bevares –”

Nogle gange kunne det ske, at det lille galleri lagde hus til mere utraditionelle udstillinger eller foretagsomhed. Børnehjælpsdage med kendte koldingborgeres produkter er der allerede fortalt om. En anden, ganske særegen udstilling var af dværgtræer, de såkaldte Bonsai (bon betyder potte og sai at plante, begge ord fra kinesisk) er den japanske kunst at dyrke smukke træer som dværge i små pletter. Og det forekom Langhoff morsomt at præsentere denne sære hobby for Koldings borgere. I 1983 tog han kontakt til en planteskolejer i Ølstykke, gartner Esben Ja-

cobsen, der var bonsaiavler om en hals. Herfra ankom så henvend 40 planter. Det ældste over 30 år gammel, det sjældneste et tempeltræ, men alle i originale bon's og alle under en bajers højde. Stående på podier i hele galleriet var disse små krøblinge genstand for stor opmærksomhed, og galleriet havde trods priser på op til 1000 kroner et ikke ubetydeligt salg.

En anden gang, forøvrigt på 10-års dagen for galleriets åbning, fandt en blandet udstilling sted med særlig islæt af galleriets mest trofaste udstiller, Arne L. Hansen. I parentes bemærker jeg mig, at samme Hansen i en telefonsamtale havde forbløffet sin gallerist ved at fortælle ham, at der var 40 (!) olieblade på vej til den kommende udstilling. Det viste sig nu at være miniaturer, meget små endda – Skagens himmel og hav malet på små brædestykker, som sagtens kunne være på væggene. De blev ophængt og solgt – allesammen. Angående det mere usædvanlige sås på samme udstilling også i et par montrer en række smukke, håndsmedede knive, dejligt håndværk gjort af museumsinspektør Henrik Vensild fra Bornholm. Med skafter af bøffelhorn, ben og rosentræ i skeder af præget læder. Også knivene gik som varmt brød.

En beskrivelse af udstillingsvirket i 80erne må også omfatte keramikken, som hidtil kun havde været vist i form af de fade og relieffer, udført af Hagedorn-Olsen som tidligere omtalt. Nogle andre keramikere, nok så væsentlige, skal her nævnes: Tove Anderberg, Bo Kristiansen og Malene Müllertz. De to sidstnævnte fik en fin udstilling en enkelt gang og begge solgte bl.a. til Kunstmuseet Trapholt,

som var i færd med at opbygge sin store keramiksamling. Hvad Tove Anderberg angår, kan det formentlig hævdes, at hun blev kendt og anerkendt i forbindelse med, at Langhoff præsenterede hende. Ikke færre end fem gange fra debuten i 1981 og helt frem til galleriets lukning i 1993, har Anderbergs skåle, fade og krukker været udstillet hos Langhoff og alle, bortset fra den sidste, som separatudstillinger.

At galleriet her har gjort Tove Anderberg til et kendt navn i Danmark, kan måske dokumenteres ved at citere den ellers utrolig godt orienterede journalist Jonna Dwinger for i en artikel i Politiken af 8. november 1983, altså skrevet efter Langhoffs første to Anderberg-udstillinger. Dwinger indleder en omtale i forbindelse med, at Kunstindustrimuseet i København havde arrangeret en lille net udstilling Anderberg med følgende ord: "uanmeldt og overraskende præsenterer museet os for en ny, en ung keramikker fra Vendsyssel, som hedder Tove Anderberg, og som vi indtil dette øjeblik kun har mødt sporadisk her i hovedstaden" – artiklen fortsætter med at rose hendes gryende talent og med at spå den unge autodidakte vendelbo en kommende plads på toppen af dansk keramik. Det havde Aage og Mip samt vi andre her i Kolding forlængst kunnet se.

I sammenhængen kan det forresten fortælles, at også andre før Dwinger havde haft øjnene åbne. Allerede i 1982, hvor Galleri Langhoff deltog for første og eneste gang i en messe, arrangeret af Gallerisammenslutningen. Den fandt sted på Charlottenborg i København. Ved lejligheden viste Kolding-galleriet foruden de to "faste", Arne L. Hansen og

Lars Bo, Tove Anderberg. I løbet af denne udstilling oplevedes et helt særligt besøg, endda med efterfølgende salg, idet Dronning Ingrid besøgte standen, beså Toves keramik og, som det stod at læse i lokalpressen her, "faldt pladask for Anderbergs druer" i stentøj. Så da galleriet i 1987 gentog succes'en og arrangerede en stor udstilling af vendelbo-pigens seneste arbejder i forbindelse med "Keramik i Kolding", standsede Dronningens bil foran indgangsdøren en af de første dage. Denne gang traf Dronning Ingrid den unge keramikker, af hvem hun atter sikrede sig et par ting og forresten traf aftale om et kommende besøg i Toves værksted oppe i det jydsk.

Dronning Ingrid på besøg i galleriet i samtale med Tove Anderberg. Maj 1987. Foto Peter Thastum.

Galleri Langhoff med deres stand på Charlottenborg i 1982. Tove Anderbergs krukker på podier, Lars Bo på væggen. I baggrunden ses Mip Langhoff.

Så meget om keramikere hos Langhoff. Nu skal en anden galleri-aktivitet nævnes. Det er ingen hemmelighed, at et kunstgalleris omsætning for en stor del ikke hidrører fra dets udstillinger, men fra de udsmykningsopgaver, man tid efter anden bliver udset til, såvel fra privat side, fra erhvervslivet som fra amter, kommuner og anden offentlig virksomhed.

Således også for Langhoff, som gennem hele perioden blev benyttet og rådspurgt i forbindelse med sådanne opgaver. Indenfor den sidste kategori kan først og fremmest nævnes Koldings nye sygehus på Skovvangen, hvor såvel Langhoff som Feldballe, nogenlunde fifty/fifty, udsmykkede de store gangarealer, større lokaler og sengeafdelinger. En betragtelig stor

opgave, som for Langhoffs vedkommende efterfulgtes af tilsvarende opgaver bl.a. for Haderslev Sygehus, gigtsanatoriet i Sønderborg og for det nyopførte rådhus i Billund.

Af privat virksomhed, som benyttede sig af Langhoffs ekspertise kan nævnes Danish Crown, Lego, Nordisk Solar og Skagen Fiskeindustri samt, hvad der er synligt for enhver, en opgave for Kolding Exportslagteri A/S, hvor brødrene Hesseldal i 1976 sammen med Langhoff fik Henning Damgaard-Sørensen til at udføre et farverelief på facaden. Abstrakt i formsproget, med anelse af en tyr i fuld fart.

En helt særlig form for offentlig udsmykning bør omtales, idet begrebet Koldingplakaten opstod på initiativ af borgmester Bent Rasmussen, som bad Kolding Træf om at sørge for en årlig plakat, der skulle medvirke til at gøre byen synlig. Aage Langhoff blev kontak- tet og kort efter – i 1978 – var første plakat trykt med Karl Aage Riget som kunstner.

Denne plakat og de næstfølgende gav anledning til en lille udstilling af såvel plakat som af samme motiv udført med original grafik og signeret. Også næste års plakat – Kai Führer – stod Langhoff for, men i årene fremover skiftedes de to gallerier, Feldballe og Langhoff, til at levere forslag til Kolding Træf. Disse plakater tjente deres formål, ja de blev vel en slags samlerobjekt, og i hele rækken op til nu (22 årgange) er der mange festlige og smukke stykker, som har været med til at visualisere byen. Kolding Træfs virke her er op- høret, de to gallerier ligeså, men plakaten kommer stadig, nu i Kolding Turistforenings regi.

Fra galleriet i 1981 kan fremhæves, at det var lykkedes at få kontakt til en københavnsk

personlighed, det glade menneske, tegneren og livsnyderen Hans Bendix, der villigt stillede op i galleriet med en række tegninger og skitser. Især tuschtegninger, ikke mindst af unge, graciøse kvinder og da især ballettens dansere. Bendix havde udbygget udvalget med en serie små tegninger, af ham benævnt "Romerske Termer". Tegneren havde nylig været i Rom og havde forliebt sig i gadebilleder med disse gamle romerske badeanstalters ruiner. Ved åbningen var Bendix selv til stede, veloplagt causerede han om billederne. Særdeles livfuldt, omend nok så meget om sig selv som om de ophængte værker. Blandt de mødte var der imidlertid én, som var godt kendt i Rom og derfor gjorde Bendix opmærksom på, at der overhovedet ikke foran en af termene var en yppig skulptur af en vidunderlig, smuk og upåklædt ung pige, sådan som det fremgik af flere af de små skitser. Åh nej, svarede tegneren med brillerne oppe i sølvmanen, men hun er sgu' da pæn, som hun står der!!

Et par år efter denne udstilling fik Løveapoteket udført illustrerede receptkuverter i anledning af sit 400-års jubilæum. Langhoff tog sig af opgaven, og Helge Ernst udførte den på grundlag af en serie olie-billeder. Såvel disse billeder, skitser til kuverterne som det færdige resultat blev så vist i galleriet.

Men ellers var aktiviteten efterhånden noget mere dæmpet end i de første år i 70erne. Samtidig nok så domineret af galleriets faste stab. Arne L. Hansen, Karl Åge Riget og Helge Ernst er nævnt. Et par nyere tilkomne var Hjorth Nielsen og Finn Mickelborg, som jeg husker for en glimrende udstilling i 1987.

Denne lidt kalejdoskopiske gennemgang

kan passende slutte med omtale af et specielt arrangement. I 1986 vistes B. & O.'s samlede design. På podier og på gulv, hvor udvalgte arbejder fra skufferne, afstemt til genstandene, fyldte væggene. Godt nok.

Og sådan forløb det i 80'erne, støt og roligt. Indtil en dag i januar 89, hvor Banegårdspladsen blev forvandlet til byggeplads. Der var tale om en gennemgribende reovering og planlægning efter projekt af arkitekt Peter L. Stephensen, København. I denne artikel skal ikke vurderes om denne omvæltning, ikke et ord om det funktionelle, knapt heller om æstetikken. Arbejdet medførte, at man kun med stort besvær kunne mase sig frem til galleriets dør i lang tid. Dog skal to ting berøres. Det ene var, at Chresten Berg blev frataget sin sokkel og flyttet ned på gadeplanet. Det andet, at byrummet her blev belemret med en aldeles unødigt og på stedet upassende mammutskulptur af Poul Isbak. Stenklump på stenklump står den der, som om den vil forhindre folk i at gå på posthus. Men Koldinglæreren, folketingsmedlemmet og partilederen Chresten Berg – ham kunne man ikke knægte. Han kom senere op på soklen og til værdighed påny.

Videre efter denne lille parentes om skulpturelle udtryksformer, trekvart år skulle forløbe, inden galleriet kunne markere hverdag påny med en udstilling, hvor Langhoff i glæde over den ny plads satte en større figur op af Karl Åge Riget udenfor til at sige goddag. Den blev forresten købt af Kolding Kommune, af borgmester Per Bødker Andersen, efter at han havde åbnet udstillingen og sagt: "undskyld, at vi har rodet -".

Men der skulle ikke gå mange år, førend Langhoff atter fik problemer. Denne gang i sommeren 1992, hvor lejemålet hos Slotsmøllen blev opsagt. Rettere sagt, bryggeriet gjorde opmærksom på, at de selv fik brug for det bagareal, hvorpå kontor og lagerrummet lå. Og uden disse kunne galleriet ikke fungere. Langhoff måtte se sig om efter et andet og velegnet sted for sin virksomhed.

Et halvt årstid senere, i januar 1993, genåbnede Galleri Langhoff i sine nye lokaler på Søndertorv i Kgl. Brands bygning. Her var et pænt, omend mindre lokale med glaspartier ud mod torvet. Det nødvendige arbejdsbord med skrivemaskine og telefon måtte nu stå fremme bagest i lokalets hjørne, et lille bagrum gav kun plads til en smule lagerplads og toilet. Ellers blev lokalerne istandsat funktionelt og pænt og indrettet med hjælp fra Bent Gabrielsen. En helt ny, loftophængt særbelysning (stilbare halogen-spots) ofrede man på foretagedet, og så blev det bare til 4 udstil-

Facaden på galleriet på Sdr. Torv 1993.

Fra galleriets første udstilling på Sdr. Torv.

linger i løbet af vinter/forår 1993. Billeder, keramik og nu også glaskunst, som var blevet et nyt emne for galleriet. Tilsyneladende var hverdagsrytmen fundet påny. Indtil 12. juni 1993, hvor Aage Langhoff pludselig og uden ringeste forvarsel døde, 68 år gammel.

Det ændrede med et slag grundlaget for galleriets fortsatte virke. Udstillingen, som var på det tidspunkt, forblev, og det lykkedes Mip Langhoff, støttet af Kühn, at holde galleriet åbent sommeren igennem. Et par timer dagligt og ellers efter aftale. September kom, Lars Bo udstillede en sidste gang, hjalp med at fylde lokalet med raderinger. Men det var kun en stakket frist. Mip Langhoff så ingen mulighed for alene at fortsætte galleridriften som den hidtil havde været betinget af to menneskers fulde indsats, somme tider endda mere end det.

Med støtte og gode råd af Finn Lynggaard – keramikeren og glasmageren – fik galleriet udpeget to danske, talentfulde glaskunstnere,

Micha Karlslund og Steffen Dam. Med disse to kunne Galleri Langhoff så åbne for en sidste udstilling den 2. oktober 1993. En fyldig og udmærket fremvisning af unikaglas med god omtale i pressen, hvor der redegjordes for de to udstilleres tilknytning til Glasmuseet i Ebeltoft og deres øvrige repræsentation herhjemme og i udlandet. På alle måder et smukt og værdigt punktum for de 19 års galleriliv. Alt blev solgt. Og i indbydelsen kunne Mip Langhoff takke et stort, interesseret og trofast publikum gennem de mange år.

Ejendommeligt nok skulle Jakob Feldballe samme år, i december, dreje sin nøgle om med en lille uindpakket bemærkning om, at de galleribesøgende, den samme lille flok, som var de Tordenskjolds soldater, nok var billedinteresserede, men ikke så købedygtige, at der var økonomisk grundlag for et kunstgalleri. Og sådan er det indenfor dette erhverv. Med udgangen af 1993 var der pludselig ingen gallerivirksomhed i Kolding.

Derfor påskønnelsesværdigt, at der siden og til i dag alligevel er liv i denne branche. Såvel Elise Toft i Låsbygade som Galleri Pagter i Adelgade forsøger at holde fanen højt, og det skal de have ros for.

Liv og død og humor

Af Erna Hollænder

Min far *Hans Frydendall* var født i 1886 og kom som ung mand i gartnerlære hos handelsgartner A. S. Pedersen i Aalykke. Han var en afholdt mand, min far, vellidt for sin venlighed og sit gode humør, hvilket fremgår af de anbefalinger, han har fået af de gartnerier, hvor han har arbejdet.

I vinteren 1906-07 tog han på Skamling Højskole og fik her en national forståelse, som han aldrig glemte. Han drog på "valsen" i Tyskland og fik lært det tyske sprog, hvilket kom ham til gode, da han senere faldt pladask for en køn tysk pige, som blev min mor. Min far blev soldat, og han fortalte stolt, at han fik en sølvske i præmie for at springe over "hesten" med fuld oppakning. Han blev indkaldt til Sikringsstyrken i 1914.

Så i 1918 søgte han stillingen som kirkegårdsinspektør eller graver, som det hed dengang, på Kolding Gamle Kirkegård, og blev ansat af forpagter Lunden på Dyrehavegaard.

Min far var da 31 år, han fik kontor i et hyggeligt lille hus, der lå indenfor lågen til højre ved Stejlbjergvej, her havde den tidligere graver Simonsen boet med sin familie. Der var en lille entre, et venteværelse og min fars kontor, hvor han sad ved skrivebordet og tog sig af det administrative. Der var et stort kort på væggen med alle gravstederne tegnet ind, så var der et grønt pengeskab og en lille sort glohed kakkelovn, senere kom der centralvarme. I et

tredje rum var der binderi, et skyllerum og et toilet. En stejl lofttrappe førte op til et par værelser under taget.

Hans Frydendall i sikringsstyrkens uniform.

Min far havde mange folk “under” sig, fortalte han selv, og det var jo sandt nok. Han havde 6-8 gartnere og medhjælpere ansat til at passe gravstederne og renholde kirkegården, et par kvinder hjalp med at rive gangene. Der skulle jo også graves med spader og skovle, som de brugte dengang, og det kunne godt være en særdeles vanskelig opgave om vinteren, når det var frostvejr.

Jeg kommer til at tænke på Storm P., som min far var en stor beundrer af. Han kom en gang på en kirkegård, hvor en graver lige var blevet færdig med at grave en grav og havde sat sig på kanten for at tørre sveden af panden. Storm P. smiler venligt og siger: “Nå, vi er nok kommet lidt op i dag”. Han letter på hatten og går videre.

Da min far begyndte i 1918, kulminerede Den Spanske Syge, og mange koldingensere døde. Det var en hård tid i starten, men han lærte efterhånden at betragte døden som en naturlig del af livet, som han skulle tage sig af.

Han var ungarl på det tidspunkt, så han manglede en dame at dele tilværelsen med, men en sommerdag i 1919 gik far tur på Strandvejen i Kolding. Han var pænt klædt, havde spadserestok og stråhat og urkæde i vestelommen, da han mødte en bekendt, der var ledsaget af en smuk ung dame. Min far standse og hilste belevent. Den unge dame var i lang hvid nederdel og hvid bluse og talte tysk, det var min fars held. Hun kom fra Flensborg og fik ophold hos daværende realskolebestyrer Christensen-Dalsgaard i Strandhuse som ung pige i familær stilling

Nogle dage senere inviterede min far den smukke frøken Bertha Kudèll på Saxildhus

Hans Frydendall foran det nu nedrevne kirkegårdskontor ca. 1918.

Konditori, hvor hun drak chokolade og spiste kager, så hun måtte ud at kaste op. Hun kom jo fra et forarmet Tyskland, hvor hun ikke var vant til søde sager, men tørrede rugbrødsskor-

per dyppet i sukker som slik. Snart blev de kærester, og den 12/2-1920 blev de gift. De fik en lejlighed i fars barndomshjem på hjørnet af Agtrupvej og Mariegade, der hvor der nu er vuggestue. Min nu afdøde bror kom til verden som den førstefødte i 1920, den 1. marts 1922 blev jeg født, og i 1930 fik vi en lillesøster.

Min far var som tidligere nævnt en meget vellidt mand både af sine folk og de mennesker, han kom i kontakt med. Han ejede den værdighed og ro, der var nødvendig på netop den post. Hans påklædning ved begravelserne var ulastelig. Boghandler Schæffer har engang udtrykt det således: "en tak til hr. Frydendall for Deres altid stilige optræden ved sørgehøjtidelighederne".

Min far stod udenfor kapellet og ventede i sort frakke, høj sort silkehat, hvidt silketørklæde og hvide hansker. Inden følget kom ud, viftede far med et hvidt lommestørklæde op mod Kristkirkens tårn, så ringningen kunne begynde. I dag har de jo fået egen klokkeringning. Når følget kom ud, gik far foran kisten for at vise vej til det sidste opholdssted.

Et vittigt hoved kaldte min far "kapelmester".

Ved juletid var der travlt, og da kunne der godt være nerver på for at nå det hele, og der måtte helst ikke komme sne og sinke granpyntningen. Der blev antaget mere mandskab, og der var travlt i binderiet. Det var egentlig først, da jeg så min far stå og binde krans, at jeg blev klar over, at han var gartner, for han sad jo mest på kontoret og delte opgaver ud til sine folk.

Et par dage før jul holdt min far en lille fest for folkene, der blev bestilt lækkert smørre-

brød fra Schmidt-Damkjær, kontoret blev ryddet, og der kom både øl og snaps på bordet. Det var noget folkene så hen til, når "Mester", som de kaldte min far, gav smørrebrød.

Det gran, der skulle bruges til grandækningen, kom allerede sidst i november og lå i store bunker lige indenfor ved Stejlbjergvej. Det duftede dejligt og var frisk-skovet fra Liegaard i Egtved. Hen i december kom der også juletræer med til folkene og os, og vi var altid meget spændt på, om der nu var et, der var højt nok til os.

Min far var kendt for sin humor, og det var jo en god ballast at være i besiddelse af i hans gerning. Det var især hans blik for komikken i små og store hændelser, som han kunne gengive med sit specielle jydsk lune. Han har bl.a. fortalt om en begravelse for mange år siden, hvor man kunne leje ligbærere til at bære kisten. De havde mørkt tøj og høj hat på, de blev stående omkring graven efter at kisten var sænket, og en af dem må have småblundet, for han tabte sin høje hat ned i graven, og præsten forsøgte med sin lange skovl at fiske hatten op. Hvis ikke nogen havde holdt fast i præstekjolen, var han tippet over og faldet ned på kisten – det var meget svært for min far at holde masken. Engang kom min far hjem og fortalte mor, at han ved en begravelse havde set en gammel dame med kludesko – det syntes min mor da var upassende. "Nej", sagde min far "for hun havde hørt, at begravelsen skulle foregå i stilhed".

Vi tre børn betragtede kirkegården som vores have og tog ofte kammerater med derind og fandt på spændende lege, uden at far så det. Min søster, der var meget glad for børn,

Hans Frydendall fejrede 25 års jubilæum som kirkegårdsinspektør i 1943. Foto: Knudsen & Jochumsen.

promenerede med en vakkelvorn barnevogn med et barn i og en snottet unge på hver side. Hun fik øje på far, der stod og talte med en nydelig dame. Hun styrede lige hen til ham og sagde: "Se far, er de ikke søde?" Damen udbrød: "Men gud, hr. Frydendall, er det Deres allesammen?"

Min bror, der var lidt af en rod, huggede engang min fars nøgler til kapellet og spurgte en kammerat, om han ville se et lig. Det var han nu ikke meget for, men min bror fik ham overtalt, og de drak sig mod til i en stor snaps. En mørk aften listede de ind på kirkegården og ned til kapellet, låste op med den store nøgle,

og der stod kisten og lyste i al sin hvidhed. Min bror gik hen og løftede låget, men det var for meget for kammeraten, han styrtede ud og benede hen over kirkegården og hjem. Han havde fået nok.

Jeg selv tog kammerater med hen til et bestemt gravsted, hvor der gik et rør ned i jorden, og med gys i stemmen fortalte jeg, at der var en mand levende begravet dernede, og at hans familie kom og talte med ham og kastede mad og drikke ned til ham. Den troede de på, og det gjorde jeg såmænd også selv.

Datidens sprittere holdt til på kirkegården. De benyttede toiletterne, og det var min far selvfølgelig ikke glad for. Hvis de var støjende, blev de jaget ud. Der var Røde Gejl, Fulde Louis, Søvnige Lise og hvad de nu hed.

Min far havde engang lavet et stort kors af gran og kom gående med det ned ad alleen, da han snublede og faldt, så han kom til at ligge på ryggen med korset på maven. Det var komisk, for som han selv sagde bagefter: "Hvis jeg nu var blevet liggende, så havde jeg da korset med mig". Sådan var min far – altid med humor i behold.

Han kunne have sat reklamer op udenfor sit kontor således: "Betal nu – og dø senere", "Hvorfor gå og være halvsløj, når De kan blive begravet for 599 kr.?"

Ved fars 40 års jubilæum, der blev holdt på Saxildhus, holdt en af hans kollegaer en festlig tale, den blev indledt med ordene: "Her i Kolding har graverne sådan nogle festlige glade navne såsom Lykkebo og Frydendall. Det er anderledes trist i Svendborg, der hedder vi Gravesen og Askegaard" – den vakte megen jubel.

Ved 40 års jubilæet den 1. april 1958 var min far 71 år og rask og frisk, så han fortsatte sit arbejde på kontoret, selvom han efterhånden blev træt af de ekstra byrder, som regeringen lagde på arbejdsgiveren med oms og moms osv.

Vi pressede far for at han skulle blive ved, så han fik 50 års jubilæet med, men da han var 80 år, sagde han stop og fik sit ønske opfyldt, at hans dygtige førstemand Ernst Becker overtog hans stilling. Desværre fik Becker kun nogle få år på denne post, så døde han.

Far blev indlagt på sygehuset i oktober 1967 og opereret for en nyresygdom. Han lå på opvågningsstuen, og vi (min mor og jeg) besøgte ham. Min mor spurgte: "Hans, er du klar over, jeg er her?" og min far svarede: "Det kan vel ikke være en hemmelighed, når du sidder lige ved siden af." Det var det sidste, vi hørte ham sige. To timer efter døde han den 31. oktober 1967.

Kirkegården er en del af vores kultur og identitet, og jeg vil slutte med at citere Johs. V. Jensens dejlige sang "Hvor smiler fager den danske kyst."

*Henfarne slægter forglem dem ej,
i arv de gav dig en ædel gave.*

Bollerups Planteskole

Af Birgitte Dedenroth-Schou

Kolding har siden begyndelsen af 1900-tallet haft betydelige planteskoler. Aksel Olsens far, Thomas Olsen, havde en stor planteskole på Ejlersvej kaldet Kolding Planteskole, og bag ved Munkenborg Kro lå Søndergårds Planteskole. Senere kom Pallesens Planteskole på Vejlevej, Nygårds Planteskole på Galgebjergvej, Frede Olsens Planteskole ved Kastanie Allé, Aksel Olsens Planteskole ved Agtrupvej (Brændkjærhøj), Marius Christensens Planteskole på Norgesvej og Karl G. Hansens Planteskole, der lå på begge sider af Vejlevej.

I 1936, da Bollerup kom til byen, var Søndergårds Planteskole og Thomas Olsens Planteskole nedlagt, men Vejlevej var én stor planteskole. Næsten alle planteskolerne havde ca. 20 tdr. land hver, så omkring 100 tdr. land jord ved Vejlevej var planteskole.

Man kan undre sig over, hvorfor der var så mange planteskoler i Kolding. Jorden i Kolding er i følge N. J. Bollerup svær at have med at gøre, og derfor dyrkede man også mest de grove ting som frugttræer o. lign. Kun Aksel Olsen havde de finere ting. En af grundene til de mange planteskoler var måske, at der ikke var planteskoler i Sønderjylland i den tyske tid, så det blev pålagt de koldingensiske planteskoler at kunne forsyne sønderjyderne, men det skyldes formentlig i højere grad det store antal haveselskaber i Kolding. Takket være haveselskabsformen, hvor en forening i fællesskab

købte jord, og den enkelte over en årrække betalte sin gæld tilbage til foreningen, gjorde det muligt for folk at få et lille hus med have i stedet for at skulle bo i lejlighed. Kolding har i dag af samme grund forholdsvis flere parcelhuse end f.eks. Vejle og Fredericia.

De mange planteskoler havde desuden den fordel, at kunderne kunne få alt på et sted, derfor kom der også mange kunder fra andre byer. De enkelte planteskoler kunne godt finde ud af at samarbejde om større ordrer.

N. J. Bollerup stammer oprindeligt fra Videbæk ved Herning. Han begyndte sin lærlingetid i et blandet handelsgartneri i Herning, Tybjergs Gartneri, men han fik her det råd, at han skulle søge til Kolding og afslutte sin lærlingetid her, fordi planteskolerne i Kolding var meget kendte og lærlinge herfra efterspurgte.

Da Bollerup kom til byen for at afslutte sin læretid på Karl G. Hansens Planteskole, var der 30 gartnerlærlinge på Kolding Tekniske Skole. Han blev ret hurtigt formand for gartnerenes lærlingeforening i Kolding og blev af den grund betragtet som kommunist. Efter to år hos Karl G. Hansen blev han fyret, fordi han havde opfordret til strejke mod en uheldig formand på planteskolen. Han fik derefter arbejde på Sorgenfri Planteskole ved Lyngby. Her var han til 1942, hvor han tog imod tilbuddet om at blive overgartner hos Karl G. Hansen.

Niels Juel Bollerups Planteskole

I 1946 startede han egen planteskole på Vejlevej 115, tæt ved den tidligere Munkenborg Kro. Den første en gros prisliste fra Niels Juel Bollerups Planteskole er fra 1949-50 og indeholder frugttræer, frugtbuske, rabarber, asparges, jordbær, hækplanter, prydbuske, slyngplanter, roser og stedsegrønne planter. I 1949 byggede Bollerup to store drivhuse i tilknytning til planteskolen, og da flygtningelejrene blev nedlagt i 1949, købte han det tilhørende gartneri og lavede blomkål på mistbænke.

Da Bollerup var startet for sig selv, analyserede han de andre planteskoler og fandt ud af, at de allesammen lavede frugttræer – og at de aldrig ville kunne komme af med dem. Så han besluttede at sælge ud af sine frugttræer, mens man stadig kunne få en god pris for dem. I oktober 1953 udsendte han sit eget *Havebladet*, og her var frugttræerne blevet fortrængt af frugtbuske og roser.

I 1950 introducerede N. J. Bollerup et nyt fænomen i planteskoleverdenen – selvbetjening. Han byggede et antal såkaldte skyggehaler. I stedet for at placere alle planterne ude på en åben mark, hvor gartneren skulle med ud og grave planten op for kunden, placeredes planterne under et tag i firkantede kummer enkeltvis indpakket i lufttæt vævet akryllærred og med et skilt ved hver kumme, der fortalte om plantens navn og pris. Ikke alene kunne planten stå længere her uden at tørre ud, men kunden kunne også selv betjene sig. En ekspedition, der tidligere kunne tage en time, kunne nu klares på 10 minutter. Bollerups metode blev senere indført i alle andre planteskoler.

Konsulent i Kolonihaveforbundet 1952-1962

Da Bollerup vidste, at det ville tage nogle år, før han kunne komme til at tjene på sin planteskole, tog han ved siden af at drive sin planteskole arbejde som assistent ved Statens Plantetilsyn og underviste på Kolonihaveforbundets gartnerskole.

I 1952 skrev han kontrakt med Kolonihaveforbundet i Danmark om at blive konsulent for 14. kreds i Kolding. Arbejdet, der var honorarlønnet, betaltes med 16 kr. pr. aften (kl. 18-21) og 45 kr. for en søndag (kl. 10-18) og bestod i at besvare spørgsmål om kolonihavernes dyrkning, aflægge besøg i foreningerne og deltage i havebedømmelser. I Koldingkredsen var ca. 700 haver tilsluttet Kolonihaveforbundet. Ud over de nævnte opgaver holdt Bollerup også foredrag for foreningens medlemmer bl.a. i beskæring af frugttræer.

Nogle af de gode råd, Bollerup gav haveejerne, var bl.a. at “en have skal ikke være en slaveanstalt” – der skal være en hyggeklub og en legeplads i enhver have, sagde han. Det var virkelig vanskeligt at trænge igennem med sådanne ideer i begyndelsen af 1950erne, hvor det, der kunne dyrkes i haven, var en helt nødvendig del af husholdningen.

Et stort incitament for kolonihaveejerne var dengang den årlige præmiering af haverne. Bollerup besigtigede over en periode de 700 haver i området, der var fordelt på 42 haveselskaber, og bedømte dem ud fra seks punkter: anlæg, orden, inddeling, blomster, grøntsager og frugt. Desuden blev der taget hensyn til jordens beskaffenhed, havens alder og om haveejerne havde forsøgt sig med nyere typer af

planter. De tre hovedpræmier, der var i tretårnet sølv, skænkedes af Kolding By, Kolonihaveforbundet og kredsen.

Med velstandsstigningen i begyndelsen af 1960'erne holdt disse præmieringer op. Dyrkningen af grøntsager og frugter var ikke længere så nødvendige for at få husholdningspengene til at slå til, og mange foretrak bil, skov og strand frem for den intensive have dyrkning. Det viste sig også i Bollerups havekataloger. Blomster og prydbuske dominerede, mens nytteplanterne blev henvist til en mere beskedne placering.

Det er først i begyndelsen af 1960'erne, den kemiske skadedyrsbekæmpelse bliver almindelig. I slutningen af halvtredserne anbefalede Kolonihaveforbundet opgravning af frugtbuske, der var angrebet af mider, men fra begyndelsen af 1960'erne anbefalede man i stedet sprøjtning med midler som Midol og Lindasect i haverne – disse giftstoffer var ikke så farlige som Bladan.

Det var arbejdet som konsulent i Kolonihaveforbundet, der fik N. J. Bollerup til at arbejde for, at Kolding fik en forevisningshave som en hjælp til havedyrkerne. Hvis de i en forevisningshave kunne se planterne forsynet med skilte, der fortalte om de enkelte planter, så kunne de i ro og mag finde frem til de planter, de selv ville have i deres egen have.

Tanken om forevisningshaven rejstes første gang af N. J. Bollerup ved Kolonihaveforbundets præmieuddeling i efteråret 1953. I første omgang foresloges en placering i Byparken, men da det ville genere rideklubben, enedes man i stedet om at anbringe den ved Slotssøen øst for friluftsbadet i Hospitalsgade. I løbet af

Forevisningshaven i Hospitalsgade. Foto fra ca. 1960.

1956 plantedes 5000 planter repræsenterende 2000 forskellige sorter i forevisningshaven. Havens arkitekt var planteskoleejer Erland Nørsgaard bistået af N. J. Bollerup, og formålet med haven var at skabe haveinteresse. En del af haven beplantedes som en rosenterrasse, og Neksøklinkerne fra Jernbanegades fortov blev brugt til havegange.

Haven fik officielt navnet Sct. Jørgens Botaniske Have og toges i brug i slutningen af 1957. I anledning af Sparekassen Koldings 100 årsdag forærede sparekassen til Kolding by skulpturen Siddende pige udført af billedhuggerinden Elise Heide-Jørgensen til anbringelse i den botaniske have.

I 1962 – efter 10 år som konsulent for Kolonihaveforbundet – besluttede N. J. Bollerup at trække sig tilbage som konsulent for at hellige sig sin egen planteskole.

Bollerups nyskabelser

Da Bollerup startede planteskole tilbød Frede Olsen på de etablerede planteskoler vegne, at de godt kunne aftage hans varer, men det endte med, at Bollerup overtog deres. Efter nogle år nåede han imidlertid til den erkendelse, at han ikke både kunne handle og producere. Han valgte i første omgang handelen og lod andre planteskoler producere for sig, bl.a. Nygaard's Planteskole i Vejen og Fiskholm Planteskole, som Bollerup selv havde igangsat. Det viste sig dog, at han alligevel ikke kunne afholde sig fra produktionen af planter og især ikke, da han fandt nye former at gøre det på.

En af Bollerups nyskabelser var såkaldt tågeformering. Det handlede om, at han i et drivhus ophængte rør, der ved hjælp af særlige dysser forstøvede vandet så meget, at det lignede

Flere af N. J. Bollerups ansatte på Planteskolen boede på Uldspinderiet på Vejlevej (hvor nu Flügger er), der var husvildebolig helt frem til 1963.

tåge. Tågen reguleredes af en fotocelle, der ved et bestemt lys satte tågeproduktionen i gang. Det var et amerikansk system, som Bollerup havde fået en radiotekniker, Axel V. Eisby fra Låsbygade, til at hjælpe sig med. Ved hjælp af denne teknik kunne han fremstille stiklinger, bl.a. stedsegrønne på en måned – noget, der tidligere ville have taget 1-1½ år. I andre tilfælde kunne det tage flere år, men det var alligevel hurtigere end tidligere. N. J. Bollerup udtalte til avisen, at hans motto var “Gør det sjældne almindeligt – ved masseproduktion”.

Senere – i begyndelsen af 1960'erne – gik han over til at avle planterne direkte i plastikposerne eller plastikpoter leveret af firmaet Rolles Fabrikker i Vejen efter Bollerups idé og design – oven på jorden, der var belagt med sort plastik. Det viste sig, at væksterne voksede dobbelt så hurtigt som tidligere – der var fuld kontrol med jordbehandling, gødning og vanding og den sorte plastik forøgede jordvarmen. Dyrkningsmetoden var meget plads- og arbejdsbesparende. Desuden kunne planterne sættes i jorden hos haveejerne på alle tider af året, når blot jorden ikke var frossen. Denne dyrkningsmetode gjorde det muligt at dyrke stedsegrønne planter i Danmark frem for at skulle importere dem fra Holland.

Bollerup havde også planer om at anlægge en forevisningshave ved sin planteskole på Vejlevej med springvand og projektørlys, men det blev dog ikke til noget.

Et andet eksperiment, som ikke viste sig levedygtigt var forsøg med at oversprøjte planterne med et plastlag for at hindre fordampning. Med denne metode skulle man kunne

N. J. Bollerup fotograferet ved åbningen af den nye planteskole på Lærkevej i august 1968. Foto: Peter Thastum.

plante allerede om sommeren i stedet for at skulle vente til efteråret.

Flytning til Lærkevej

Ejendommen Vejlevej 115 kom til at ligge i vejen for et nyt Lejerbo-byggeri og de dertil hørende vejomlægninger, og Bollerup mageskiftede sig i stedet til 10.000 m² jord i industri kvarteret øst for Vejlevej på Lærkevej, hvor nu Burcharth og Merrild Kaffe ligger. Den-

gang var Lærkevej kun en grusvej med to rækker tjørnehække og uden kloakering. Han fik hermed mulighed for at drage konsekvensen af de senere års resultater og kunne derfor planlægge det nye byggeri efter kun at plante i pletter oven på jorden i de store industrihaller. Planerne var allerede i gang i 1965 – halvdelen af jorden skulle bruges til planteproduktionen, den anden halvdel til et stort plantesupermarked.

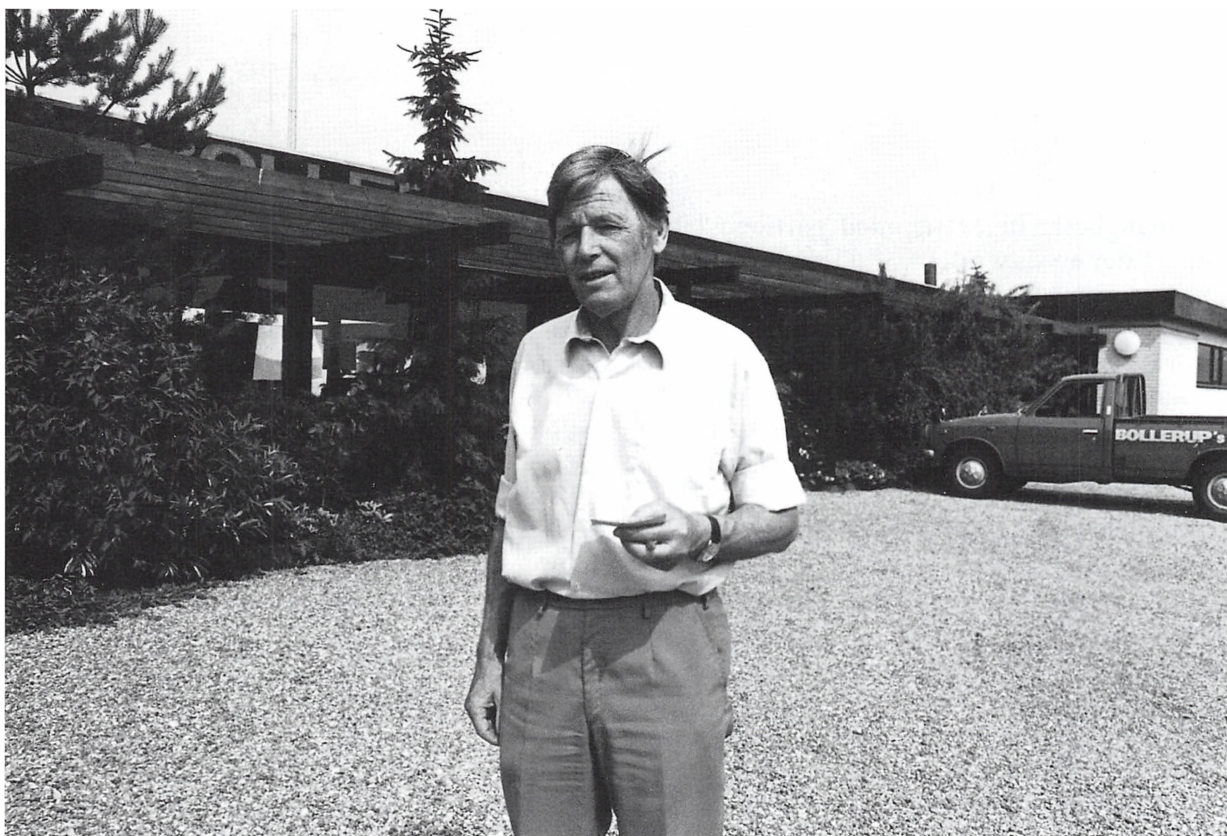

Grevinde Inge af Rosenborg foretog den officielle åbning af Bollerups Plantecenter den 3. september 1968. Foto: Peter Thastum.

Det nye Bollerup Plantecenter på adressen Lærkevej 7 blev indviet den 3. september 1968. Grevinde Inge af Rosenborg, der kort forinden var blevet gift med grev Ingolf og flyttet fra Lyngby til Egeland i Øster Starup, foretog den officielle åbning ved at overklippe en blomsterranke.

I plantesupermarkedet kunne kunderne

selv gå rundt med deres indkøbsvogn og udvælge planterne til deres have. Der var også plads til en præsentationshave og til en legeplads til børnene. Indenfor var der børneparkering – undersøgelser havde nemlig vist, at ca. 60% af kunderne var yngre familier, der skulle etablere sig. N. J. Bollerup havde også planer om at udstille kunstværker blandt plan-

Planteskoleejer N. J. Bollerup fotograferet foran plantecentret på Lærkevej i juli 1976. Foto: Peter Thastum.

terne. Plantecentret, der fik facade ud mod Lærkevej, var tegnet af arkitekt Erik Madsen.

Plantesupermarkedet blev en forrygende succes – omsætningen steg i det efterfølgende år med 50 %, og i juni 1969 fik N. J. Bollerup Kolding Salgs- og Reklameforenings initiativdiplom for opførelsen af dette Danmarks første plantesupermarked.

Også i de følgende år steg omsætningen, og i 1976 var det nødvendigt at etablere en ny blomsterafdeling for at følge med udviklingen. Samtidig fik N. J. Bollerup tilbuddet om at blive haveinspektør i Den geografiske Have. Dette tilbud tog han imod, og han opførte derefter med planteskolevirksomheden.

Historien om en lille gård i Dalby

Af Per Andersen

Når man beskæftiger sig med gårdene i et sogn, er der en vis tendens til at fokusere på de større gårde. Og det er der vel nogle gode grunde til. De store gårde har ofte en længere historie, og der findes tilligemed bedre dokumentation af denne. Samtidig har gårdene og deres beboere i kraft af deres sociale status haft en mere synlig indflydelse i sognet.

For Dalby sogn er det blandt andet gårde som Dalbygård, Tvedgård og Lindgård, der tiltrækker opmærksomhed. Men sognet bestod også af mindre gårde, der måske ikke i samme grad bidrog til stabiliteten i sognet, men som alligevel er en vigtig del af sognets historie. Deres bidrag er ikke mindst interessant i lyset af den befolkningstilvækst, der fra midten af 1700-tallet skulle absorberes af landbruget, og som med tiden medførte store strukturelle ændringer i det daværende hovederhverv. Det var inden affolkningen fra land til by satte ind.

Denne historie handler netop om en sådan mindre gård i Dalby, der ikke uden grund i folkemunde blev kaldt for "Lillegård", selv om navnet ikke er set i officielle papirer. Den eksisterede som selvstændig gård fra 1813 til 1913, og i den periode levede min familie på gården.

Delingen af Peder Mogensens gård

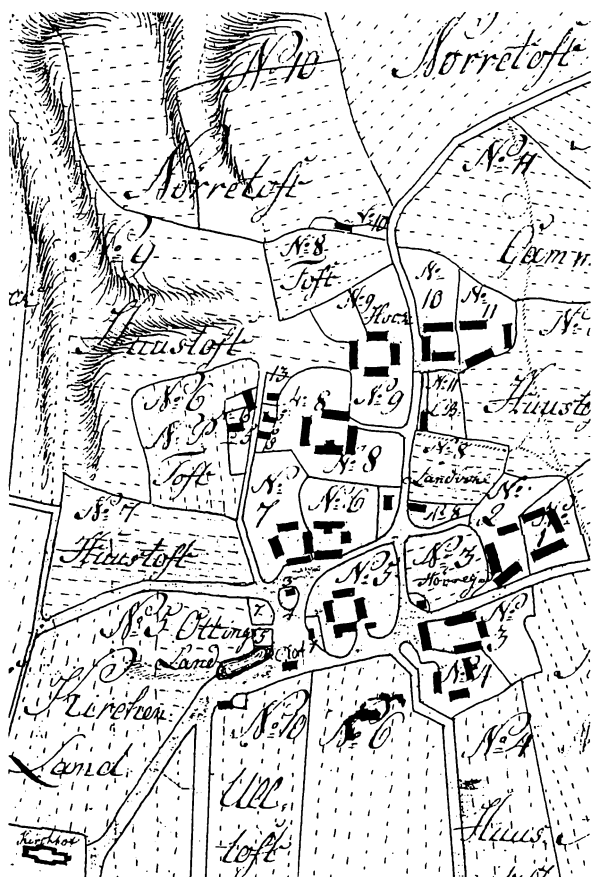
Lillegård blev efter udskiftningen oprettet på en del af de jorder, der tilhørte den gamle

gård nummer 7 i Dalby by. Gården tilhørte fra 1788 Peder Mogensen fra Vonsild, der oplevede at blive gift tre gange, inden han døde den 16. februar 1811, 62 år gammel. Hans efterlevende to børn, Christine og Inger Marie var begge døtre af hans anden hustru, Christine Mortensen fra Agtrup, der døde af feber 31 år gammel.

Der var ingen drengebørn, der kunne overtage gården, og man måtte derfor finde en anden løsning. Man så sig omkring efter en passende mand til den ældste datter, Christine, omend hun kun var 17 år gammel på dette tidspunkt. Det blev Simon Andersen, der den 21. september 1811 kunne flytte ind på gården som husbond til den 17-årige pige.

Hvad der derefter skete var meget usædvanligt. Kun to år efter besluttede Simon og Christine sig for at sælge gården og gå på aftægt i en alder af kun 25 og 19 år. Baggrunden for dette kan vi kun gisne om, men det var normalt sygdom eller svagt helbred, der lå bag en "førtidspensionering" på aftægt (hvis det da ikke var, fordi børnene ønskede at overtage gården, hvad jo ikke var tilfældet her). Hverken Christine eller Simon blev gamle, hvilket kunne bekræfte teorien om et svagt helbred.

Ved salget af gård nummer 7 i 1813 blev den stykket ud i tre mindre gårde af nogenlunde lige størrelse. Foruden Lillegård, der blev oprettet på den ene af de tre udstykning-

ger af gård nr. 7, købte Johan Nissen Wiborg en tredjedel, nemlig lodderne Fældeskov, Krogshave, Vestermark og resten af Sønderkovkobbelhave. Disse synes at være lagt til den parcel, han allerede i 1807 havde købt og bebygget af Hans Lauritsens gård. Det tilkøbte blev allerede i 1817 solgt videre til Peter Lauritsen.

Den sidste del købte Peter Henrik Schaf-

Udsnit af udskiftningskort fra 1793, der viser Dalby by. På dette tidspunkt efter udskiftningen af jorderne lå alle gårdene stadig samlet i byen nordøst for kirken, der ses i nederste, venstre hjørne. Gård nummer 5 er Dalbygård, der endnu ikke var flyttet til sin nuværende plads. Det samme gælder Lindgård, der er den store gård nummer 8. Gård nummer 7 tilhørte på dette tidspunkt Peder Mogenssen, men blev i 1813 delt mellem 3 nye ejere, herunder Hans Jørgensen Hundevad.

kard fra Dalby mølle, og den bestod af Nørreskovkobbelhave, hustoft med byggeplads, Nørre og Sønder Gammel Have og Øddisagger.

Jorderne, hvor Lillegård blev oprettet, købtes af Hans Jørgensen Hundevad. Han var ikke et af sognets egne børn, idet han var født i Binderup 1790 som søn af gårdejer Jørgen Olufsen og Elisabeth Jørgensdatter fra gård nr. 10 i Binderup. Måske havde Hans tjent på en gård i Dalby, for han knyttede bånd til den godt et år yngre Karen Lind fra Lindgård, og da båndene blev til ægteskab i 1812, besluttede den nye familie at slå sig ned i Dalby tæt ved hendes fødegård.

Umiddelbart kunne det lyde som et uligevægtigt ægteskab – datteren fra en af sognets store gårde på omkring 150 td. land med en tilflyttende ungkarl, der kun kunne byde på en forholdsvis lille gård. Men som Lind-slægten havde også Hundevad-slægten stolte traditioner i Sønderjylland (som Dalby jo tilhørte indtil 1864). Den stammede fra gården Hundevad i Vonsbæk by ved Haderslev, hvor slægtens rødder går tilbage til den første kendte ejer Christen Termansen, der den 2. januar

1507 af Hertug Frederik fik benådet friheder for godset Hundevad. Herefter kan slægten generation for generation følges på Hundevad-gården frem til 1909, hvor en fjernere slægtning overtog den. Helt ud af slægten kom gården først i 1981, hvor den blev solgt til Peter Nørgård.

Binderup-grenen af slægten opstod, da Anne Kirstine Hansdatter, der på spindesiden var efterkommer af Hundevad'erne i Vonsbæk, i 1758 giftede sig med Oluf Pedersen på gård nummer 10 i Binderup. Jørgen Olufsen, Hans Jørgensen Hundevads fader, var en søn af dette ægteskab og altså ikke nogen "Hundevad", men til ære for kvindesiden i slægten blev alle børnene døbt med efternavnet Hundevad.

Lillegård

Hans Jørgensen Hundevad købte i 1813 som nævnt $\frac{1}{3}$ af gård nummer 7 i Dalby og oprettede på de godt 38 td. land gården Lillegård. Den bestod af to lodder af kirkekoblet (det ene lod havde tilhørt gård nummer 9) samt et kobbelt Hænetskov i den sydlige ende af sognet. Herfor måtte Hans Jørgensen Hundevad betale 1223 rigsdaler, hvoraf godt 100 rdl. skulle falde ved underskriften af skødet. Man kan gætte på, at Karen Lind havde fået en medgift med sig fra Lindgård.

Simon Andersens gård nummer 7 var nu blevet delt, men der var stadig noget, der bandt de tre nye gårde sammen i mange år, nemlig aftægten til de "gamle" ejere Simon og Christine. Det blev bestemt, at de tre nye ejere i fællesskab skulle yde en malkeko, et får med tilhørende græsning, diverse høstudbyt-

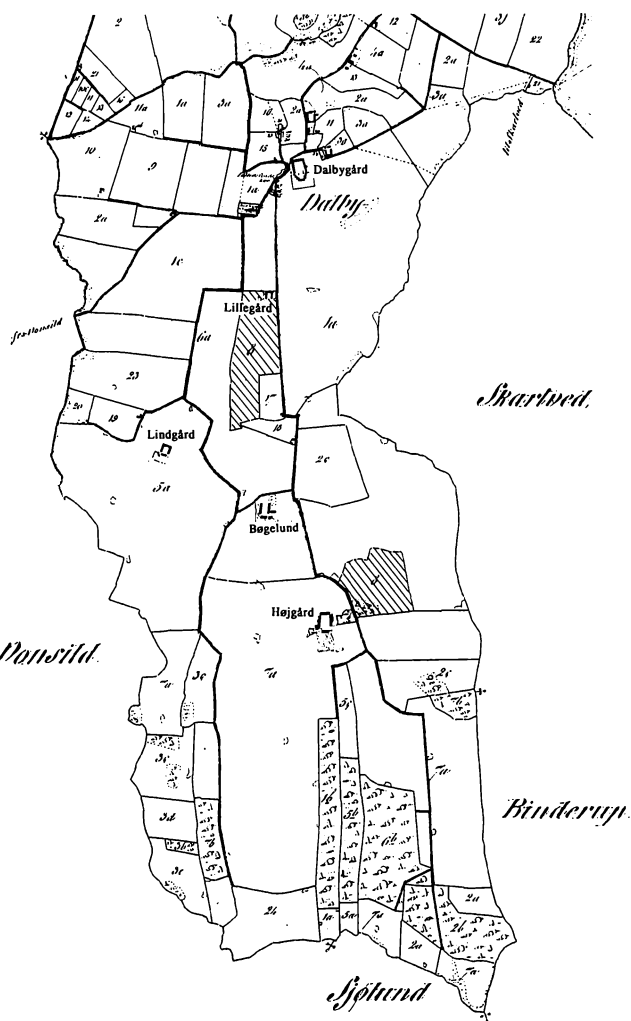
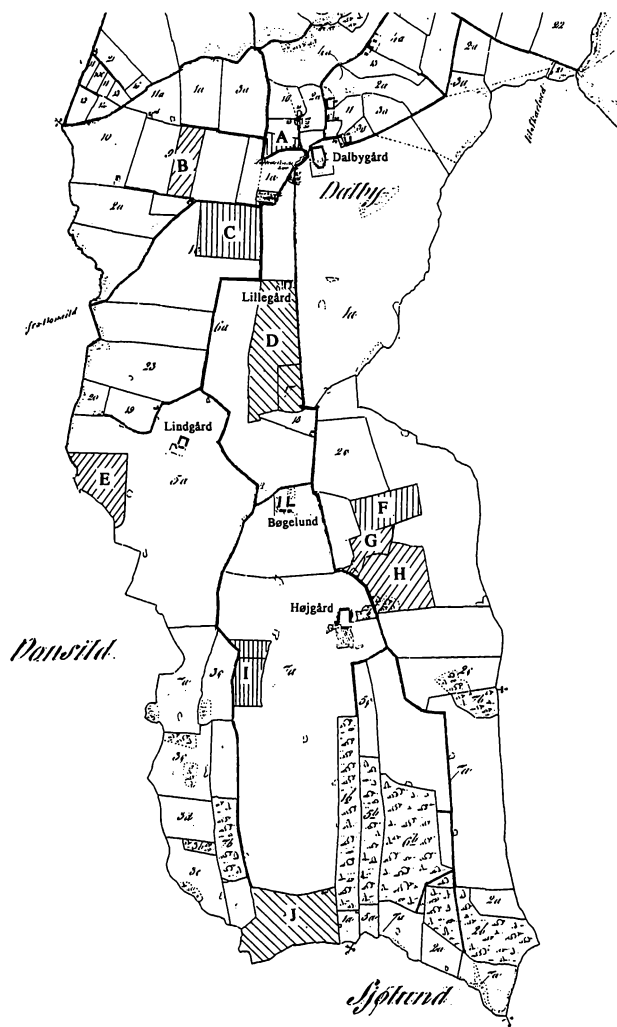
te, brændsel mv. til aftægtsfolkene. Fordelingen af ydelserne mellem de tre ejere skulle nøje følge jordernes bonitet (værdi), som opmålt af landmåler Petersen. Dog med undtagelse af selve aftægtshuset på 6 fag, der alene skulle stilles til rådighed af Hans Jørgensen Hundevad inden den 24. juli 1814.

Købet af jorden skete den 30. april 1813, og frem til juli 1814 må vi derfor antage, at Hans Jørgensen Hundevad var travlt beskæftiget med at opføre gårdens bygninger på de nye jorder. Simon Andersen og Christine Pedersdatter flyttede ind i deres aftægtshus, og de fik flere børn, inden Christine døde af feber i en alder af 34 år. Simon overlevede hende i 11 år, indtil han om morgenen den 30. november 1840 blev fundet død i sengen. Da havde han levet på aftægt i 27 år.

På den tid var jorden og gården den kapital, man havde. Man lånte penge med pant i gården af privatpersoner, ofte af familiemedlemmer eller venner, og man kunne købe og sælge mindre dele jord til gården. Når tiderne var gode, kunne man udvide, og det var vigtigt at eje "en god gård", der kunne overdrages til næste generation. De fleste drømte om at udvide den gård, man havde anskaffet eller arvet.

Men tiden efter Napoleonskrigene i starten af 1800-tallet var svær for landbruget, og igen det meste af 1820'erne fortsatte krisen med meget lave priser på korn. Også Hans Jørgensen Hundevad må have oplevet dette, og det har ikke været nemt at skulle brødføde familien, der efterhånden blev udvidet med 8 børn, på den lille gård.

Det er derfor forståeligt, at Hans måtte låne

Endnu i 1813 var jordene til gård nr. 7 spredt ud over Dalby Sogn som vist på kortet til venstre. Ved opsplitningen af gård nr. 7 blev jordlodderne fordelt således: Hans Jørgensen købte Kirkekoblet (lod D) og Hænetskov (lod J), Johan Nissen Wiborg købte Vestermark (lod B), Kroghshave (lod E), Sønder Skovkobelhave (lod G) og Fællesskov (lod H). Peter Henrik Schafkard købte Hustofsen (lod A), Øddisagger (lod C) og Gammel Have (lod I). Senere solgte Hans Jørgensen Hundevad det sydvestlige hjørne af lod D samt lod J og købte i 1829 i stedet Fællesskov (lod H) inklusive et stykke af lod G. På kortet til højre vises, hvorledes Lillegård efter omlæggningerne i 1820'erne og frem til 1900 bestod af to lodder. Den nordlige (matr. 8a) var hovedloden med bygningerne, mens den sydlige (matr. 8b) blev solgt fra i 1900.

penge i midten af 1820'erne, herunder 240 rdl. af sin bror Laurits Jørgensen Hundevad i Binderup. Sommeren 1826 var usædvanlig tør på egnen, og høsten kan næppe have været særligt vellykket. Året efter måtte Hans også sælge noget jord fra, idet han afhændede et stykke af kirkekoblet (nuværende matrikel 8a) til A. Wissing. På et tidspunkt har han også solgt koblet Hænetskov fra i den sydlige del af sognet.

Mod slutningen af 1820'erne blev tiderne igen bedre p.g.a. stigende kornpriser, og det er måske baggrunden for, at Hans Jørgensen Hundevad i 1829 kunne udvide gården med koblet Fælledskov samt et stykke af det tilgrænsende kobbelt, som han købte af Peter Lauritsen for 400 rdl. (nuværende matrikel 8b). Det meste af dette kobbelt var ryddet for skov og kunne anvendes som agerjord med undtagelse af lidt krat, som stadig fandtes i det ene hjørne.

Dermed havde Lillegård fået det jordtilliggende, som fulgte gården frem til starten af 1900-tallet.

Anden generation

Livet fortsatte sin gang på Lillegård, hvor børnene voksede op og én efter én forlod hjemmet. Nogen stor gård var det jo ikke, og der ses da heller ingen tjenestefolk på gården hverken i 1835 eller i 1845. Til gengæld var gården omgivet af nogle af sognets store gårde. Først og fremmest Dalbygård, der i disse årtier var ejet af Andreas Petersen, den kendte Slesvig-Holstensk-sindede stænderdeputerede. På den anden nabogård Lindgård, der havde været i denne slægts eje fra 1745, sad Johannes

Lind som gårdmand. Disse var alle jævnaldrende.

Som traditionen var, skulle den ældste søn, Hans Hansen Hundevad på Lillegård, overtage gården efter faderen. I 1851 var sønnen blevet 38 år gammel og nået den alder, hvor han måtte tænke på at stifte familie. Hans Jørgensen Hundevad var over 60 år, og det var derfor kun naturligt, at han dette år solgte gården til sønnen for 1040 rdl. sølv. Af de øvrige 7 børn var 3 endnu ugifte, og året efter blev der skiftet med disse 3, således at de to drenge hver fik 320 rdl. og datteren 240 rdl. De 4 gifte børn havde vel fået deres ved deres ægteskabers indgåelse.

Hans Hansen Hundevads forældre blev boende på gården på aftægt, og sønnen lovede at forsyne og forsørge dem med "fri forsvarlig klæde, føde og opvartning, således at de ingen grund kunne have til at klage i nogen optænkelig måde".

Skulle forældrene imidlertid bestemme sig for at få deres eget, skulle der på gården indrettes en lejlighed på 2 fag til deres aftægtsbolig med et stykke havejord samt 2 æbletræer. De skulle naturligvis også have diverse naturalier såsom korn, smør, brændsel og mælk, som de dog selv måtte malke. I håndpenge skulle de have 12 rdl. årligt. Desuden måtte sønnen love at køre forældrene til og fra møllen, mindst to gange om året til Haderslev og tilbage samt 4 gange årligt til familien – dog måtte forældrene ikke forvente denne kørsel hverken i den travle såtid eller høsttid. Endelig skulle forældrene have en "ordentlig begravelse efter sognets skik".

Det var også på denne tid, at Andreas Peter-

sen på Dalbygård besluttede sig for at dele den store gård mellem sine tre sønner. Hans Petersen fik Dalbygård, mens to nye gårde blev oprettet til hans brødre Johannes Petersen (Bøgelund) og Jørgen Petersen (Højgård).

Hans Hansen Hundevad blev i 1854 viet til Margrethe Green fra Agtrupskov, hvor hun var født som datter af Jakob Jensen og Anne Christine Jesdatter, der begge var kommet hertil fra Als. Fire piger fulgte i ægteskabet, hvoraf de tre overlevede barndommen på Lillegård.

Hans havde dog et svigtende helbred, og allerede som godt 50-årig vidste han, at han måske ikke havde så lang tid igen. Den 25. januar 1867 oprettede han derfor et testamente i overværelse af præsten Mørk Hansen og to vidner, Hans Olufsen Lind fra Lindgård og svogeren Mathias Gellert fra Vonsild. Ifølge testamentet skulle hustruen Margrethe overtage gården efter ham og blive siddende der til den 1. maj 1879, hvor den ældste datter Cathrine var blevet 24 år gammel og deslige var myndig. Fra dette tidspunkt kunne datteren overtage gården mod at yde moderen en forsvarelig aftægt samt at overlade jordlod matr. 8b til sine to søstre, Christine og Jacobine, til deling.

Testamentet blev ikke oprettet uden grund, idet Hans Hansen Hundevad ikke blev rask siden. Den 3. juni 1870 døde han og efterlod sig hustruen og de tre døtre, hvoraf den yngste, Jacobine, kun var 9 år gammel. Efter hans eget ønske blev Margrethe herefter siddende som ejer af gården.

Man kan roligt sige, at gården i de efterfølgende år var domineret af det kvindelige køn.

Margrethe Jacobsdatter Green (1820-1919).

Enken Margrethe sad på gården sammen med sine 3 piger, der sikkert har hjulpet til efter evne. Morforældrene Karen og Hans Jørgen Hundevad har vel også gået til hånd, selv om de nu var ved at være oppe i årene. I 1872 kunne Hans og Karen fejre deres diamantbryllup, og præsten holdt i Dalby kirke en prædiken specielt for dem. Heri sagde han blandt

Jacobine Hansen Hundevad (1860-1950).

andet, "I, kjære gamle brudefolk, som nu 60. gang se Eders bryllupsdag vende tilbage, som ej blot levede længere sammen end Eders slægtninge og kyndinge, men levede kærligt og lykkeligt sammen i disse mange, mange dage, som få en talrig flok af børn og børnebørn vokse op omkring Eder og se dem glade samlede om Eder i denne stund".

Margrethes ret til at sidde i uskiftet bo på Lillegård udløb den 1. maj 1879 ifølge testamentet, og allerede den 10. maj giftede datteren Cathrine sig med Rasmus Jørgensen fra Røjle ved Vejlbj på Fyn, således at de kunne overtage gården. Margrethe indvilligede i at sælge gården, der på dette tidspunkt blev vurderet til kr. 12.000, til det nygifte ægtepar (Cathrine var 24 år og Rasmus 34 år på dette tidspunkt).

De to søskende til Cathrine, Jacobine og Christine, skulle imidlertid også have deres andel, der oprindeligt var bestemt til at være jordloden matr. 8b. Denne lod købte Rasmus også, så den totale handel blev som følger:

- Aftægten til Cathrines morforældre, der stadig var på gården, blev vurderet til kr. 1.600.
- Margrethe skulle også på aftægt, og denne blev vurderet til kr. 2.000.
- Kr. 8.000 i kontant købesum.
- Overtagelsen af en gæld i gården på kr. 2.000 til Mathias Gellert i Vonsild.

Den kontante købesum på kr. 8.000 blev delt mellem Cathrines to søskende, således at de hver fik kr. 4.000. Da de imidlertid stadig var umyndige, blev disse beløb indsat i Overformynderiet til en rente af 4% årligt. Familien fortæller stadig, hvordan Jacobine to gange årligt fik udbetalt kr. 80 fra Overformynderiet, hvilket var et tiltrængt tilskud, da hun i 1898 i en alder af 37 år blev enke med en børneflokk på 7.

Aftægten til Cathrines moder, Margrethe, blev bestemt således, at hun, så længe bedste-forældrene også var på aftægt, ikke havde krav på andet end at blive boende på kost og logi hos datteren og svigersønnen. Først når bedste-

steforældrene engang var borte, kunne Margrethe flytte ind i deres 2 fags aftægtsbolig og nyde en aftægt, der var meget lig bedsteforældrenes. Dog havde hun også ret til at flytte fra gården, i hvilket tilfælde hun skulle have udbetalt kr. 400 om året – dette blev dog ikke aktuelt.

Tredie generation

Med Cathrine og Rasmus startede nu 3. generation på gården, og snart blev grunden lagt til 4. generation i form af en række børnefødsler i 1880'erne. Dette betød også, at repræsentanter for alle 4 generationer boede på gården fra 1880 til 1882: Oldeforældrene Hans Jørgensen Hundevad og Karen, bedstemoderen Margrethe, Cathrine og Rasmus selv og deres børn. I 1880 døde Hans Jørgensen Hundevad, der dermed havde boet på Lillegård i imponerende 67 år, og i 1882 døde hans hustru Karen fra Lindgård.

Familien på Lillegård har herefter drevet gården i en årrække, men igen blev gården ramt af sygdom. Rasmus Jørgensen blev syg af "tæring" i starten af 1891, og den 27. marts skrev han testamente. Heri bestemte han, at Margrethe efter hans død kunne blive boende på gården i uskiftet bo, hvilket blev aktuelt allerede den 26. april. Denne dag døde Rasmus Jørgensen, 46 år gammel. Præsten skrev i kirkebogen: "Han var medlem af sognerådet og skolekommissionen. En brav og elskværdig mand og en oprigtig kristen".

Endnu en gang måtte en ung enke – Cathrine var lige fyldt 36 år – overtage gården med en flok mindre børn. Det var meget almindeligt, at en sådan ung enke giftede sig

igen – ofte med en yngre mand, der kunne få sig en gård i medgift. Men Cathrine fandt sig ikke nogen ny mand og drev i stedet gården videre. Men der var jo også skabt tradition for, at kvinderne i familien selv tog over og fortsatte driften.

Driften af gården blev ikke nemmere af, at jorderne stadig var delt i to parceller: hovedparcellen med gårdens bygninger (matr. 8a) samt en parcel i nogen afstand i sydlig retning (matr. 8b). Efterhånden blev det for meget for familien at drive, og Cathrine bestemte sig i 1900 for at sælge den fjerneste parcel fra, der lå i nærheden af Bøgelund. Det var derfor ikke underligt, at ejeren af denne gård, Andreas Peter Andreasen, var interesseret i at købe jordstykket. Udstykningen blev endeligt godkendt af Landbrugsministeriet den 20. februar 1901.

Sammen med sine børn drev Cathrine gården videre i en årrække. Efterhånden blev børnene større og kunne hjælpe moderen med driften. I 1911 ses den ældste søn Hans Marius Alfred Jørgensen at være bestyrer af gården på moderens vegne. Alligevel begyndte Lillegård at forfalde. Det kneb med at holde jorderne kultiverede og samtidig trængte der til dræning. Cathrines moder, Margrethe, døde i 1909, og hun var selv på dette tidspunkt blevet 64 år gammel. Om sønnerne ikke interesserede sig for gården, eller om de ikke havde evnerne, skal jeg ikke kunne sige, men der syntes i hvert ikke at være nogen fremtid for gården inden for familiens egne rammer.

Den initiativrige Jens Christopher Thygesen, der siden 1894 havde ejet Dalbygård, øj-

Foto fra ca. 1935 af de tre døtre fra Lillegård: Cathrine gift Jørgensen, Anne Christine gift Bramsen og Jacobine gift Roos.

nede en chance for at udvide sine jorder, idet Lillegårds marker lå lige op til hans egne. Han aftalte med Cathrine, at han kunne købe gården for kr. 24.000, og handlen blev gennemført i 1913.

Cathrine flyttede til Kolding, hvor hun i mange år boede i Kollingsgade 9. Da hun døde den 30. oktober 1942 var hun godt oppe i

80erne, og hun efterlevede alle sine børn med undtagelse af sønnen Karl, der boede i Halk. Hun blev begravet i sit fødesogn Dalby.

J. C. Thygesen på Dalbygård ønskede at lægge Lillegårds jorder ind under sin egen ejendom og ansøgte herom i en skrivelse til Landbrugsministeriet: "Ved nærværende tillader jeg mig at andrage det høje ministerium om tilladelse til at lægge matr. 8a af Dalby by og sogn ind under Dalbygård". Helt så nemt skulle det dog ikke gå. Selv om Thygesen argumenterede med, at det ville blive for dyrt at istandsætte de faldefærdige staldbygninger, måtte ministeriet henholde sig til loven om sammenlægning af gårde. Thygesens ansøgning blev derfor afvist. J. C. Thygesen opgav dog ikke så let, og han fandt en gårdejer i Skanderup, Olav Olsen, der var indstillet på at overføre den hovedparcelforpligtelse, der var på matr. 8a i Dalby, til sin egen gård i Skanderup. Hermed gik sagen i orden, og vejen var banet for sammenlægningen af Hundevadgården med Dalbygård. Efter 100 års ejerskab i samme slægt, var gårdens historie dermed ovre – næsten.

Lillegård var nu ikke længere nogen selvstændig gård. Men Thygesen valgte at lade stuehuset stå. Det var i forholdsvis god stand, og i de efterfølgende mange år blev huset brugt som bolig for nogle af arbejderne på Dalbygård. Blandt andet i starten af 1900-tallet, hvor der kom polsk arbejdskraft til sognet for at arbejde på Dalbygård. De blev indført for at arbejde i roemarkerne, efter at dyrkningen af denne afgrøde tog fart ved oprettelsen af Kolding Saftstation i 1899. Anvendelse af stuehuset fra Lillegård til løs arbejdskraft fort-

satte under den nye ejer, Erik Juhl, der i 1927 købte Dalbygård af J. C. Thygesen.

Senere tilhørte parcellen matr. 8a de forskellige ejere af Dalbygård, der fortsat anvendte huset til lejemål for gårdarbejderne eller andre. Omkring 1970 var det dog forfaldet så meget, og det var desuden så utidssvarende, at den nuværende ejer af Dalbygård, Gunnar Kristensen, besluttede sig for at rive bygningen ned. Hermed forsvandt den sidste rest af Lillegård.

Bygningerne

Desværre er bygningerne til Lillegård meget mindre dokumenterede end dets beboere og jorden omkring dem. Derfor er vores viden om deres historie mere sporadisk.

Det stuehus, der overlevede frem til starten af 1970'erne, var inddelt i to lejligheder på omkring 80 m² og 60 m². Den mindste lejlighed i husets østlige ende bestod af 2 værelser, mens den vestlige havde stue, soveværelse, gang og køkken. Huset var kalket hvidt og havde på dette tidspunkt fået eternittag, men der var ikke indlagt vand, og toilettet var i gården.

Størrelsen passer meget godt med den beskrivelse, der findes af huset i en forsikringsvurdering fra 1918. Huset beskrives her med 6 værelser og en størrelse på 364 kvadratmeter, hvilket svarer til 144 m². Dog er det stråtækte tag, der fandtes i 1918, senere udskiftet med eternittaget. I en vurdering fra 1906 findes den samme beskrivelse, og huset betegnes på dette tidspunkt som godt vedligeholdt.

Lillegård i Dalby, foto fra ca. 1900. Til højre ses Cathrine Jørgensen, sødt Hundevad, med sine tre børn. Til venstre en tjenestekarl.

I 1906 var stuehuset en del af Lillegård, der desuden omfattede et vaske- og brændselsrum, en stald og en lade. Alle disse undtaget stuehuset synes fjernet mellem 1906 og 1918, og forklaringen skal sikkert søges i J. C. Thygesens beskrivelse af staldbygningerne i 1913 som "faldefærdige". De er sikkert blevet fjernet ved hans overtagelse af gården.

Spørgsmålet om, hvornår stuehuset fra 1906 er blevet opført, kan ikke entydigt afklares. Givet er det dog, at det ikke er det oprindelige stuehus fra gårdens oprettelse i 1813. På dette tidspunkt ville man ikke bygge et så bredt stuehus med proportionerne 17 m x 8.5 m – denne byggestil med brede huse fremkom først senere i århundredet.

Det eneste kendte billede af gården giver os yderligere et spor. I gavlen af laden ses nemlig årstallet 1856, og selv om man skal være forsigtig med sådanne årstalsangivelser, passer det ganske fint ind i gårdens historie. Da Hans Hansen Hundevad overtog gården i 1851 og indgik ægteskab i 1854, skulle den nye generation også have en ny gård. Man kan forestille sig, at han først byggede et nyt stuehus, og at byggeriet sluttede med laden i 1856. Det passer i øvrigt fint i det generelle mønster, idet der blev bygget særdeles meget i Sønderjylland i perioden fra 1850 til 1864.

Konklusion

Således slutter historien om Lillegård i Dalby. Området mellem Haderslev og Kolding er kendt for at have mange store proprietærgårde som Dalbygård. I 1920 var der således næsten dobbelt så mange gårde over 30 ha som i det øvrige Jylland. Men som det ses, var

der også mindre gårde, der udfyldte deres mere beskedne rolle som slægtsgårde.

Historien om Lillegård er ikke enestående, men det er dog bemærkelsesværdigt, at der en del af årene boede 3 generationer sammen på gården og en kort overgang endda 4 generationer under samme tag. To ægteskaber på gården endte med mandens for tidlige død – og enken blev i begge tilfælde siddende på gården uden at gifte sig igen, hvilket gik imod tidens skik.

På et punkt deler Lillegård skæbne med de fleste andre gårde uanset størrelse: Det var gården, der var det bærende element i familiens liv og eksistens. Den var ikke alene eksistensgrundlaget og den fysiske ramme for familien, men udgjorde også den sociale enhed, der skabte en slægt fremfor blot en familie.

Følgende personer skal have tak for deres hjælp med artiklen: Ellen Andersen, Gunnar Andersen, Marquard Hansen, Hans Peter Juul, Gunnar Kristensen, Edith Romlund, Søren Flø Sørensen.

Litteratur

Fabricius, Nina: Landet med de store gårde. Landbohistorisk Selskab, 1996.

Juhl, Erik: De otte sogne. Kolding, 1978.

Lind, Gustav: Lindslægten fra Lindgård gennem 500 år. Kolding 1956.

Petersen, Jens A.: Fra de otte sogne. Kolding, 1933.

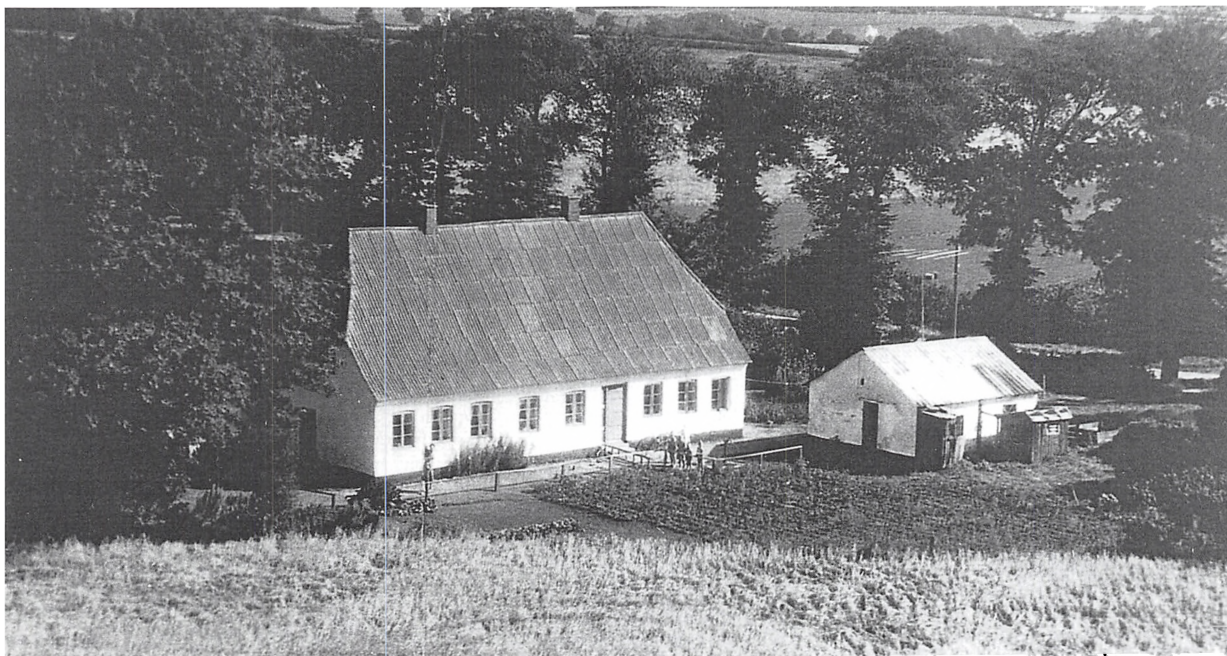
Scheel, Otto: Sønderjydske Årbøger, 1951 s. 300.

Ved et diamantbryllup. Elias, 15. januar 1873.

Kilder i Rigsarkivet

Kirkebøger for Dalby sogn.

Folketællinger for Dalby sogn, 1803, 1835, 1845, 1870, 1880, 1890, 1901, 1911, 1926 og 1930.

Lillegårds stuehus fotograferet i 1961.

Skiftedokumenter for Kolding Herred (M64720-38).

Skiftesagliste for Kolding Herred (M64715).

Jordebog 1866-1867, Dalby (M51597).

Realregister over Dalby ca. 1830-1870 (M29017).

Navneregister til Skyld- og Panteprotokol for Tyrstrup herred (M23516).

Skyld- og Panteprotokol for Tyrstrup herred (M23513).

Bibog 10-22 til Skyld- og Panteprotokol for Tyrstrup herred (M23525-34).

Kilder i Landsarkivet for Nørrejylland:

Kolding herreds skøde- og panteprotokol, No. 8 (B76 SP5).

Kilder i Landsarkivet for Sønderjylland:

Udskiftningskort for Dalby af 1793, "Karte von der Dorfschaft Dalbye unter Tyrstrup Harde, Amts Hadersleben", kopi udfærdiget af Fr. Feddersen.

Kilder i Kolding Stadsarkiv:

Vurderingsprotokol for Matr. 8a af 1906 (Dalby sognekommunes arkiv).

Vurderingsprotokol for Matr. 8a af 1918 (Dalby sognekommunes arkiv).

Kilder i Matrikelarkivet, Kort- og Matrikelstyrelsen:

Matrikelkort over Dalby 1793.

Minoreret sognekort ca. 1865.

Sagsmappe vedr. matrikel 1a i Dalby by, Dalby sogn.

Sagsmappe vedr. matrikel 6 i Dalby by, Dalby sogn.

Matrikelprotokollen for Dalby sogn.

Dalby sogns jordbonitetsprotokol.

Sålænge, vi er her

Bryggeriet Slotsmøllen A/S 1852-1998

Carsten Fladmose Madsen

Bryggeriet "er til rådighed, sålænge, vi er her" udtalte Slotsmøllens direktør Ib Christiansen i 1976 i et interview til Stadsarkivet om bryggeriets gamle papirer. Man ville gerne være behjælpelig med at opklare ting, der kunne have betydning for Koldings lokale historie.

Ib Christiansen, der var direktør fra 1954 til 1977, har næppe forestillet sig, at man i 1999 kunne skrive en afsluttende historie om selve bryggeriet. De gamle papirer, han omtaler, har været af uvurderlig betydning for den efterfølgende historie om bryggeriet.

Ølbryggeri fra 1852

Slotsmøllens virke som et egentligt ølbryggeri må regnes for at være begyndt i 1852. Slotsmøllen i sig selv er dog betydeligt ældre, anlagt som mølle ved Koldinghus i 1570 af enkedronning Dorothea gift med Christian III. I de næste knapt tohundrede år, indtil 1765, var møllen kongelig ejendom, hvorefter den frasolgtes til privat eje. Til møllen blev der på et tidspunkt tilknyttet et brødbageri, og til den til møllen hørende forplejning og udskænkning til ansatte og fremmede kuske har der i hvert fald i 1769 været brygget øl ved møllen, men dog næppe med salg for øje.

Den 20. juni 1852 tinglystes en forpagtningkontrakt efter hvilken en del af møllen bortforpagtedes til Frands Peder Ingwersen,

som siden 1845 havde været ølbrygger. Slotsmøllen var fra 1850 ejet af købmand Hartvig Wulff Meyer.

Den 6. oktober 1852 solgtes det første øl fra Slotsmøllen. Ingwersen har sikkert brugt den første tid efter forpagtningen til at indrette bryggeriet med maltgøreri, bryghus, gær- og lagerkældre samt et anlæg for aftapning af øl på flasker. På dette tidspunkt var det, så vidt vides, den eneste bryggerivirksomhed i Kolding.

Ingwersen annoncerede med øl af forskellige kvaliteter fra No. 1 til No. 4. Der har været tale om hvidtøl, hvor No. 1 var den bedste kvalitet. De efterfølgende numre var øl, som blev brygget på den tilbageværende restøl, så No. 4 må have været noget tyndt, nærmest gennemsigtigt øl. De tyndere ølsorter blev oftest brugt i husholdningen, hvoraf betegnelsen *Husholdningsøl* i modsætning til *Prima Hvidtøl*, som var det bedste øl. Som det dengang var sædvane, solgtes det meste øl aftappet på fade, små tønner, men det kunne dog også fås aftappet på flasker, endog en enkelt kande øl kunne man købe. Øllet kunne købes direkte på bryggeriet, eller man kunne til samme pris få det hos en af byens købmænd. Nogle år senere annoncerede Ingwersen med *Gammelt Øl* og *Dobbelt Øl*, sidstnævnte både som Bittert og som Brunt. Det brune dobbeltøl har formentlig

*Direktør A. C. G. Mazanti, forpagter og senere direktør
1856-1889.*

været det almindelige hvidtøl. Som det dengang også var sædvane, tilbød bryggeriet en række biprodukter til forskellige kunder. Gær og humle til brug for hjemmebrygningen og mask, et affaldsprodukt, til kreaturfoder.

Ingwersen var forpagter af bryggeriet indtil november 1856, hvor hele Slotsmøllen indeholdende bryggeri, mølle og bageri, over-

gik til en ny forpagter ved navn Axel Christian Gerhard Mazanti, som var søstersøn til Ingwersen. Hvad F. P. Ingwersen foretog sig lige efter tiden på Slotsmøllen vides ikke, men han blev senere direktør for et nyt bryggeri i Slagelse og var også aktiv indenfor Bryggeriforeningen.

Mazanti gør Slotsmøllen til Aktieselskab

A. C. G. Mazanti bryggede i 1856 *Dobbelt Bitter Øl* og *Dobbelt Brunt Øl* foruden *Hvidtøl No. 1, No. 2 og No. 3*. Allerede kort efter overtagelsen af bryggeriet sænkede han priserne på øl, og i 1858 etablerede han en ny forsyning af rent vand til bryggeriet som erstatning for Slotsøens vand, som efterhånden var blevet tiltagende forurenet fra byens og borgernes afløbninger. Omtrent samtidig var man begyndt at frasælge en del af Slotsmøllens jordbesiddelser. Således solgtes i 1860 og 1861 jord fra til anlæg af Gasværket og Banegården.

Bryggeriets virke var tilfredsstillende, og det har antagelig været et ønske om at udvide bryggeriets aktiviteter, som førte til omdannelse af virksomheden til et aktieselskab. Aktieselskabet Slotsmøllens Fabrikker blev stiftet i 1872, og den første generalforsamling blev holdt den 4. februar 1872. Aktieselskabet omfattede ikke kun bryggeriet, men også de øvrige aktiviteter som gødningsfabrik, bageri, mølleri og kreaturfedning. Kreaturfedningen var kommet til, fordi man lige så godt selv kunne udnytte den mask, der fremkom som et affaldsprodukt fra bryggeriet.

Aktieselskabet erhvervede ved købekontrakt af 21. marts 1872 Slotsmøllen af Hartvig Wulff Meyer for 48.000 rigsdaler. Blandt aktio-

nærerne var købmand R. Kaalund, købmand N. W. Bastrup og proprietær Ræder, der tilsammen dannede den første bestyrelse, mens brygger Mazanti fortsatte som direktør. Selskabets aktiekapital var på 40.000 rigsdaler tegnet på 80 aktiebrev, hver à 500 Rigsdaler.

Slotsmøllen var i 1872 ikke længere det eneste bryggeri i Kolding. To andre bryggerier var kommet til, J. P. Juhls bryggeri fra omkring 1860 og H. P. Strandbys bryggeri fra sidste halvdel af 1860erne.

Aktieselskabets første regnskabsår, afsluttet den 31. december 1872, viste et overskud på 3.349 rigsdaler, hvorfra skulle trækkes en tabskonto på 2.802 rigsdaler, således at det sande overskud var på 547 rigsdaler. I en værdiopgørelse var ejendommens værdi opgjort til

købsprisen på 24.000 rigsdaler, nybygninger og maskiner til 21.000 rigsdaler samt 6 heste og 515 køer til en værdi af 9.830 rigsdaler.

Bryggeriet fremstillede på dette tidspunkt *Dobbeltøl*, *Tuffeløl* og *Hvidtøl*, og førte bayersk øl fra Carlsberg Bryggeriet i København og Bryggeriet Concordia i Svendborg. I 1881 begyndte man på Slotsmøllen selv at fremstille bayersk øl, det såkaldte *Lagerøl*. Dette forholdsvis nye og undergærede øl stillede krav om en betydelig længere lagringstid end hvidtøl og dobbeltøl, og for at skaffe plads til de nye lagerfade nedlagdes i samme år gødningsfabrikken.

Den 23. februar 1882 var det første bryg af det nye bayerske øl klar fra fadene. Det kunne købes hos bryggeriets egne ølvogne og hos øl-aftappere og andre hvidtølsbryggere i byen. Det nye øl fik en positiv modtagelse blandt byens borgere, og bryggeriet omsatte nu omkring 9900 hektoliter øl af alle sorter tilsammen. Der var derfor snart behov for nye udvidelser. Aktiekapitalen blev i 1884 udvidet til 100.000 kroner, og den gamle bryggeribygning blev ombygget, idet den fik en etage mere, og der blev anlagt en ny lagerkælder og et maltgøreri med en dobbelt kølle.

Den 10. april 1889 døde A. C. G. Mazanti på Kommunehospitalet i København efter en operation for galdesten. Han blev som direktør efterfulgt af cand. pharm. Vilhelm Behrens. Produktionen af øl var steget til omkring 15.000 hektoliter, og Behrens valgte at koncentrere driften om ølbrygningen og nedlagde både møllen og bageriet. Bryggeriet blev atter udvidet, idet der blev indrettet nye lager- og gæringslokaler for hvidtøl.

Etiket fra Pilsnerøl, der blev brygget fra 1894.

Pilsnerøllen introduceres

Bryggeriet var på denne tid i konstant pladsnød. I 1896 opførtes en ny stor aftapningsanstalt, et generatorhus samt et kedelhus med en 52 alen høj skorsten. To nye dampkedler og tre nye dampmaskiner med henholdsvis 55, 27 og 4 HK indlagdes. Senere i 1896 indrettedes et anlæg med to ammoniak-kompressorer til køling i bryggeriet. Hidtil havde man klaret sig med i vintermånederne at hente is fra Slotsøen. Isen kunne man i særlige iskældre opbevare og bruge til køling helt hen i de varme sommermåneder. Man brugte stadig is fra søen i 1920erne. Behovet for is og kølige lagerkældre var blevet større, efter at man i 1894 var begyndt at fremstille *Pilsnerøl*. Denne forholdsvis nye lette og lyse øltype var gennem årene blevet tiltagende populær og efterspurgt i Danmark. Tuborgs Bryggerier var den store leverandør, indtil de lokale bryggerier i løbet

af 1880erne og 1890erne optog produktionen. I 1894 var der i Jylland foruden Slotsmøllen kun Bryggeriet Vendia i Hjørring og Fæstningsbryggeriet i Fredericia, som fremstillede Pilsnerøl. Foruden Pilsnerøl var i 1890 også kommet *Slotsbryg* og *Dansk Ale* i sortimentet. Slotsbryg var en mørk og kraftig lagerøl af typen münchenerøl, og Dansk Ale var en særlig type hvidtøl.

I 1896 var der beskæftiget omkring 50 funktionærer og arbejdere, og der udbetaltes årlig cirka 50.000 kroner i lønninger, medens den indbetalte ølskat androg omkring 60.000 kroner. Der solgtes 20.000 hektoliter øl og aftappedes i aftapningsanstalten tre millioner flasker. Seks vogne bragte øllet ud i byen. Nye udvidelser stod for, hvorfor aktiekapitalen atter blev udvidet, denne gang med 200.000 kroner. Beløbet blev dog aldrig indbetalt til fulde. I 1917 var 150.000 kroner indbetalt, og den samlede aktiekapital var nu således 250.000 kroner. Den sidste rest af de nye aktiebrevne blev brændt under dampkedlerne i 1917.

For at kunne følge med den stadig stigende efterspørgsel, blev bryghuset i 1902-03 nyindrettet med moderne udstyr. I året 1900 bryggede man omkring 26.000 hektoliter øl og aftappede fire millioner flasker øl i bryggeriets aftapningsanstalt. En stor del af øllet blev fortsat solgt til aftappere, som selv tappede øllet på flasker inden videresalg til forbrugerne. I Kolding fandtes flere aftappere, som tappede øl fra Slotsmøllen og fra andre bryggerier. Øl fra Slotsmøllen blev tilsvarende solgt i flere fjerntliggende byer som Ribe, Nakskov og København, hvilket blandt andet øletiketter vidner om. Bryggeriets regnskab udviste i år 1900

Vilhelm Behrens, direktør for Slotsmøllen 1889-1917.

en balance på 619.424 kroner, og der udbetaltes til aktionærene et udbytte på 11 procent. I de følgende år udviklede regnskabet sig imidlertid ikke helt så tilfredsstillende, og for året 1901 udbetaltes kun 6 procent i udbytte. Stigende konkurrence med baggrund i en overkapacitet på landets bryggerier sammen med nogle kolde og regnfulde somre fik priserne til at falde. Samtidig steg råvarepriserne, og det førte altsammen til en utilfredsstillende økonomisk udvikling, som for året 1904 be-

tød, at der slet ikke udbetaltes noget udbytte til aktionærene. For Slotsmøllen gjaldt det dog, at man gennem nogle af disse år trods alt havde en stigende omsætning, hvilket man mente til dels skyldtes, at kunderne holdt fast ved de kendte mærker, som for nogles vedkommende, Slotsbryg og Dansk Ale, betegnedes som specialiteter.

Konkurrence fra Carlsberg og Tuborg

Med baggrund i de dårlige tider for branchen havde en række af provinsens større bryggerier, hvortil Slotsmøllen naturligt hørte, undersøgt mulighederne for at gennemføre en form for sammenslutning. 28 provinsbryggerier havde vist interesse for planerne, men da det kom til stykket, faldt flere fra af frygt for at miste selvstændighed, så planerne måtte i efteråret 1904 opgives. En prisoverenskomst kunne man heller ikke blive enige om, hvorfor den hårde konkurrence fortsatte og den lave indtjening. Desuden var de store københavnske bryggerier Carlsberg og Tuborg hårde konkurrenter på det trængte ølmarked. Konkurrencen herfra antog undertiden nærmest bizarre former. Brygger Carl Jacobsen fra Carlsberg angreb i pressen hvidtølsbryggerierne for ikke at holde en tilstrækkelig hygiejne i deres produktion, og fremførte at hvidtølsbrygning var det uværdigste, en brygger kunne beskæftige sig med. Slotsmøllen svarede igen ved at invitere den lokale presse til at besøge bryggeriet og iagttage, hvorledes fabrikationen foregik. Pressen skrev efter besøget, at bryggeriet udviste en renlighed og en orden, som var absolut tilfredsstillende.

På Slotsmøllen foregik gæringen i store la-

kerede kar i afkølede og emaljerede lokaler, hvor renligheden var den samme som i gærkældrene på Carlsberg. Efter endt hovedgæring blev øllet fadet på store lagerfade, som henlå i luftige og afkølede lokaler, for efter en vis tid at klares og aftappes på små tønder, akkurat som det foregik på et hvilket som helst lagerølsbryggeri. Ved at lade øllet gære færdigt i lagerfade inden den endelige aftapning, kunne forbrugerne tappe til sidste dråbe af de små tønder uden at få gæringsrester med i øllet. Man var under hele øllets fremstillingsproces særdeles opmærksomme på at holde en høj grad af renlighed. I 1905 fremstillede omkring 25.000 hektoliter øl, og bryggeriet blev på en industriudstilling i Horsens tildelt en sølvmedalje for sine produkter.

I 1906 begyndte man for det bayerske øls vedkommende at lade det meste aftappe på bryggeriets aftapningsanstalt. Det var ølhandlerne, som nu ønskede dette. Dels var der en stigende modstand, ikke mindst fra den nyoprettede fagforening for bryggeriarbejdere, mod at bruge børn som arbejdskraft ved de små håndbetjente aftapningsapparater, og dels var der udviklet en betydelig automatik i aftapningen, som betød, at det mest rationelle nu var, at bryggeriet selv stod for aftapningen på flasker. For hvidtøllets vedkommende fortsatte aftapningen hos nogle enkelte ølhandlere til op i 1920'erne.

Slotsmøllen som arbejdsplads

Bryggeriets arbejdskraft bestod i starten udelukkende af mænd. Bryggeriarbejdere beskæftiget med maltning, brygning, lagring og aftapning på fade samt kuske til udbringelse af

øllet til ølhandlere og forbrugere. I 1882 var der beskæftiget 15 medarbejdere. Senere kom også kvinder og børn til at indgå i medarbejderstyrken. Disse var beskæftiget i aftapningsanstalten med at skylle flasker, tappe øl på flaskerne og sætte etiketter på.

Arbejdet på bryggeriet var hårdt og slidomt. Lønnen var lav, og der var ikke nogen form for social sikring ved sygdom og ledighed. En mandlig bryggeriarbejder fik i 1872 udbetalt 4 rigsdaler og 5 skilling for 6½ dags arbejde, medens en kvindelig arbejder i flaskeskyllet for en tilsvarende arbejdstid fik udbetalt 2 rigsdaler og 4 skilling. Arbejdsdagen var lang, ofte fra klokken fem eller seks om morgenen til sent om aftenen, og der var ingen ekstra betaling for overarbejde, ligesom

Arbejdere på Slotsmøllen ca. 1905.

der heller ikke var noget, som hed ferie. Den første fagforening for bryggeriarbejdere blev dannet som en lokal fagforening i Odense i sommeren 1896, og året efter dannedes Bryggeriarbejdernes Fagforening i Kolding. Fagforeningen blev dannet af arbejderne ved Slotsmøllens Fabrikker, som fra da af kun beskæftigede organiseret arbejdskraft. Først i 1898 dannedes en landsdækkende fagforening for bryggeriarbejdere, Bryggeriarbejdernes Fagforbund for Danmark.

Med til at stifte fagforeningen i Kolding var blandt andre Anton Lorentzen, Jens Rasmussen og Knud Hansen. Knud Hansen, den senere borgmester, blev den ene af Jyllands to repræsentanter i den første bestyrelse for den landsdækkende organisation.

Anton Lorentzen blev som 16-årig i 1884 ansat på Slotsmøllen. Han fik i løn 30 kr. om måneden og steg i 1896 til 35 kr. om måneden. Efter den nye overenskomst med fagforeningen steg Anton Lorentzens løn fra 1897 til 18 kroner om ugen. Til gengæld bortfaldt så den fri lægehjælp og fri medicin samt tilskud til alderdomskassen, som bryggeriet hidtil havde betalt. Dannelsen af fagforeninger for bryggeriarbejderne betød ikke bare, at lønnen blev bedre. Arbejdsdagene blev også kortere, specielt var indførelsen af 8 timers arbejdsdagen et stort fremskridt og det, at børn ikke længere måtte arbejde i aftapningsanstalterne.

Flere medarbejdere kunne fejre 25 års jubilæum på bryggeriet. I 1906 havde bødker Jørgensen og bryggeriarbejder Jens Rasmussen været ansat på bryggeriet i 25 år. Sidstnævnte havde faktisk været ansat i mere end 30 år, idet

han allerede efter sin konfirmation fik arbejde på bryggeriet. Siden aftjente han sin værnepligt, og han var også en tid hos brygger Strandby, inden han i 1881 vendte tilbage til Slotsmøllens Fabrikker. I 1909 kunne føromtalt Anton Lorentzen også fejre 25 års jubilæum. Han fik i gave fra bryggeriet 250 kr., et skrivebord fra sine arbejdskolleger og en stol til samme fra funktionærerne. Han var byrådsmedlem og blev året efter leder af det nyopførte De Gamles Hjem.

Slotsmøllen var kendt som en god og eftertragtet arbejdsplads, som sørgede for sine ansatte også ud over det påkrævede. I februar 1924 tildeltes bødker Jensen fuld løn under den første del af sin sygdom og herefter 200 kroner månedligt. Senere samme år, i maj 1924, var Slotsmøllen udsat for sin første arbejdsnedlæggelse, idet bryggeriarbejderne som led i en landsomfattende konflikt nedlagde arbejdet i fire uger.

Skattefri øl

En større kamp end kampen mod fagforeningerne førtes mod afholdsbevægelsen, eller mere korrekt sagt, var det afholdsbevægelsen, der kæmpede mod bryggerierne. Afholdsbevægelsen havde en væsentlig indflydelse, så bryggerierne anstrengte sig for at udvikle ølsorter, mørke såvel som lyse, som på én gang var både kraftige i indbrygning og smag og samtidig svage i alkoholstyrken. Disse nye typer kunne faktisk anbefales af vide kredse af afholdsbevægelsen, men de mest fundamentale i bevægelsen forsværgede dog fortsat enhver form for alkohol. Den store popularitet, som de nye øltyper fik, må dog nok også til-

skrives, at de på grund af det lave alkoholindhold endnu var fritaget for ølskat og dermed noget billigere end det traditionelle bayerske øl. I 1923 ændredes ølskatteloven, så også disse nye øltyper blev beskattet. Den mest populære af de skattefrie sorter var Flag Pilsner, som kom i december 1912, og som ifølge direktør Behrens straks solgte langt over de mest dristige forventninger. *Flag Pilsner* var egentlig en efterfølger til *Flag Øl*, som Dansk Ale kom til at hedde fra 1896. Andre nye og lettere sorter var *Mørk Skattefrie* og *Skattefrie Pilsner* også kaldet *Lys Skattefrie*.

I 1911 brugte bryggeriet 2,8 millioner etiketter til Lagerøl, 46.000 til Slots Bryg og 315.000 til Eksport Pilsner, som man på dette tidspunkt kaldte pilsnerøllet. Til de skattefrie sorter forbrugtes 575.000 til Dobbeltøl, 97.000

til Lys Skattefrie, 71.000 til Mørk Skattefrie og 29.000 til Maltøl. Til hvidtølssorterne anvendtes 287.000 til Hvidtøl no.1, 292.000 til Hvidtøl no.2, 2.000 til Hvidtøl no.3, 22.000 til Skibsøl og 30.000 til Husholdningsøl.

Mineralvandsfabrikation

I forbindelse med de forbedringer, som udførtes i 1907, indrettedes også et anlæg for mineralvandsfabrikation. I starten drejede det sig om *Apollinaris*, som var det rigtige mineralske vand, nogle sorter med frugttilsætning som *Citronvand*, *Hindbærbrus* og *Æblebrus* samt

Kortspillere fotograferet ved Tivoli (nu Vandrerhjemmet). På bordet står en Lys Skattefrie fra Slotsmøllen. Foto ca. 1910.

Dansk Sodavand, som formentlig har været en vand med tilsætning af blandede smagsstoffer. I 1911 brugtes 180.000 etiketter til Citronvand, 118.000 til Hindbærbrus, 99.000 til Dansk Sodavand, 77.000 til Slots Apollinaris og 37.000 til Æblebrus.

I 1918 var den gamle mineralvandsmaskine nedslidt, og den kunne, specielt i de varme somre, ikke længere følge med efterspørgslen på mineralvand. For 4.800 kroner blev en ny mineralvandsmaskine indkøbt til fremstilling af de søde vande, hvorefter den gamle maskine kun blev anvendt til at fremstille Apollinaris og Dansk Sodavand.

Mineralvandsfabrikken blev yderligere udvidet, da Slotsmøllen i 1923 overtog den mineralvandsfabrikation, som siden 1864 havde været drevet ved Kolding Løveapothek.

Jacob Færch afløser Behrens

I Vilhelm Behrens tid som direktør var der udvist mange initiativer til at bringe bryggeriet frem i forreste række og hele tiden følge med den udvikling, som havde ændret ølbrygningen fra et håndværk til en teknisk baseret industri. Behrens målsætning for bryggeriet havde han da også selv udtrykt således, at bryggeriet til enhver tid skulle være på højde med udviklingen. Direktør Behrens meddelte i 1916, at han af helbredsmæssige årsager senest den 1. oktober 1918 ville fratræde sin stilling. Dette nåede han imidlertid ikke, idet han døde allerede i 1917.

Som ny direktør fulgte Jacob Færch, født i Nibe den 16. oktober 1874 som søn af en brændevinsbrænder. Efter at have lært som kolonialhandler ville Jacob Færch være bryg-

Jacob Færch, direktør på Slotsmøllen 1917-1954. Foto fra ca. 1930 af Elfelt.

ger, og han kom i 1892 i bryggerlære på Slotsmøllen. Inden han i 1917 vendte tilbage som brygger og direktør havde han været ved Bryggeriet Fuglsang i Haderslev, på Ny Carlsberg samt ved Horsens Bayersk- & Hvidtølsbryggeri foruden en række år i Tyskland.

Det var vanskelige tider. Verdenskrigen gjorde det svært at skaffe råvarer, og det førte til indskrænket produktion og deraf følgende rationering og prisforhøjelser. En flaske lager- og pilsnerøl var i 1916 steget til 15 øre, og en

flaske Slots Bryg til 16 øre. I 1918 kom det til yderligere prisstigninger: lager- og pilsnerøl steg med 3 øre pr. halvflaske, dobbeltøl, Flag Pilsner, maltøl og Kolding Pilsner steg med 2¼ øre pr. halvflaske, hvidtøl og skibsøl steg med 2 øre pr. helflaske, og mineralvandene steg pr. flaske med 2 øre for sodavand og apolinaris og 2½ øre for de søde vande.

I 1917 var produktionen af øl, skattepligtigt som skattefrit, nedskåret til halvdelen af det sædvanlige, og fra 1918 blev det helt forbudt at fremstille øl med et alkoholindhold på over 3 procent. I 1920 ansøgte bryggeriet hos indenrigsministeriet om tilladelse til at måtte brygge 1.000 hl Slots Bryg. Dette blev i første omgang nægtet, men på et tidspunkt i 1921

forventede man at få tilladelse til at måtte fremstille et mindre kvantum øl med et ekstraktindhold på 12 procent. Det vides dog ikke, om dette blev brygget, inden det generelle forbud mod stærkt øl blev ophævet i 1923.

Trods vanskelige tider vandt bryggeriets produkter op igennem 1920erne og 1930erne stigende udbredelse med forhandlere og depoter over det meste af Jylland fra grænsen til Limfjorden.

Den første lastbil blev anskaffet i 1920 tillige med en personautomobil af mærket Ford, sidstnævnte til rejsebrug. I 1924 indkøbtes 2 Chevolet lastbiler til landdistrikternes betjening. Disse to lastbiler erstattede 5 heste, som

Slotsmøllens bygninger set fra Fynsvej. Til venstre i billedet Banegården, til højre Staldgården. Foto fra ca. 1910.

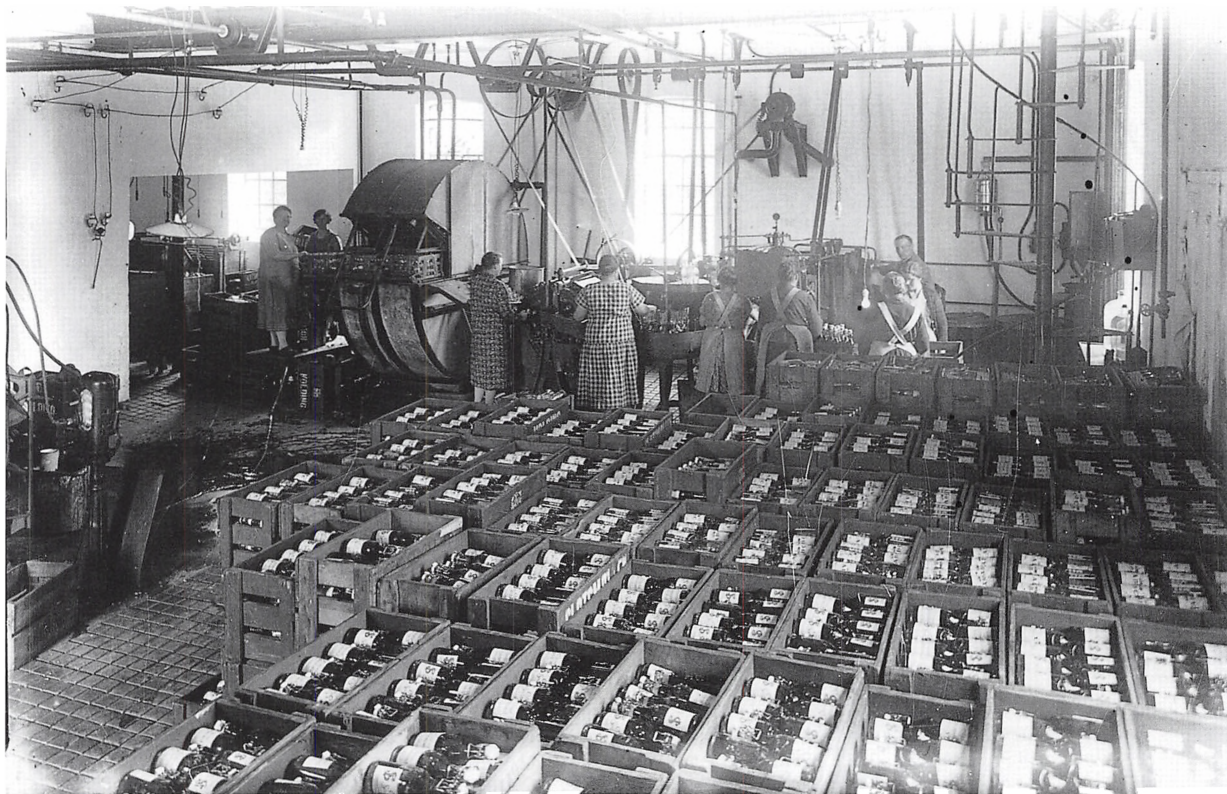

Foto fra ca. 1920 af mineralvandsfabrikationen da man endnu brugte korkprop og ståltråd.

solgtes for 7.500 kr. Til betjening af kunderne i Kolding og omegn havde man i starten af 1930erne 10 køretøjer – hestetrukne vogne i byen og i omegnen automobiler.

Depotet i Nakskov blev også tilgodeset med en bil, idet bestyrelsen i 1926 havde besluttet at udlåne en Chevrolet lastbil til en værdi af 4.200 kroner til brygger C. Bruun, som ved siden af depotet drev sit eget hvidtølsbryggeri i Nakskov.

I 1922 var man begyndt at pasteurisere også

hvidtøllet, hvorefter aftapningen af dette ude hos ølhandlerne snart ophørte, og i 1926 havde man anskaffet en ny crown-corkmaskine til aftapperiet. Man havde allerede nogle år forinden forladt det gamle lukke med korkprop og ståltråd til fordel for den hurtigere og ikke så mandskabskrævende nye flaskekapsel, som var opfundet i Amerika i 1891.

Pilsnerøllet havde i mange år været solgt under navnet *Export-Pilsner*, men i 1924 kom i et

helt nyt etiketdesign navnet *Slots Pilsner*, som siden har været betegnelsen for bryggeriets mest kendte produkt. Senere, fra 1926, anførtes i en periode sammen med Slots Pilsner-navnet også betegnelsen Herkules Pilsner. Inspirationen hertil stammer uden tvivl fra Koldinghus, hvor en figur af Herkules pryder Kæmpetårnet. Navnet kom i øvrigt frem igen i bryggeriets sidste tid i forbindelse med en stærk øl. En anden nyskabelse dengang var øl aftappet på sifon-flasker i 1934. Dette nye fænomen fandtes dog næppe mere end nogle få år.

Dana Is og tekniske forbedringer

Under de trange år havde bestyrelsen søgt at udnytte lokalerne til aktiviteter indenfor brancher, som lå mere eller mindre fjernt for ølbrygning. Således havde man i 1924 undersøgt mulighederne for at udnytte de mørke kældre til dyrkning af champignons, og i 1927 indgik man i et samarbejde med Kolding Andelsmejeri om fremstilling og salg af iscreme. Produktionen foregik i lokaler på Slotsmøllen, og hver af parterne indskød 30.000 kroner i interessentselskabet, som fik navnet *Dana, Sydjysk Iscreamefabrik I/S*, og det fortsatte helt til 1959. *Dana* blev på et senere tidspunkt også navnet for bryggeriets hvidtølssorter, uden at det har forbindelse med iscremefremstillingen.

I 1928 havde der påny været forhandlet blandt provinsens bayerskølbryggerier om en sammenslutning. Slotsmøllens bestyrelse var positivt stemt, såfremt aktierne kunne overtages af et nyt selskab til mindst kurs 120. Det blev dog aldrig til mere end forhandlinger, da

bryggerierne stillede så forskellige og så omfattende krav, at en sammenslutning ikke kunne lade sig gøre.

I 1929 var næsten 70 personer fast beskæftiget ved bryggeriet, og i sommermånederne var antallet af kvinder beskæftiget med aftapning fordoblet fra de omkring 25 til omkring 50.

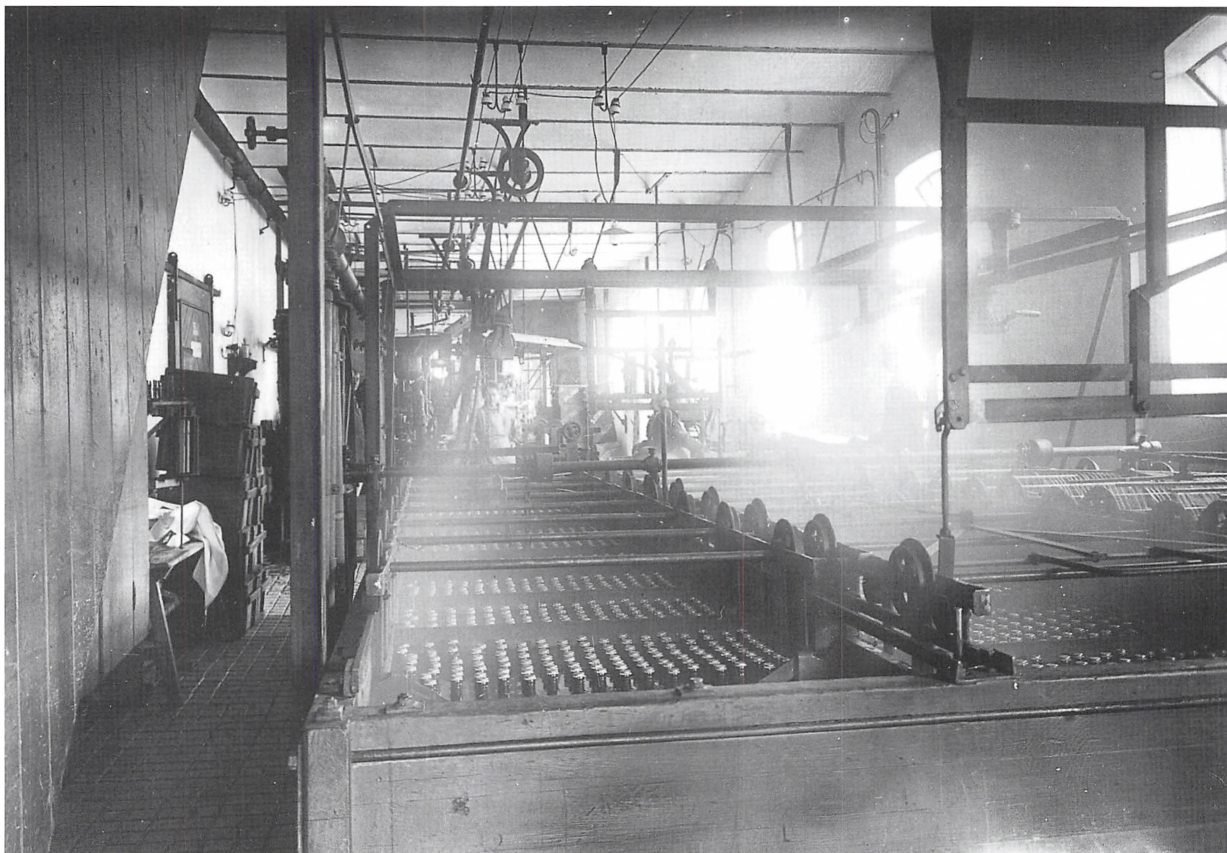
Konjunkturerne blev igen lyse, og en række moderniseringer og tekniske forbedringer blev iværksat. Bryggeriet fik nye dampmaskiner og blev i 1930 tilsluttet Kolding Bys Elektricitetsværker. I 1931 udskiftedes de gamle træfade i lagerkældrene med nye glasemaljerede ståltanke, og i 1937 installeredes to nye tappemaskiner, én til ølflasker og én til mineralvandsflasker. Den samlede kapacitet var dermed øget til henholdsvis 3600 flasker øl og 2400 flasker mineralvand på en arbejdsdag.

Nye mineralvandssorter kom til i løbet af 1930erne, mælkesyredrikken *Coloma* i 1931, *Appelsinvand* i 1932, *Grape* og *Tonic* i 1936, og i 1937 ændrede Apollinaris navn til *Krystal Water*.

Værdien af bryggeriets bygninger, maskiner og inventar var op igennem 1930erne steget til over 1 million kroner og var i 1942 opgjort til 1.2 millioner kroner. Bestyrelsen bestod i 1932 af kgl. vejer og måler P. Buch Petersen (formand), fabrikant H. L. Leneth, konsul H. C. Petersen, grosserer Oscar Christensen, direktør Jac. Færch og fra 1934 fiskeeksportør Th. Petersen.

Besættelsestidsproblemer

Udbruddet af den anden verdenskrig førte

Pasteurisering af øllet ved nedsænkning af flasker i varmt vand. Foto fra 1929.

dog snart igen til vanskeligheder for bryggeribranchen som for så mange andre brancher i Danmark. Det kneb med råvarer af enhver art, og i april 1940 indførtes i Danmark et generelt forbud mod fremstilling af skattepligtigt øl. Efter protester fra bryggeribranchen blev forbuddet dog snart indskrænket til kun at omfatte det stærke øl i skatteklasse A og B. Begrundelsen for forbuddet var, at bygkorn

skulle anvendes i fødevarerproduktionen og ikke forarbejdes til malt og øl.

Mangelen på sukker gik ud over mineralvandsproduktionen, som måtte indskrænkes, ligesom der for at spare på sukkeret indførtes mere eller mindre sukkerfri sorter, således citronvand i en let sødet og en kunstig sødet version i henholdsvis 1944 og 1945.

Der var også mangel på emballage, både fla-

sker og kapsler. Ligesom der allerede dengang var et velfungerende returflaskesystem etableredes en indsamling af brugte kapsler, som efter rengøring kunne genbruges. Hos alle handlende blev der opstillet indsamlingsbøtter, og på Slotsmøllens generalforsamling i 1943 var det på tale at stille krav om, at en leverance blev gjort betinget af, at der blev leveret et modsvarende antal flasker og brugte kapsler.

Allerede i 1940 havde man indstillet kørslen med lastbiler i byen, hvad man ellers var startet på nogle år forinden. Der blev i stedet indkøbt tre heste til at trække salgsvognene rundt med produkterne. Hestestaldene, som tidligere var nedlagte, blev genindrettet, og i stedet for at købe en isvogn valgte man en varecykel.

Den indskrænkede produktion af øl og mineralvande kunne let have ført til afskedigelse af medarbejdere, men igen lykkedes det ved utraditionel virksomhed – denne gang ved at tørre frø for frøfirmaer – at bevare arbejdspladserne for medarbejderne.

Selv om det var svære tider for branchen udtalte direktør og brygger Jacob Færch i et fødselsdagsinterview i 1949, hvor han fyldte 75 år, at dette med at gruble over, hvorfra han skulle skaffe sukker, korn, flasker og kapsler samtidig med at købmændene var i telefonen dagen lang og holdt med deres vogne i lange rækker for at få blot en enkelt kasse øl med hjem, ligefrem virkede foryngende og inspirerende.

Om den samme periode beretter Svend Ravn, bryggeriarbejder på Slotsmøllen fra 1940 til 1946:

“Jeg var ansat i skyllerummet, hvor mit arbejde var at rengøre træfadene. De blev på en maskine vasket udvendigt og herefter rullet hen til en anden arbejder, som med en højtryksslange spulede fadene rene indvendigt. Der blev kun brugt vand ved rengøringen, ikke noget med kemikalier, som siden kunne ødelægge det nye øl. Om efteråret kom kornet hjem. Det blev med et lille hejseværk hejst op på det øverste loft. Der lå det så tørt og godt, indtil det skulle bruges. Da blev det skovlet en etage længere ned, spredt ud på gulvet og sat i blød i vand, hvor det lå to til tre dage, inden det spirede. Herefter blev det tørret og rensset, inden det blev lagret i sække som det malt, det nu var omdannet til.

Der blev brygget tre dage om ugen, mandag, tirsdag og onsdag. Når der skulle brygges, blev malten opvarmet med vand, skaldelene filtreret fra, og urten kogt med humle. Urten blev herefter pumpet ned i kælderen til afkøling. Dette foregik i to store kar, som blev fyldt med den varme urt, hvori beholdere af aluminium svømmede rundt indeholdende store blokke af is.

Efter gæringen blev øllet lagt på store træfade til lagring i op til flere måneder. Når øllet var færdiglagret, kunne det så tappes på flasker eller mindre fade og var så klar til salg. Når de store lagerfade var tømt for øl, skulle de rengøres. Dette skete med et desinficeringsmiddel, og hvert andet år skulle de store tønder beges. Dette gjorde bryggeriets bødker med hjælp fra nogle store og stærke arbejdere, som trillede rundt med de store fade. Det var et tungt arbejde.

Der var under krigen ansat 25-30 mand i

bryggeriet foruden omkring 20 kvinder i tapperiet. Om aftenen kom ølkuskene hjem og afleverede deres ladning af tom emballage. Nu skulle flasker, kasser og fade tælles op, flaskerne skulle sorteres og gøres klar på vogne, så de var klar til at blive skyllet tidligt næste morgen, når folkene mødte i tapperiet. At alt dette gik ordentlig for sig sørgede flaskemanden Stæhr Jensen for”.

Endnu i en årrække efter krigens afslutning var der mangeltilstande for en række varer. På grund af papirmangel måtte etiketrykkerierne i 1947 og 1948 levere de såkaldte spareetiketter eller kriseetiketter til en række bryggerier og mineralvandsfabrikker, og først i 1951 blev det igen tilladt at brygge stærkt øl. Ophævelsen af det 11 år gamle forbud var dog forudgået af to kortvarige dispensationer i 1949 og 1950, hvor Slotsmøllen sammen med andre bryggerier fik tilladelse til at fremstille *Påskebryg*, mod at dette solgtes til en overpris, hvor overskuddet tilfaldt FN-hjælpen.

Slotsmøllen fremstillede i 1949 25.000 flasker Påskebryg. Butiksprisen var 2 kroner, hvoraf 1 krone og 45 øre gik til FN-hjælpen. Sammenlignet med prisen på en almindelig pilsner, som dengang var på 60 øre, var der virkelig tale om en luksuspris. Sammenholdt med de økonomisk smalle tider for befolkningen var dette måske forklaringen på, at der ikke blev solgt særlig meget af det tidligere så populære øl. En kendsgerning var det, at bryggeriet lå inde med store lagre hen mod årets slutning, og det til trods for, at de 25.000 flasker, som Slotsmøllen havde fremstillet, kun var cirka halvdelen af den mængde, som man bryggede i 1940.

Luksusøl og Bryggerisamvirke

Efter at krigens mørke og smalle tider påny var afløst af optimisme og fremgang i samfundet, blev der også plads til mere luksuriøse ting til særlige lejligheder. På øllets område viste dette sig ved at helt nye øltyper, luksusøl kraftigere og stærkere end de hidtil kendte, kom på markedet. Hidtil havde luksusøl været forbundet med eksportøl lidt stærkere end det almindelige bayerske øl. Det nye luksusøl var stærkere endnu og havde pilsnerøllets lyse farve og lette smag. Slotsmøllen markedsførte i 1953 en *Paaske Bock*, som fra 1954 kunne fås hele året under navnet *Gylden Bock*.

Nogle år senere gik en række provinsbryggerier sammen om at markedsføre disse nye luksusøl-sorter under fælles navn og etiketter. Navnene blev *Guld Bock* og *Påske Bock* og nogle år senere kom en *Jule Bock* til. Også på hvidtølsområdet enedes de 11 bryggerier, som sammen dannede det såkaldte Bryggerisamvirke, om fælles navn og etiketter, idet man her valgte *Dana Hvidtøl* som navn. Befolkningens smag for øl havde ændret sig væk fra det mørke og tunge øl og over til det lyse og lette, både når det gjaldt det bayerske øl, hvor pilsnerøllet forlængst havde fortrængt lagerøllet, og også når det gjaldt de stærkere ølsorter.

For mineralvandenes vedkommende kom flere farvede vande til med nye smagsretninger, som udtryk for at velstanden nu også tillod den slags drikke til børn. Slotsmøllen markedsførte i 1955 en ananas-sodavand under navnet *Sambo*, og i 1956 en citronsquash kaldet *Lesco*. Også på mineralvandsområdet sam-

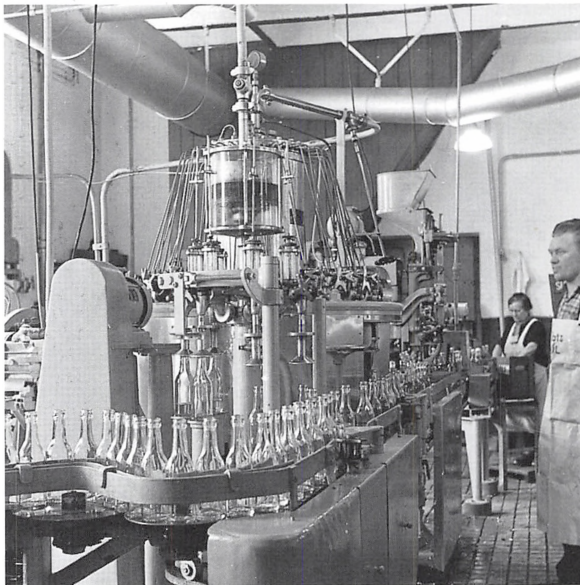
Slotsmøllens chauffører og direktør Jac. Færch fotografert for enden af Nørregade, 1957. Foto: P. Thastum.

arbejdede bryggerierne om fælles etiketter, navne og annoncekampaner. Et andet samarbejde på mineralvandsområdet var *Dansk Coladrik A/S* fra 1959, bag hvilket stod en række danske bryggerier med det formål at stå sammen i konkurrencen mod den amerikanske Coca Cola, som efter den anden verdens-

krig for alvor var ved at vinde indpas i Danmark.

Jac. Færch afløses af Ib Christiansen

Jac. Færch forlod i 1954 som 80-årig direktørposten og blev afløst af Ib Christiansen, som siden 1949 havde været brygmester ved brygge-

Øverst: Slotsmøllen set fra Banegårdspladsen, 1959. Nederst: Påfyldning af sodavand, 1959. Foto: P. Thastum.

riet. Jac. Færch fortsatte som formand for bryggeriets bestyrelse, hvor i 1956 fabrikant S. A. Christensen indvalgte.

I takt med udviklingen og de efterhånden mange biler i byen ønskede Kolding Kommune i slutningen af 1950'erne at modernisere den indre by med nye veje og parkeringspladser. Hertil havde man blandt andet kig på Slotsmøllens store grundareal. Det var tæt på at blive eksproprieret, da bryggeriets bestyrelse ikke ville sælge grund og bygninger til den af kommunen tilbudte pris på 3/4 million kroner. Man forlangte fire millioner kroner, idet det var på tale at flytte det samlede produktionsanlæg til en plads helt udenfor byen.

Bryggeriet og kommunen forhandlede sig dog frem til en løsning, hvor Slotsmøllen blev liggende i byen, men afstod en fjerdedel af sit areal på den gamle Slotssøeng. Flere bygninger blev sløjftet og nyopført i en mere samlet og kompakt masse, og i tilgift fik bryggeriet så en fornyelse af store dele af produktionsanlægget.

I 1956 blev der installeret en ny skyllemaskine, og bryggeriets jævnstrømsforsyning blev nedlagt og erstattet af vekselstrøm over hele virksomheden. I gær- og lagerkældrene installeredes i 1958 et automatisk køleanlæg. En ny aftapningskolonne til mineralvand fra 1960 havde en kapacitet på 30.000 flasker pr. dag, og i et nyt øltapperi fra 1964, som kostede over 1 million kroner, var kapaciteten 12.000 flasker pr. time.

I 1966 blev der bygget et nyt færdigvarelager, og over lagerkælderbygningen blev der bygget en ekstra etage til indretning af fro-

*Direktør Ib Christiansen fotograferet i 1972 sammen med bestyrelsesmedlemmerne S. A. Christensen og Knud Petersen.
Foto: N. Lisberg.*

koststuer og omklædningsrum. I de følgende år opførtes et helt nyt bryghus samt en ny maltsilobygning, nye gærkældre med seks gærtanke rummende ialt 1280 hl, og lager-tankanlægget blev udvidet med 2.000 hektoliter. Et nyt kedelhus og en ny administrati-

onsbygning blev også opført og taget i brug under en festlig ceremoni den 19. november 1969.

Bryggeriet Slotsmøllen A/S

Bryggeriet havde i 1961 ændret sit navn til

Bryggeriet Slotsmøllen A/S, idet produktionen nu alene bestod i øl og mineralvand samt undertiden i salg af malt. Bryggeriet solgte sine varer i Kolding og omegn, og havde derudover i 1965 depoter i Esbjerg, Padborg, Vardø, Skive, Grindsted, Skjern og Grenaa samt i Nakskov på Lolland og i Ejby på Fyn.

I 1965 lå bryggeriet stille i en lang tid, idet Slotsmøllen sammen med de øvrige større danske bryggerier var lammet under den store bryggeristrejke.

Bryggeriets produkter gennemgik en forandring i udseende med mere moderne træk, som eksempelvis den nye etiket til Slots Pilsner, der blev introduceret i 1966, tegnet af arkitekt Acton Friis. Udviklingen bød også på nye emballagetyper. Øldåsen kom til i 1970 på det danske marked, hvor Slotsmøllen sammen med andre bryggerier omkring bryggerisamvirket lancerede *Perle Pilsner*, som dog ikke fik nogen lang levetid, idet markedet for daseøl i dets korte levetid hurtigt blev domineret af nogle enkelte større bryggerier. Til gengæld forsvandt i 1970'erne den store helflaske til hvidtøl.

I 1970 blev aktiekapitalen igen udvidet, denne gang til 1 million kroner, og bryggeriet beskæftigede omkring 60 medarbejdere. Fiskeeksportør Knud Petersen blev i 1971 indvalgt i bestyrelsen, som derudover bestod af fabrikant S. A. Christensen og direktør Ib Christiansen. Bryggeriet fejrede i 1972 ethundredårs-jubilæum som aktieselskab med noget, der mindede om en folkefest i Kolding.

Slots Pilsneren prydedes af etiketter med historiske motiver fra byen og omegnen, der blev raflet terninger med ølkapslernes inderside-

der, og etiketterne til øl og vand blev løbende moderniseret. En ny og noget anderledes etiket til Slots Pilsner skabt af den lokale tegner Knud Hegnet blev introduceret i 1978, og efter denne fulgte en ny og til dels mere ensartet linie i bryggeriets øletiketter, ligesom nye ølsorter som *Vårbryg* og den kendte julebryg *24-12* føjedes til sortimentet. Den gamle luksusøl Slots Beer var erstattet af en moderne etiket, og øllet havde nu navn efter *Dronning Dorothea*, som også lagde navn til et eksportforsøg på det italienske marked.

Direktør Leif Typkær

Alt dette foregik under en ny ledelse, idet direktør Ib Christiansen var død den 28. juli 1977. Ny direktør blev Leif Typkær, som indtil da havde været direktør for Bryggeriet Vestfyen i Assens.

På den tekniske side var der sidst i 1970'erne installeret en ny ølkam med filtre af kiselgur, og der blev i 1981 installeret to nye tryktanke samt en ny etiketteringsmaskine. I 1976 var bryggeriet oppe på en produktion af 13,7 millioner flasker øl. I 1980 tappedes ialt 16,2 millioner flasker øl og mineralvand, og der omsattes for 36,3 millioner kroner. Aktiekapitalen var igen udvidet til nu 1,5 millioner kroner. I 1982 nåede produktionen 15 millioner flasker øl samt 7 millioner flasker mineralvand. Bryggeriet var oppe på at beskæftige omkring 80 medarbejdere, og de bogførte aktiver beløb sig til 20 millioner kroner. Der var behov for yderligere tankkapacitet, og som noget nyt opførtes tre udendørs gær- og lagertanke, 10 meter høje og med plads til 420 hl øl i hver tank. I 1983 installeredes en ny fla-

*Tillidsmand Egon Knutsson og direktør Leif Typkær fotografert ved Slotsmøllens generalforsamling i november 1980.
Foto: Orla Lund.*

skeskyllmaskine og et nyt transportsystem, og et nyt færdigvarelager blev taget i brug med et gulvareal på 800 kvadratmeter og plads til 1,8 millioner flasker øl og vand.

Baggrunden for disse udvidelser var, at Slotsmøllen i 1981 blev leverandør af øl til Dansk Discount, en af de nye store discount-købmandskæder, som var startet i Danmark.

Mærker som Dansk Pilsner og Dansk Luksus blev leveret til kæden, som senere fik navneforandring til Fakta og Dagligvaregruppen. Der var tale om store og faste leverancer, som også krævede udvidelser i tapperiet, hvor der i 1986 opførtes et helt nyt elektronisk styret tapperi, hvormed kapaciteten fordobledes til 25.000 flasker pr. time.

Albani overtager Slotsmøllen

Det nye tapperi kostede 6 millioner kroner, og udsigten til nye store investeringer sammen med et faldende salg af bryggeriets mærkevarerprodukter gjorde det nødvendigt for Slotsmøllen at sikre sig for fremtiden ved at lade sig overtage af Albani Bryggerierne i Odense. Albani Bryggerierne fremsatte i 1986 et tilbud om for en pris af 25 millioner kroner at købe to trediedele af selskabets aktier. Albani Bryggerierne var en stor bryggerigruppe, som foruden bryggeriet i Odense omfattede Bryggeriet Carlsminde i Nyborg (lukket 1993) samt Svendborg Bryghus (lukket 1989).

Slotsmøllens direktør Leif Typkær rykkede i januar 1988 til Odense som teknisk direktør i Albani Bryggerierne, og han efterfulgtes som direktør for Slotsmøllen af Erling Trangbæk, som i årene fra 1977 til 1986 havde været direktør for Svendborg Bryghus.

I 1991 købte Albani Bryggerierne de sidste aktieposter og blev nu enejer af bryggeriet. Direktør Erling Trangbæk forlod direktørposten og blev direktør for Eventyr Is, også et selskab under Albani Bryggerierne. Som ny direktør blev pr. 1. januar 1992 udnævnt Stig Anker Andersen, som siden 1987 havde været brygmester ved bryggeriet.

Bryggeriet skiftede nu karakter fra at være et lokalt bryggeri med egen salgsorganisation til alene at fungere som produktionssted i en stor bryggerigruppe. Sortimentet blev indskrænket til kun at omfatte Slots Pilsner og Dorothea Guld samt sæsonprodukterne 24-12 og Vårbryg. Desuden blev i 1991 Slotsmøllens mineralvandssorter afviklet efter igennem et par år at have været produceret på Albani

Bryggeriernes mineralvandsfabrik i Odense. I 1992 var medarbejderstaben reduceret til 44 medarbejdere, som producerede 55 millioner flasker øl. Kuske- og depotorganisation var blevet nedlagt ligesom salgsorganisationen, og bryggeriet leverede nu alene øl til storkunder, herunder en række dagligvarekæder under disses egne navne og etiketter. Samtidig var mineralvandsfabrikken Baldur i Esbjerg i 1992 blevet købt af Albani Bryggerierne, og udgjorde herefter det egentlige salgsled af både øl og vand til dagligvarekæderne. Derudover solgtes der en del Slots øl i den danske grænsehandel.

Direktør Stig Anker Andersen forlod i 1994 bryggeriet for at tage til England og der overtage et mindre engelsk bryggeri. Herefter stod brygmestre fra Albani Bryggerierne for den daglige ledelse på Slotsmøllen. I 1997 havde Albani Bryggerierne købt Maribo Bryghus i Maribo, og året efter, i 1998, færdiggjordes i Odense en ny stor tappekolonne, hvorved Albani som samlet gruppe efterhånden stod med et overskud af kapacitet til ølproduktionen. Samtidig mistede Albani-gruppen ordren til Fakta-kæden, den gik i stedet til Carlsberg.

Slotsmøllen lukker

Man havde nu to store problemer, et stort produktionsanlæg og manglende kunder til storproduktionen, hvorfor man i 1998 besluttede at flytte hele produktionen af øl fra Kolding til henholdsvis Odense og Maribo. Bryggeriet Slotsmøllen stod herefter overfor sin lukning. Omkring 40 medarbejdere mistede deres arbejdsplads, og som det var sket i så mange danske købstæder før Kolding, så måt-

te man nu vænne sig til at tale om bryggeriet i datid. Bryggeriet indstillede produktionen i efteråret 1998, og lige efter årsskiftet til 1999 forlod Henry Madsen som den sidste af Slotsmøllens personale bryggeriet.

Navnet Slots Pilsner og etiketten fra 1991 lever fortsat videre, nu blot fremstillet i Maribo og Odense. Videre lever også Herkules, oprindeligt et romersk gudenavn for en stærk og kraftfuld person, i 1926 benyttet på bryggeriets Pilsner-etiket, og i 1995 anvendt som nav-

net på en stærk luksusøl. Stærk nok til selv at kunne overleve fortsætter Herkules som luksusøl fra Maribo Bryghus, men stærk nok til at kunne holde bryggeriet i Kolding i live var Herkules ikke.

Ordene fra direktør Ib Christiansen runger stadig “– så længe, vi er her”. De er der ikke mere, arbejderne, funktionærerne, flaskerne med det klare øl. Men navnet, Slotsmøllen, vil blive husket langt ind i det næste århundrede.

Slotsmøllen set fra Kærlighedsstien først i 1970'erne, da den nye administrationsbygning var taget i brug.

Lidt om teglværkerne i Seest

Af Søren Toft

Mine oplysninger om teglværkerne i Seest stammer dels fra samtaler med ansatte på teglværkerne og beboere i Seest, dels fra mine egne undersøgelser.

Begyndelsen til produktionen af teglsten i Seest ligger formentlig lige omkring år 1800, men kan være begyndt nogle år før.

Niels Hansen, som kom fra Lintrup, blev 11. juli 1794 viet til pigen Ellen Kjær Johansdatter fra gård nr. 25 i Seest, siden kaldet "Gammelrøj". Efter giftermålet overtog de gård nr. 13, senere kaldet "Teglgården". Gården opføres som udflyttergård ved udskiftningen i 1775, og det omtales, at de intet tilskud fik, som der står: "intet nydt af Kongens Kasse". Efter Niels Hansens overtagelse af gården omtales han som "selvejergårdmand og teglbrænder".

Niels Hansens slægt har nu "Teglgården" og teglværket frem til 1890. I 1824 overtager sønnen Hans Nielsen gården, men han dør allerede i 1832, kun 37 år gammel. Året efter gifter enken sig med Niels Jacobsen Paulsen Bech, som var stedsøn af Mads Pagh fra gård nr. 12, og ved giftermålet sammenlægges gårdene, idet gård nr. 12 slettes. "Teglgården" får herved et væsentligt større areal, og da de to gårdes jorder ligger parallelt med hinanden, får det væsentlig betydning for teglværksdriften.

Teglværket har formentlig allerede på denne tid været en god forretning. Efter statsban-

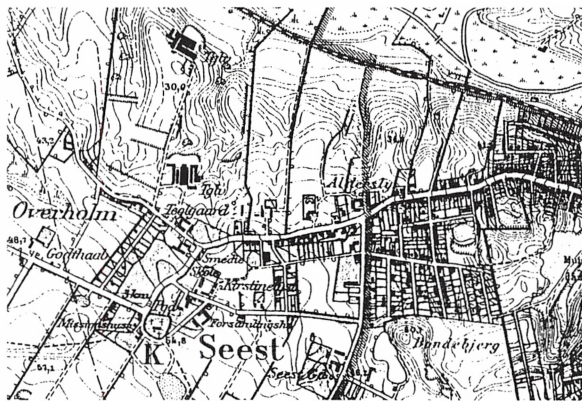
kerotten i 1813 begyndte landbruget igen at komme på fode, udflytningen fra landsbyerne kom i gang, og mange nye stuehuse og staldbygninger blev opført. Fra midten af 1800-tallet kom der også for alvor gang i Koldings udvikling, og mange nye kvarterer skød op.

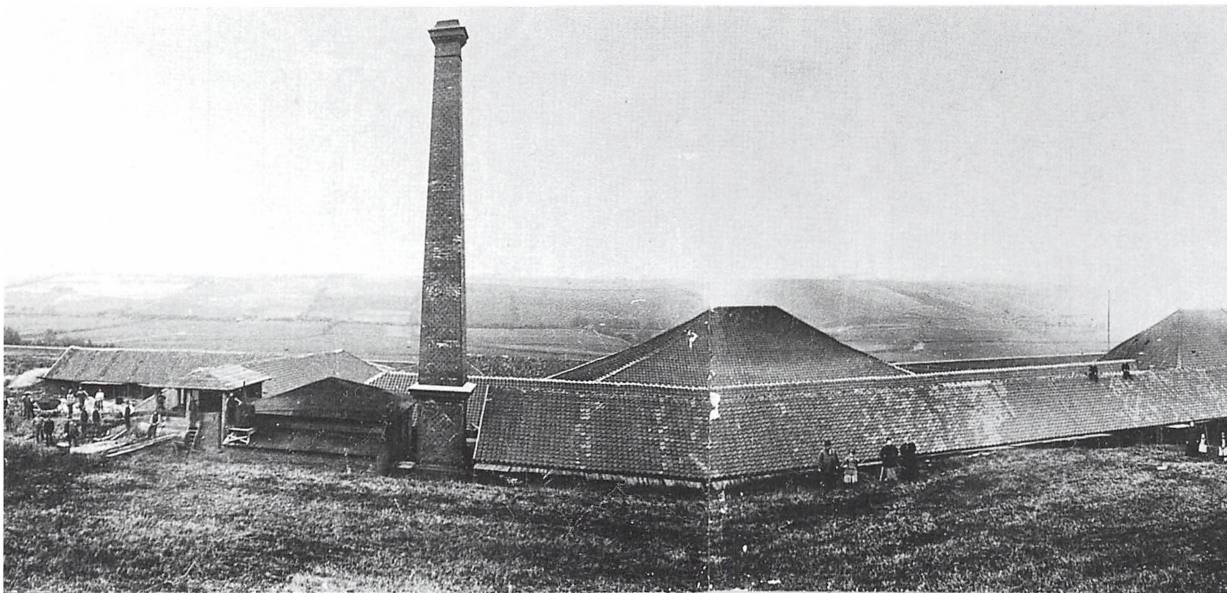
I 1866 overtager deres søn Hans Nissen Bech gården og teglværket, og i hans tid bygges der i 1878 nye avlsbygninger. Hans Nissen Bech dør i 1889.

I. A. Hansen overtager teglværket

Allerede i 1890 køber den driftige fabrikant og muremester I. A. Hansen fra Kolding avlsgården og et lille teglværk, som lå på gårdens

På kortet fra 1953 ses Teglgården og de to teglværker, øverst det gamle teglværk.

Det gamle teglværk, der i 1899 overtoges af I. A. Hansen og moderniseredes. Foto fra ca. 1900.

mark – måske det, som Niels Hansen i sin tid begyndte med.

I. A. Hansen moderniserede teglværket betydeligt med langt større produktion til følge. I 1896 byggede han "Aktieværket" med det første ringovnsanlæg og påbegyndte der produktionen af specialsten – skorstenssten, figursten m.m.

I 1899 købte I. A. Hansen den resterende del af teglværket af Hans N. Bechs enke Kirstine Skovgård, og dermed var hele teglværksproduktionen samlet under hans "Kolding Aktieteglværk". I 1911 byggede I. A. Hansen den nuværende hovedbygning til "Teglgården".

Efter I. A. Hansens død i 1915 fortsattes for-

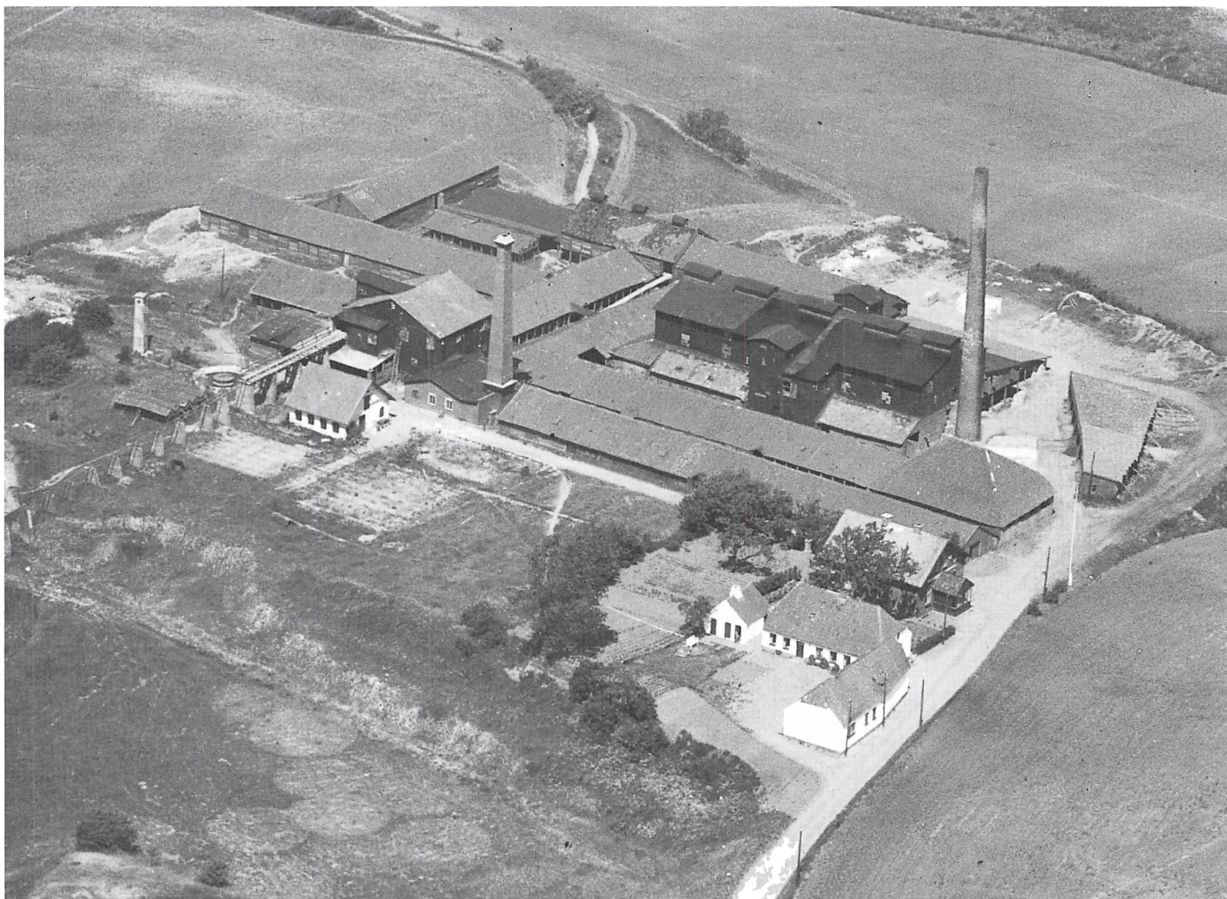
retningen af sønnerne H. M. P. Hansen og Fr. Hansen med titel af direktører. I 1920 blev de samlede teglværker, gårde og huse omdannet til "I. A. Hansen A/S" med samme direktører.

Teglværkerne var Seest sogns største arbejdsplads i 1900-tallet med ca. 100 ansatte, og det har præget sognet.

Beskrivelser af produktionen

Produktionen på Aktieværket sådan som den foregik i 1950'erne og 1960'erne er beskrevet af en unavngiven kilde på følgende måde:

"Råvarerne var dels rødler fra øverste lerlag, som kunne anvendes til røde mursten, dels blåler fra underlaget, som kunne brændes til

Det gamle teglværk fotograferet i 1947. Det lå ved den nordlige ende af Bjergbyvej. Sylvest Jensen Luftfoto. Det Kgl. Bibliotek.

gule mursten eller flammest, afhængigt af kalkindholdet.

Leret blev gravet løst med greb eller skovl, senere med gravemaskine og derefter kørt til værket, i ældre tid med hestevogn, senere med tipvogne. Her blev de aflæst eller tippet i en kasseføder og ført videre til forælter, stenu-

skiller og valseværk og frem til en strygemaskine, hvor leret blev strengepresset i murstensformat. Herfra kom de ud på afskærerbord og der skåret i stentykkelse, derfra kom de på maskinbør (trillebør), hvorpå der stod 12 kæst d.v.s. 36 sten. Derfra gik turen til tørrelade, hensættelse på hylder og friluftstørring.

Over en sæson var gennemsnitstørringstiden ca. 3 uger. Efter endt tørring igen på trillebør til brænding i ringovn i ca. 12 dage, derefter igen på trillebør med 100 sten pr. bør, stabling og sortering i "hoveder" med 2 gange 8 sten i hvert lag, i alt ca. 300 stk. Og så var stenene klar til salg.

Arbejdskraften i denne proces var ca. 22 mand. Maskinsæsonen var ca. 22 uger og oven-sæsonen ca. 32 uger. Den årlige produktion på det nye teglværk var ca. 3 millioner sten.

Både det gamle og nye teglværk var ring-ovnsværker, og der blev fyret med kul og kul-smuld. Da teglværksproduktionen begyndte i Seest har der dog nok været tale om et høj-ovnsværk".

En anden beretning, der formentlig beskriver produktionsgangen på det såkaldt gamle værk, lyder således:

"Når leret var gravet løs ude i lergraven blev det kørt i tipvogne ind på teglværket. I en "sump" blev leret blandet med sand og vand, til det fik en passende konsistens. Det bløde ler blev i en tyk strøm transporteret ad en slidske ned til skærebordet, hvor en arbejder stod og skar sten ud. En anden læssede dem på en trillebør, og andre kørte stenene ud i tørreladen, hvor stenene blev stablet på høj-kant. Her stod de i ca. 14 dage, inden turen gik til ovnen, hvor de blev brændt.

De håndstrøgne sten blev fremstillet for sig selv. Leret til disse blev specielt blandet og kørt på trillebør til håndstrygeren, som med hænderne tog leret op i en form til to sten. Leret blev glattet af med et lille bræt, formen taget af, og stenene skubbet videre til næste arbejder, som kørte dem ud i tørreladen, hvor de

blev tørret på den flade side og siden vendt. Den arbejder, der kørte med stenene, blev kaldt en "lappedreng". Der kunne laves ca. 2000 håndstrøgne sten om dagen.

Teglværkerne fremstillede endvidere figursten, der blev lavet på samme måde, men med andre former. De blev brugt til udsmykning af bygninger.

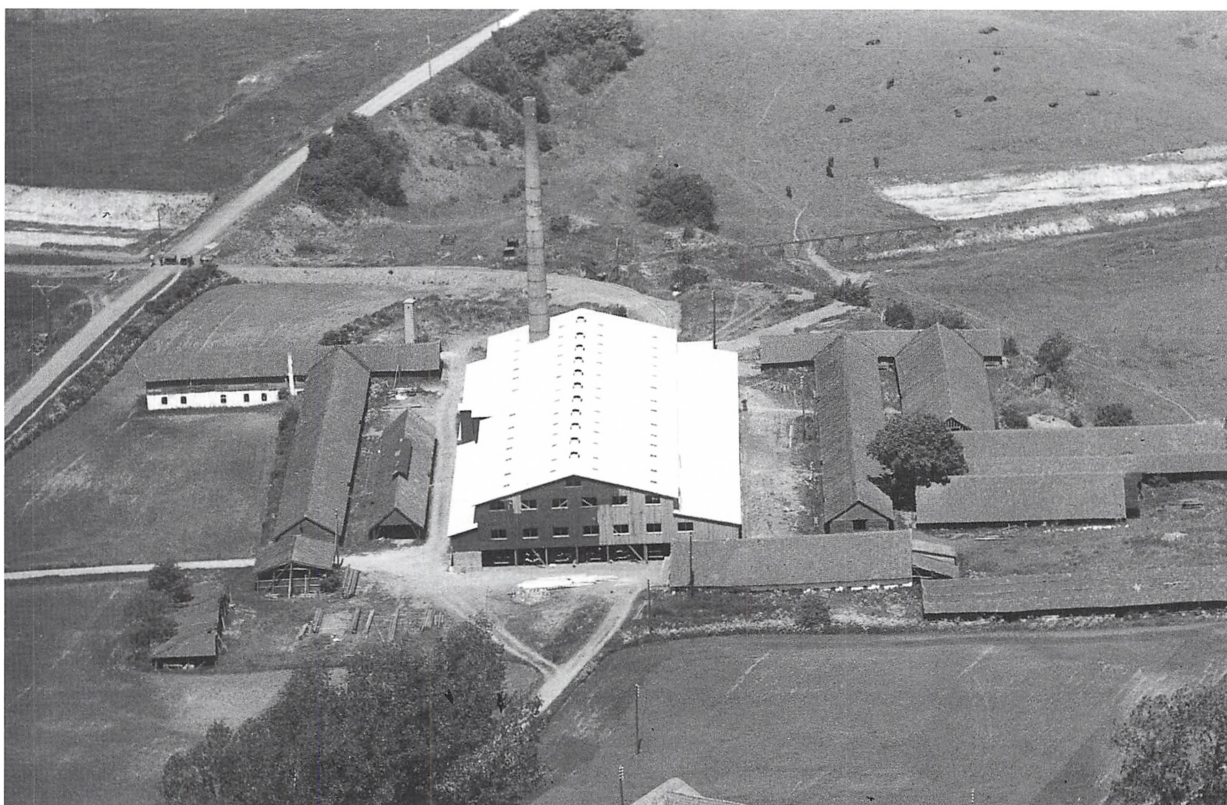
Brændingen foregik i en ringovn på 500 kvadratmeter med 20 kamre, der blev fyldt op og muret til. Ovnen blev tændt først på sommeren, når der var sten nok til nogle kamre og først slukket omkring juletid, når alle sten var brændt. Der blev fyret med kul fra huller ovenpå ovnen. Her var der varmt at gå. Om foråret, når frosten var af jorden, kunne produktionen igen begynde.

Der kom mange af landevejens farende svende til teglværket i Seest for at overnatte på den varme ovn. Her kunne de få deres tøj tørret og lave mad. Den arbejder, der passede ovnen om natten, blev tit inviteret til at spise med dem."

Efter 2. verdenskrig begyndte leret at slippe op omkring teglværkerne, og man måtte hente leret andre steder bl.a. fra enden af Overbyvej (Mengs ejendom). Der blev også hentet ler ude fra Fovslet, men kvaliteten var for dårlig, og den kilde måtte opgives igen. Derimod blev der hentet store mængder ler fra gårdejer Ravns ejendom lige nord for Vester Nebel.

Produktionen standses

I marts 1945 afhændede "I. A. Hansen A/S" gård og teglværker. Herefter blev teglværkerne handlet endnu 5-6 gange og ophørte

Det nye teglværksbyggeri opført af I. A. Hansen. Det er nu nedbrudt og området bebygget med industri og parcelhuse langs vejene Kløvkærvej og Lerbjergvej. Sylvest Jensen Luftfoto 1947 i Det Kgl. Bibliotek.

så helt i 1960erne. Produktionen på det nyeste teglværk, bygget 1896, kaldet "Aktieværket", stoppede i 1964 og værket blev nedbrudt samme år. Dets beliggenhed var nuværende Kløvkærvej 4 – området hvor i dag Bent Sørensens slamsugervirksomhed har til huse.

På det såkaldt gamle værk stoppede produktionen først i 1966, og bygningerne blev nedbrudt i juli måned 1970. Dets beliggenhed

var lidt nordligere end enden af Bjergbyvej, og huset, som var bolig for værkføreren eller formanden, ligger der endnu, Bjergbyvej 22.

I. A. Hansen lod opføre nogle tofamilieshuse til sine arbejdere i 1906. Man skulle arbejde på et af værkerne for at bo der. De ligger på nuværende Tværvej.

Efter værkernes ophør blev området bygge modnet og bebygget dels med noget industri, dels med parcelhuse. En epoke var slut.

Faders vilje – sølvet til gavn

Karl Gustav Hansen er også billedhugger

Af Birgit Jenvold

En dag stod der ganske uventet en kvinde med et barn i skørterne på Axeltorv – snehvide og iskolde. Det er måske en lille begivenhed i sig selv, og det er snart længe siden. Men ældre koldingensere husker stadig den særlige oplevelse, det var, da *Mor og barn* rejste sig af den nyfaldne sne foran rådhuset.

Spørgsmål om, hvem der skabte skulpturen og hvorfor, er i de senere år flere gange blevet stillet til Stadsarkivet og i den lokale presse. Derfor skal det længst hedengangne kunstværk her være indledningen til at fortælle en ukendt historie om en ellers så kendt profil i byen. Kunstneren bag sneskulpturen var sølvsmeden Karl Gustav Hansen, der siden har skabt opmærksomhed omkring moderne dansk sølv, og som med sine unikke arbejder har gjort Hans Hansens Sølvsmiede i Kolding berømt i den store verden.

De færreste ved dog, at Karl Gustav Hansen på sin faders foranledning også blev uddannet som billedhugger på Det kgl. danske Kunstakademi i København. Som nyoptaget akademielev betragtede han selv mest af alt den kommende fase i sit liv som en chance for at nyde nogle ungdomsår i hovedstaden. Han fik dog hurtigt øjnene op for, at billedhugger-skolen ikke var så tosset endda for en sølvsmed.

Sneskulpturen *Mor og barn* blev formet på

Axeltorv en vinterdag i 1938. Anledningen var den såkaldte Børnebespisningsdag – en af tidens mange velgørenhedsindsamlinger, der havde til formål at hjælpe børn “i ringe kår”. Karl Gustav Hansens idé om at modellere en skulptur, der skulle fange opmærksomheden og give folk lyst til at støtte indsamlingen, var rigtig god: Indsamlingsbøssen var en mælkejunge, der stod ved siden af skulpturen, og de forbipasserende var flinke til at bidrage.

Sneskulpturer er ikke blot fascinerende, fordi materialet er enkelt og smukt – også forængeligheden drager. Alene kunstnerens tilstedeværelse og frysende indsats på gerningsstedet for at skabe et værk, der måske er regnet bort til en lille uformelig grå-brun klump næste morgen, kan få nogle til at filosofere. Ser man bort fra snemænd fabrikeret af børn, var sneskulpturer et særsyn i Kolding i 1938. Det var noget af en begivenhed, at en professionel kunstner skabte et værk, der i materialets natur snart skulle forsvinde igen. Det ville det stadig være den dag i dag! At mange koldingensere, der gik forbi skulpturen, stadig husker den, er vel også et bevis på, at den havde fin PR-værdi.

Da han stod i sneen og modellerede *Mor og barn*, var Karl Gustav Hansen 24 år gammel og på besøg hjemme i Kolding efter at have boet fire år i hovedstaden. Den unge kunstner var

Karl Gustav Hansen: Mor og barn. 1938. Sneskulptur. I fimbulvinteren 1938 stod Karl Gustav Hansen på Axeltorv i Kolding og skabte en enkel og smuk figurgruppe i sne. Som model medbragte han en lille plastilnaskitse, der siden blev støbt i bronze. Sneskulpturen forsvandt stilsfærdigt i løbet af få dage, men mange ældre koldingensere, der færdedes i byen i de dage, husker den stadig. Foto: Ellen Knudsen. (Udlånt af Bent Eliassen).

19 år gammel blevet udlært som sølvsmed i faderen, Hans Hansens sølvsmedie, hvorefter han blev optaget på Kunstakademiets billedhuggerskole og bosatte sig i København. Sne var uprøvet materiale for den unge skulptør, der på Akademiet var vant til at arbejde i bl.a. ler og gips. Han havde i forvejen formet en lille model, som han havde foran sig, mens han stod på torvet og som et dagsværk samlede pladsens mest rene og koldeste sneklumper til en yndefuld figurgruppe i naturlig størrelse med decembertravlhedens menneskemylder som opmærksomme tilskuere.

For den unge billedhugger selv var den offentlige optræden som skulptør – og i en tid længe før begrebet happening blev opfundet – også en stor oplevelse. Udover den store interesse fra de forbigående husker han særligt, at han blev bæret, da en af de fornemme og ulasteligt klædte tjenere fra Hotel Kolding stolprede over det nødtørftigt sneryddede Axeltorv i blankpolerede sko på glatte såler med en sølvbakke højt hævet over hverdagen. Herren i sort skulle høfligst forespørge, om kunstneren ikke ville være så venlig at tage imod hidbragt kaffe og blødt brød på husets regning. For at lette arbejdet. For snearbejderen i velgørenhedens tjeneste var det ikke blot en venlig gestus, der hjalp med til at holde varmen en kort stund. Dampende kaffe og kage i den forklædning var som at få et officielt stempel på, at kunst er OK.

Året efter *Mor og barn* blev Karl Gustav Hansen opfordret til igen at skabe en sneskulptur på Axeltorv. Nu var anledningen landsindsamlingen til fordel for Finlandshjælpen, og denne gang blev symbolet en ung,

Karl Gustav Hansen: Murstenspigen. Ca. 1940. Skulpturen blev vartegn for Hans Hansens Sølvsmiede i Mazantigade. Karl Gustav Hansen havde lyst til at prøve noget, han ikke havde set før: En muret teglstensblok er et utraditionelt materiale at forme en skulptur i, og udgangspunktet for kvindefiguren var en model i fuld størrelse, som han udførte i haven ved familiens sommerhus, og derefter blev der muret en teglstenssøjle, som han med hammer og mejsel huggede skulpturen ud af. Foto fra Mazantigade, ca. 1950. Lisbergs Pressefoto.

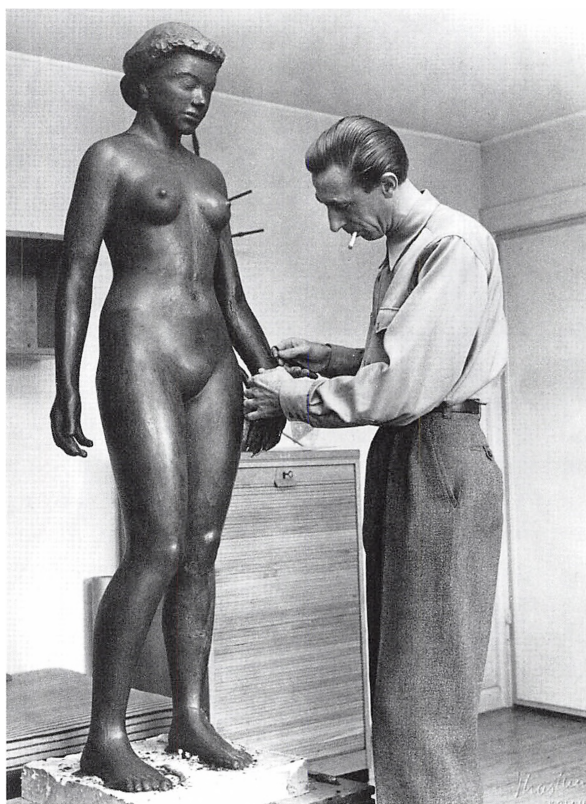
smuk kvinde foran rådhuset i Kolding *En finsk lotte, der står flyvervagt*. Også hun vakte opmærksomhed i byen og bidrog til at skaffe penge.

Desværre findes der så vidt vides ikke fotos af hende.

Karl Gustav Hansens to sneskulpturer blev bevaret i manges erindring, men forsvandt efter få dages liv fra virkeligheden for flere menneskealdre siden. Til gengæld er det mange beskåret at have oplevet den skulptur, der i byen er blevet kaldt *Murstenspigen i Mazantigade*. Den yndefulde og blufærdige pige skabte Karl Gustav Hansen i sommeren mellem snefigurerne, og hun stod ved Hans Hansens Sølvsmiede som et vartegn. Det var usædvanligt, at selv en kunstnerisk præget virksomhed som sølvsmieden havde en skulptur som pryde ved firmaets domicil. Men beskeden og sød stod hun der; og da hun i 1950'erne måtte vige pladsen for smediens udvidelse, var hun savnet af byens borgere i gadebilledet. Hun blev dog ikke helt væk: i en årrække havde hun sin plads i Karl Gustav Hansen og hustruen Birtes have. Nu kan en af kunstnerens døtre i sin have glæde sig over den elegante figur.

Den indpakkede dame – og andet skjult

De statuer, som Karl Gustav Hansen skabte til det offentlige rum, var ikke hans eneste skulpturer. Et mysterium for mange besøgende på hans kontor var i mange år *Den indpakkede dame*. Mens Hans Hansens Sølvsmiede lå i Mazantigade stod en godt og vel legemsstor figur med udpræget kvindelige former indhyllt på kontoret og blev forbigået i tavshed. Hun var ikke blot pakket ind, fordi billedhuggeren ikke ønskede fremmede øjne på den ufærdige skulptur, men også fordi det var nødvendigt. Skulpturer, der bygges op i f.eks.

Karl Gustav Hansen arbejder på den sædvanligvis indpakkede dame på sit kontor. Ca. 1944. Billedhuggeren påbegyndte skulpturen sidst i 1930'erne, da han endnu boede i København som leder af Hans Hansens Sølvmedies afdeling dér. Ved faderens død i 1940 overtog han ledelsen af sølvmedien, og den ufuldendte kvinde fulgte med, da han flyttede til Kolding i 1944. Foto: Peter Thastum.

modellérmassen plastilina som den indpakkede dame, skal i arbejdsprocessen beskyttes mod indtørring. Klædet holder på fugten, når der er pauser i arbejdsprocessen. Og det var

der i allerhøjeste grad med denne skulptur, der blev påbegyndt i slutningen af trediverne, for i 1970 at blive endeligt opgivet. I mellemtiden blev der arbejdet på damen i perioder – bl.a. fik Karl Gustav Hansen pludselig midt i 1940'erne lyst til at arbejde videre på skulpturen, der bød en mulighed for at koble af i forhold til hverdagens opgaver i sølvmedien.

Dette forsøg på at færdiggøre kvindefiguren kompliceredes dog af, at kunstneren ønskede at bruge sin kone som model, men da han vurderede, at Birtes ben var for tynde, måtte en alternativ løsning findes! Efter en tids søgning lykkedes det at finde en model i København med passende bentykkelse, som i en periode jævnlige kunne tilbringe nogle timer i Kolding. Men meget sølv-arbejde kom i vejen. Den halvfærdige skulptur blev måske mere og mere et symbol på en fase i ungdommen og en fritid, der ikke fandtes. Den indhyllede dame endte sine dage ufuldendt. En anden billedhugger modtog plastelinamassen for at omforme den tabte ungdomsdrøm til egne værker. Hun hvile i fred!

Udover de her omtalte statuer af Karl Gustav Hansen, er der bl.a. bevaret en række små yndefulde kvindefigurer i statuetteform og enkelte portrætbuster. Udover portræthovederne skabte han busten *Medusahoved*, der ikke blev udformet efter en levende model. *Medusahoved* blev til i 1937, og Karl Gustav Hansen kombinerede i denne sine to uddannelser, idet skulpturen var af sølv og blev drejet op som et korpusarbejde. Sølvbusten blev udstillet i 1938, og er det eneste af Karl Gustav Hansens billedhuggerarbejder, der af kunst-

Karl Gustav Hansen: Medusahoved. 1937. Sølv. Skulpturen blev drevet op i ét stykke af en sølvplade ligesom et korpusarbejde. Hovedet vejede to kilo og blev omsmeltet, da der blev sølvangel under 2. Verdenskrig. Foto: Karl Gustav Hansen.

neren selv er bragt frem til officiel beskuelse på en udstilling. Imidlertid eksisterede *Medusahoved* kun i få år. Allerede i 2. Verdenskrigs første tid blev sølv en eftertragtet mangelvare, og den to kilo tunge skulptur måtte lade livet og blev omsmeltet.

To buster og et maleri dukker op

Mens Karl Gustav Hansen er repræsenteret med sølvsmedearbejder på mange museer og i privatsamlinger i Danmark og udlandet, findes hans billedhuggerværker kun hos ham

selv, hos familie og venner – og to buster tilhører Museet på Koldinghus. At museet overhovedet har kunnet sætte kunstnernavn på de to kvindeportrætter skyldes lidt af en tilfældighed: I forbindelse med forberedelserne til den store retrospektive udstilling med hans sølvarbejder i 1994, fortalte Karl Gustav Hansen om sit mangeårige venskab med en anden Kolding-kunstner, maleren Anton Schrøder (1893-1965). Museet havde et par år forinden modtaget en række kunstværker fra boet efter malerens enke, Carla Schrøder; deriblandt var de to buster, som det ikke havde været muligt at sætte kunstner- eller modelnavne på. Karl Gustav Hansen blev derfor bedt om hjælp til at identificere værkerne og kunne til museets store overraskelse fortælle, at han selv var manden bag.

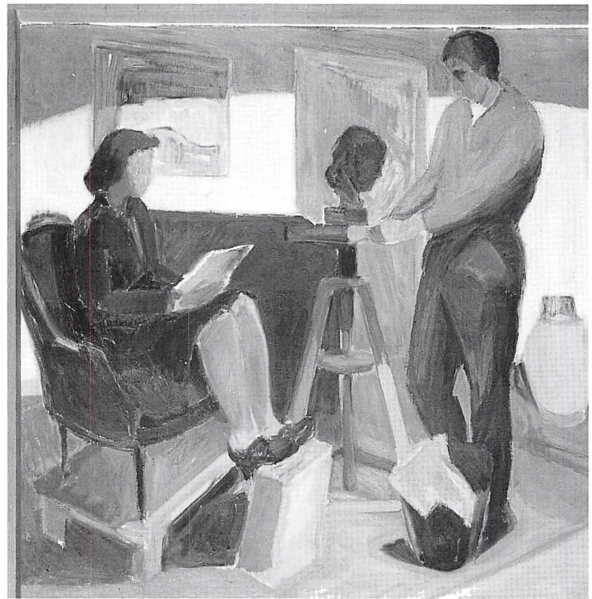
De to buster blev udført i 1944-45 og er portrætter af Karl Gustav Hansen og Anton Schrøders hustruer. Karl Gustav og Birte tilbragte mange hyggelige vinteraftner sammen med vennerne Carla og Anton Schrøder, og portrættet af Carla blev modelleret, mens Anton malede et billede, der forevige billedhuggeren og hans model. Selvsamme maleri er på forunderlig vis for nylig foræret til museet af en privat ejer, så det nu er muligt sammen at præsentere busten og billedet, der viser dens tilblivelse. Maleriet viser, at modellen fordrev tiden med at læse. Hvad Birte foretog sig, mens de to mænd arbejdede med disse motiver, vides kun, fordi hun selv kan afsløre, at hun stod for forplejningen og derfor var i køkkenet.

Museets portræt af Birte er originalen, modelleret i ler, mens busten af Carla er en gips-

Karl Gustav Hansen: Carla Schrøder. 1944-45. 36 cm høj. Gips. Tilhører Museet på Koldinghus. Busten var oprindeligt hvid, men er smukt patineret efter årtier i en stue, hvor der blev røget mange cigarer. Foto: Jens Erik Friis.

afstøbning. Karl Gustav Hansen og Birte ejer selv en gipsversion af Birte, der har dannet grundlag for en granitbuste, som billedhuggeren dog aldrig har fundet stunder til at færdiggøre. De to portrætbuster karakteriserer på smukkeste vis den formelle spændvidde i Karl Gustav Hansens billedhuggerværker, nemlig spektret mellem naturalisme og en let stilisering præget af art deco. Stilen i skulpturerne var den herskende i tiden, hvor Karl

Anton Schøder: Karl Gustav modellerer Carla. 1944. Olie på lærred. 89 x 92 cm. Tilhører Museet på Koldinghus. Det er sjældent muligt at vise et kunstværk og samtidig være i stand til at dokumentere værkets tilblivelse i form af et andet kunstværk, der viser kunstneren i arbejde, som her hvor Karl Gustav Hansen er i færd med at portrætlere vennen Anton Schøders hustru. Foto: Jens Erik Friis.

Gustav Hansen modtog sin akademiske træning som kunstner under en af tidens førende danske billedhuggerprofessorer, Einar Utzon-Frank (1888-1955).

Karl Gustav Hansen er altid gået stille med, at han var billedhugger. Ligesom det ikke har været kendt, at han har brugt sine kreative talenter og den formmæssige baggrund, han havde erhvervet sig på Akademiet, til andet

end sølvsmedearbejder. Ikke desto mindre har han i årenes løb til privat brug kreeret flere smukke og praktiske genstande bl.a. dele af familiens møblement, herunder et gedigent sofabord, som stadig pryder hans og hustruens hjem: et enkelt, lavt bord med en smuk marmorplade som bordflade. Som det nogle gange hænder, fik designeren i dette tilfælde meget forærende. En stenhugger, han kendte, havde kasseret marmorpladen, der skulle have været brugt til et gravmonument. Karl Gustav Hansen havde brug for et nyt sofabord og lod sig inspirere af foræringen, der blev lagt på et stel så enkelt, at "man selv kunne have fundet på det" og stadig ser så tidløst moderne ud, at det kunne blive leveret fra en af de bedste møbelarkitekter i morgen.

De utallige sølvarbejder ufortalte, er Karl Gustav Hansens nok mest spændende design et elsket køretøj: Da han og Birte ventede deres første barn i vinteren 1944-45, hang materielle bekvemmeligheder ikke på træerne, og barnevogne var elendige og grimme – hvis der da overhovedet var nogle at købe! Den vorde fader tog derfor sagen i egen hånd og skabte et praktisk køretøj i moderne design med de materialer, der var tilgængelige. Udover det funktionalistiske udseende var det lette trækarosseri, imprægneret sejldug samt vask- og vendbar madras blandt de modernistiske træk, der pegede ind i fremtiden. Karl Gustav Hansens barnevogn var så smart, at den blev afbildet og omtalt i tidens design-tidskrift. Men hvad konstruktøren og hans kone mest af alt noterede sig var, at de mange af familiens og vennernes børn, der i de følgende år levede en del af deres liv i "kareten", blev

Karl Gustav Hansen: Barnevogn. Konstrueret i krigsvinteren 1944-45 på grund af familieførogelse. Køretøjet er ikke alene et smukt eksempel på moderne dansk design i 1940erne, men også konstrueret med henblik på ikke at kunne vælte, og der er tænkt grundigt over mor (eller anden vognstyrers) og barns bekvemmeligheder: Et let karosseri af træ ophængt i læderstropper, hvidlakerede masonitsider, bund og sider af egetrømmer lakeret med skibslak, kalesche af grøn imprægneret sejldug med indvendige stivere; indvendig beklædning og madras i aftagelig og rengøringsvenlig voksduk. Messinghåndtaget fortsætter som element i det bærende stel og har lædersvøb på grebet. Kaleschen beskytter barnet mod både træk, regn og solstik ved at gå længere frem over den lille bruger end vanligt den gang. Yderligere er vognen udstyret med en lammeskinspose. Foto: Karl Gustav Hansen.

meget store babyer, før de lod sig vriste ud af den. Barnevognen kunne som eksempel på moderne dansk design have været interessant

for eftertiden og ville i dag være en oplagt museumsgenstand. Desværre findes kun et foto, for dens lod var at være populær blandt brugerne, og den blev skrottet for mere end en menneskealder siden – helt brugt op!

Verdensberømt heder via Kolding

Karl Gustav Hansen har dog ikke alene fået gode ideer til egne arbejder, men også inspireret andre til at skabe kunstværker. I begyndelsen af 1970'erne fik han den idé at bede en række billedhuggere om at skabe værker med henblik på, at disse skulle udføres i sølv i Hans Hansens Sølvsmedie og fremstilles i begrænset antal. Det blev en af de mest spændende opgaver, Karl Gustav Hansen gav sig selv, og resulterede i statuetteserien *Ars mundi argentea*, der kan oversættes til verdenskunst i sølv. Den italienske billedhugger Giacomo Manzù var den første kunstner, der gik med på den utraditionelle idé, og derefter tog Karl Gustav Hansen udfordringen op med at overbevise tidens vel nok bedste billedhugger, Henry Moore om de kunstneriske muligheder i projektet. Da Moore så et forsøg, blev han så glad for resultatet, at han afleverede tre værker til Karl Gustav Hansen.

Ars mundi argentea blev til over en årrække fra slutningen af 1970'erne til begyndelsen af 1980'erne og indtager en særlig plads i moderne sølvhistorie, idet noget tilsvarende ikke findes. Udover Manzù og Moore er der værker af schweizeren Max Weiss, de to englændere Kenneth Armitage og Lynn Chadwick samt den danske sølvmed Allan Scharff og Karl Gustav Hansens mangeårige ven Bjørn Wiinblad. De syv kunstnere har bidraget med i alt

*Karl Gustav Hansen arbejder på en af Henry Moores tre statuetter i sølvserien *Ars mundi argentea*. Ca. 1981. Processen i sølvstatuetternes tilblivelse var, at kunstnerne udførte modeller i f.eks. gips eller ler, der blev støbt i sølv, hvorefter Karl Gustav Hansen foretog den afsluttende bearbejdning. Foto: Morten Juhl.*

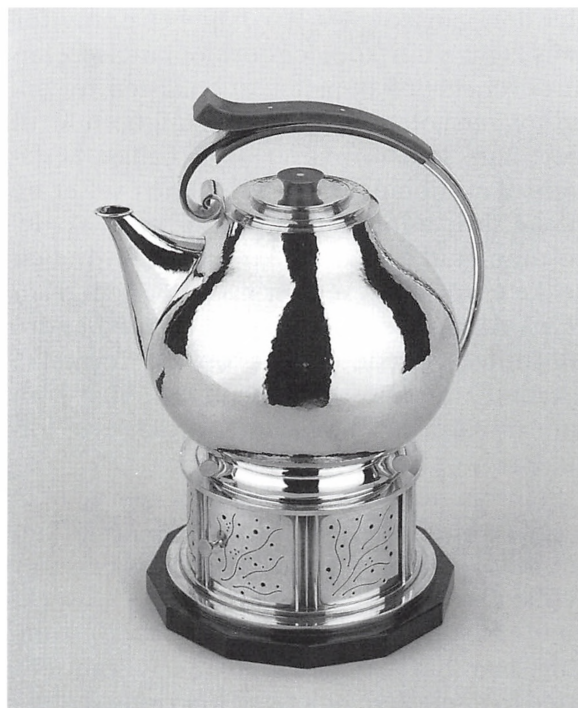
11 statuetter, hvoraf der findes få nummerede eksemplarer af hver. Statuetterne er i dag spredt i samlinger i Europa og USA. For Karl

Gustav Hansen selv blev arbejdet med serien en spændende periode, hvor samtaler med bl.a. Henry Moore var blandt de store positive oplevelser.

Korpus og kunst

De fleste fornuftige fædre fraråder deres børn at blive billedkunstnere, men når Karl Gustav Hansens fader foreslog, at sønnen skulle uddannes til billedhugger på Kunstakademiet, skyldtes det inspiration fra sølvsmeden Georg Jensen. Den beundrede og berømte fornyer af dansk sølv havde gennemgået Akademiets billedhuggerskole i århundredets begyndelse, og Hans Hansen var overbevist om, at det unge talent ville have gavn af at gå samme vej. Tanken var ikke, at sønnen skulle forlade sølvsmedefaget, men tværtimod at han med kunstnerisk luft under vingerne, ville blive en meget bedre sølvsmed. Meningen var, at han efter endt uddannelse på Akademiet skulle flytte hjem til Kolding og gå ind i faderens sølvsmediefirma som kunstnerisk leder og kommende direktør. En generation tidligere og uden Georg Jensen som ideal var sønnen nok i stedet "blevet sendt på valsen", havde fået ansættelse som svend hos en anden sølvsmed, før han efter nogle år kunne vende hjem til familievirksomheden eller starte som selvstændig – sådan som Hans Hansen selv havde gjort.

Den unge Karl Gustav Hansen selv mente måske nok, at faderens plan med ham var noget ambitiøs. Men han så frem til nogle år i København med et frit liv og gode kammerater. Han fulgte Akademiundervisningen og bestod de obligatoriske prøver undervejs, men bekymrede sig ikke om at tage afgangsexamen, for i modsætning til Georg Jensen havde han ikke ambitioner om at blive "rigtig" billedhugger. Derimod har uddannelsen haft indflydelse på hans arbejde som sølvsmed,

Karl Gustav Hansen: Tekande med fyrfad. Svendestykke. 1934. Sølv og pokkenholt. Tilhører Museet på Koldinghus. "Jeg blev sølvsmed, fordi min far var sølvsmed. Havde han været snedker, var jeg rimeligvis blevet snedker. Er man vokset op i et håndværkspræget hjem, er det kun naturligt, at ens interesser falder indenfor håndværkets områder." Sådan har Karl Gustav Hansen karakteriseret sin karrieres fundament. Men selvsamme sølvsmede-far havde ideer med sønnens faglige udvikling, der langt overgik tidens normer – og fik ikke ringe indflydelse på hans livsværk. Foto: Jens Erik Friis.

eksamen, for i modsætning til Georg Jensen havde han ikke ambitioner om at blive "rigtig" billedhugger. Derimod har uddannelsen haft indflydelse på hans arbejde som sølvsmed,

idet den ganske givet har haft betydning for hans faglige udvikling og formopfattelse. Han vurderer selv i bakspejlet, at ballasten fra billedhuggereskolen har bidraget afgørende til hans kurs som formgiver – en ballast bestående af akademilærdom, praktiske øvelser og måske ikke mindst diskussioner med akademikammerater og andre kunstnere, hvoraf en række er forblevet venner livet igennem. Han fik på Akademiet og i omgangen med andre kunstinteresserede øjnene op for formelle, æstetiske værdier i billedkunsten, der kom ham til gavn, når han skulle udvikle nye former i sølv.

Selv om Karl Gustav Hansen gennem et langt og produktivt liv i sølvets tjeneste kun har udført få egentlige billedhuggerværker, er det ikke uvæsentligt at fremhæve dette aspekt i hans baggrund og kunstneriske interesserområde. Han har altid opfattet sig selv som sølvmed og ser den billedkunstneriske skoling som et mere almentdannende indslag i sin uddannelse.

Allerede som lærling specialiserede Karl Gustav Hansen sig i at forme "skulpturelt", idet han primært blev uddannet til at lave såkaldt korpussølv, dvs. kander, skåle og andre brugsgenstande, der til forskel fra smykker og bestik er tredimensionelle. Ordet korpus er latin og betyder krop, og i virkeligheden er der ikke langt fra de overvejelser, korpusmeden må gøre sig, til billedhuggerens arbejde med at skabe form – ofte menneskekroppen, der er den egentlige betydning af begrebet korpus.

For Karl Gustav Hansen blev tiden på Akademiet en uforpligtende og sorgløs tid, hvor

Karl Gustav Hansen: Vase. 1939. Sølv. 21 cm høj. Tilhører Museet på Koldinghus. Baggrunden som billedhugger har influeret på Karl Gustav Hansens sølvformer, bl.a. bidraget til at forenkle hans stil – som han selv har udtrykt det med et citat af den store funktionalistiske arkitekt Mies van der Rohe: Less is more. Foto: Karin Munk.

kammeratskabet og impulserne betød meget, men det blev også en faglig befrielse: han kom til at arbejde med andre materialer og kunne gå op i større dimensioner; han lærte at anskue tingene mere utraditionelt. Det er naturligvis umuligt at sige, hvordan hans sølvformer havde udviklet sig uden billedhuggerbaggrunden, men med den in mente forekommer mange af hans korpusarbejder meget "kropslige". Det funktionalistiske design præges af harmoni mellem fylde og tyngde, lethed og

elegance, mens geometrien brydes op af organiske former. De glidende linierytmer, der karakteriserer hans skulpturer, ses ligeledes i mange af korpusarbejderne.

Gennem årene har Karl Gustav Hansen bevaret interessen for billedkunst og lysten til at arbejde med skulptur, men betragtet som tidsfordriv. Han ser selv sine billedhuggerværker som private ubetydeligheder, og siden 1950'erne har han næsten ikke dyrket denne "fritidsinteresse", men derimod interesseret sig meget for, hvad andre har frembragt. Blandt hans yndede fortællinger fra ungdomstiden er imidlertid historien om, hvordan han fik bragt kaffe og kage på Axeltorv, mens sneen samlede sig til form i hans hænder. Og nu, hvor sygdom har tvunget ham til at pensionere sig selv som aktiv sølvsmed, kan erindringer om oplevelser og samtaler med billedhuggere og interessen for deres værker stadig engagere ham brændende. Blandt de mindverdige stunder er naturligvis møder, meningsudvekslinger og stemninger, der har forbindelse med statuette-serien *Ars mundi argentea*, og hvor en faglig udfordring i en årrække lå i samarbejdet med et par af tidens helt store billedhuggere.

Karl Gustav Hansens skulpturer er få, og spørger man ham selv, siger han igen og igen, at de ikke skal have opmærksomhed; for han er sølvsmed, ikke billedhugger! Imidlertid er det vel på sin plads at slå fast, at én ting er talent, noget andet er forudsætninger og muligheder. Uden den faderlige overbevisning om, at det måtte være bedst, hvis knægten blev billedhugger, var Karl Gustav Hansen måske ikke blevet den suveræne sølvsmed, han blev. Ud-

Karl Gustav Hansen: *Pigen med paraplyen*, 1945. Terracotta. 26 cm høj. Tilhører kunstneren. Foto: Jens Erik Friis.

over det store talent kan vi nok i dag blandt andre prise en klog og fremsynet far for, at moderne dansk sølv er i verdensklasse.

Kilder:

Viggo Sten Møller/Karl Gustav Hansen: Sølvsmed bygger Barnevogn; i: *Nyt Tidsskrift for Kunstindustri*, XVIII årg. nr. 12, dec. 1945.

Karl Gustav Hansen: Birte. 1944-45. Ler. Tilhører Museet på Koldinghus. Foto: Jens Erik Friis.

Birte Hansen: Hans Hansens Sølvsmiede AS. Kolding, 1906 – 1966.

Birte Hansen og Henrik Steen Møller: Karl Gustav Hansen. Århus. 1988.

Uden forfatterangivelse: Hans Hansen Silver: Ars mundi argentea. Introduktion til sølvstatuette-serien, udgivet på engelsk af Hans Hansens Sølvsmiede, 1981.

Poul Dedenroth-Schou (red.): Karl Gustav Hansen – sølv / Silber 1930-1994. Museet på Koldinghus, 1994.

Desuden har artiklens forfatter i perioden 1994-99 ført en række samtaler og korresponderet med Karl Gustav Hansen og dennes hustru Birte Hansen vedr. Karl Gustav Hansens arbejde som billedhugger.

Koldinghus Margarinefabrik

Af Per Beck Jensen

I 1867 blev margarinen opfundet af en fransk kemiker og denne nye opfindelse bredte sig hurtigt. Først oprettedes der margarinefabrikker i Frankrig, derefter i England, og den danske storkøbmand, Otto Mønsted, oprettede en dansk fabrik i Århus i slutningen af 1800-tallet – det var den, der kom til at hedde OMA. I 1905 blev Alfa så startet, og i mellemtiden havde den engelsk-hollandske koncern, Uni-Lever også etableret forskellige virksomheder i Danmark.

I 1913 startede en kreds af landmænd og mejerifolk syd for Kolding sammen aktieselskabet Koldinghus Margarinefabrik. Det var et uheldigt tidspunkt, for året efter brød krigen ud, så de ikke kunne få råvarer. Margarinefabrikken lå faktisk stille i krigsårene.

Koldinghus Margarinefabrik blev købt af min far, Mads Jensen, i begyndelsen af 1920-erne. Han var emigreret til USA omkring århundredskiftet. Han var uddannet som kontrolassistent for mejeribruget i Danmark og havde i Michigan oprettet et privat mejeri, men efter 1. verdenskrig ønskede han sammen med min mor at komme tilbage til Danmark. Da han i 1919 var kommet hjem, søgte han efter en virksomhed af en eller anden art og af uransagelige veje fandt han frem til Koldinghus Margarinefabrik. Han købte aktierne og lavede det til et privat selskab.

Han startede så produktionen af margarine

i en baggård i Søndergade 3. Men dengang var OMA og Alfa og flere andre mærker så godt indarbejdede, at købmændene slet ikke var interesserede i at købe Koldinghus Margarine. Det var et problem, han havde til fælles med mange andre mindre fabrikker på det tidspunkt. Så fandt de på at køre direkte ud til forbrugerne og sælge margarinen der. Det viste sig at være en særdeles god idé, ikke mindst over for landbruget, der dengang havde store folkehold. De havde brug for margarinen, så de ikke behøvede at give folkene det dyre smør.

I 1925 var produktionen blevet så stor, at vi ikke kunne være i Søndergade, og så byggede far margarinefabrikken ude på Grønningen 17 – der, hvor der nu er bygget andelsboliger.

Margarinefabrikken lignede faktisk et mejeri, og min far havde jo også oprindelig tilknytning til mejeribruget. Produktionen mindede meget om smørfremstilling. Man smeltede forskellige vegetabiliske og animalske olier sammen og hældte dem over i en trætromle, hvor de så blev ekstra godt blandet sammen. Der blev tilsat nogle hjælpestoffer, det var kærnemælk, salt og æggeblommer, og når det var blandet godt sammen, tilførte man masser af koldt vand, så koldt som muligt. Så stivnede olierne til små dråber, og de lå så og svømmede rundt i det, vi kaldte vandfasen. Når man så hældte det sammen, fik man det

Fabrikant Mads Jensen. Foto fra ca. 1925.

færdige produkt ud, som var margarinen. Æg indeholder nogle stoffer, som er i stand til at binde vand og oliedråber sammen. Vand og olie kan ellers ikke forenes, men det er ligesom, når man laver mayonnaise og putter æg i, så kan man pludselig få det til at blive en stabil emulsion.

Denne produktionsform brugte man i mange, mange år. Når man brugte de bedste råvarer, kunne man faktisk opnå et produkt, som

var særdeles velsmagende. Koldinghus Margarine havde allerede dengang ord for at være en god og velsmagende margarine.

Selv i 1930, da vi havde en landbrugskrise herhjemme, var det en rentabel forretning at producere margarine. Jeg kan måske allerbedst illustrere det ved at fortælle, at far dengang må have tjent godt, for han byggede Fuglehøj på Dyrehavevej og flyttede ind der i 1930. Han fik dog ikke meget glæde af det, for han døde to-tre år efter.

Min mor drev så margarinefabrikken videre ved hjælp af en bestyrer. Det gik også udmærket. Det var i de år, jeg læste til civilingeniør i København.

Så kom krigen i 1940, og der skete det samme som i 1914 – man kunne ikke få råvarer, margarineproduktionen måtte indstilles, og på fabrikken blev der kun produceret en smule marmelade under krigen. Senere overtog tyskerne margarinefabrikkens lokaler og brugte dem til aflusningsanstalt, det var jo ikke lige det allerhyggeligste at tænke på.

Tyskerne overtog også mors villa Fuglehøj, og en tysk general fik hovedkvarter der. Men man må indrømme, at de passede huset særdeles godt. Jeg var engang under krigen deroppe, jeg kan ikke huske anledningen, for at tale med dem. Gulvene var nyfjerniserede, og der stod træsko udenfor – dem måtte man ikke gå ind i huset med. Men så overtog englænderne det og lavede officersmesse, og så tog det skade.

Efter krigen bad min mor mig om at komme til Kolding for at prøve at få margarinefabrikken i gang igen. Jeg var i mellemtiden blevet civilingeniør.

Koldinghus Margarinefabrik på Grønningen, ca. 1925.

Det var nødvendigt at lave meget om. Fabrikens maskiner var nu gammeldags, distribueringen skete til private, og det krævede jo mange biler. Jeg tror, far havde 11 biler, der kørte rundt til private med margarine.

Vi startede med at modernisere selve margarinefabrikken, at automatisere den. Hvor der før havde været ca. 30 beskæftigede, kom vi ned på en tredjedel. Vi gik i gang med at forhandle med købmændene, som nu gerne ville handle med os, for i mellemtiden var Koldinghus Margarine blevet langt den mest spi-

ste margarine her i den sydlige del af Jylland. Det var nogle gode år efter krigen og frem til omkring 1970.

Vi lagde stadigvæk meget vægt på kvaliteten, brugte kun de allerbedste råvarer. Vi havde et uafhængigt firma til konstant at tage prøver af margarinen, og det sammenlignede kvalitet, smag og konsistens, farve m.m. I sammenligning med andre margarinefabrikker lå vi altid i top.

Vores produktion var på ca. 1000 tons om året. Det var jo sådan set en lille fabrik, men

den kørte økonomisk godt, fordi vi fik nogle gode priser for vores margarine.

Indtil begyndelsen af 1950'erne brugte vi meget hvalolie i margarinen. Der var en stor hvalolieproduktion, og hvalolien var god, fordi den havde et lavt smeltepunkt og samtidig var meget sund. Derudover brugte vi kokosolie, sojaolie eller jordnøddeolie. Sojaolien var nok den, der blev brugt mest på det tidspunkt. Tørrede æggeblommer importeredes i store paller fra Kina. Margarine var selvfølgelig ikke ret holdbar dengang, men så længe vi kørte rundt til private, var der ingen problemer i det, for margarinen blev ikke mere end højst en uge gammel, så kom vi med nye forsyninger. Senere gik vi over til at anvende såkaldte emulgatorer i stedet for æggeblommer.

Kærnemælk indgik også i margarineproduktion. De fleste andre brugte skummetmælk. Kærnemælken havde jo mange af smagsstofferne fra smørret – det var jo biprodukt fra smørproduktionen, og disse smagsstoffer blev overført til margarinen og gav den en ekstra god smag.

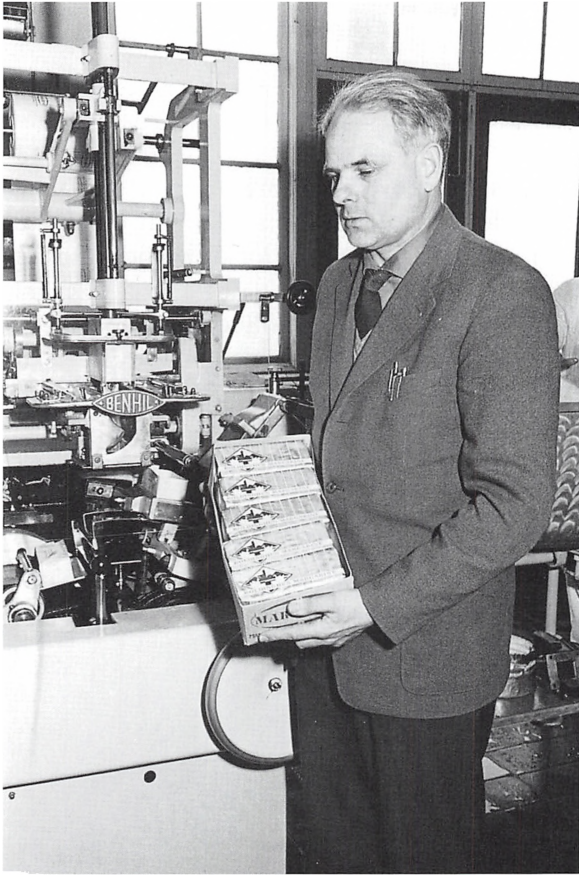
I 1950'erne og 1960'erne, da vores fabrik var meget moderne, fik vi besøg af mange udlændinge på fabrikken. De blev sendt af maskinproducenterne for at de kunne se, hvordan man indrettede margarinefabrikker. Vi havde også udlændinge boende i længere perioder, bl.a. en søn af Lissabons borgmester, der skulle lære at lave margarine. Vi har også haft iranere, mellemamerikanere og unge fra mange andre lande, der skulle lære at lave margarine. Vi deltog også i udstillinger rundt om, havde mange andre gæster, husmoderforeninger og lignende på fabrikken. Hvert år var

der julemesse i Industriforeningen og der var også messer andre steder. Vi var altid fast deltager med en udstilling, hvor vi bagte julekager af forskellig art, småkager og kransekager, så vi var meget udadvendte dengang.

I slutningen af 1960'erne begyndte supermarkederne at vinde indpas, de så ikke så meget på kvaliteten, mere på prisen, og da begyndte vi at blive lidt trykkede, fordi de tog flere og flere af vores købmandskunder. Så midt i 1970'erne kom der yderligere det til, at den salgsmæssige sammenslutning, der var sket på et tidligere tidspunkt mellem Otto Mønsted Margarinefabrik, Solofabrikken i Sønderborg og Alfa i Vejen gik i opløsning, efter at indehaveren af Alfa Margarinefabrik, Johannes Vang Lauritsen, var blevet gift med Jonny Vang Lauritsen. Hun overtog mere og mere af styringen af Alfa, og det endte med, at hun afbrød samarbejdet med de andre. Hun havde en voldsom medvind i starten, og pressen støttede hende.

Den ene margarinefabrik efter den anden – og der var vist på et tidspunkt over 100 i Danmark, i Kolding var der på et vist tidspunkt tre – måtte lukke, og det gik endda så galt, at Otto Mønsted måtte standse sin produktion. Det var sådan set meget meget sørgeligt, for det var et af vore gamle fine industriselskaber. OMA-navnet blev overtaget af Solofabrikken, der var ejet af et hollandsk-engelsk selskab. Vores margarineproduktion blev i de år finansieret af Silcon, som vi også ejede.

Den voldsomme konkurrence gjorde, at også vi kunne se, at det ikke kunne fortsætte. Vi havde faktisk haft en køber til margarinefabrikken, men da margarinekrigen startede,

Civilingeniør Per Beck Jensen fotograferet på margarinefabrikken 20. februar 1970. Foto: P. Thastum.

trak han følehornene til sig. Til sidst solgte vi resterne til Dragsbæk Margarinefabrik i Thisted. De havde kørt meget dygtigt, og de var en af de eneste fabrikker, der kunne klare sig mod Solofabrikken. De overtog både vores maskiner og vores salg. Det var i 1972-73. Dermed var Koldinghus Margarine-æraen slut.

Fabriksgården

Af H. C. Ervald

Den bygning, der i dag huser Designskolen Kolding, blev bygget af mit firma i 1960. Bygningen blev opført på den tidligere privatbane, Sydbanernes areal, der blev ledig ved banens nedlæggelse i 1948.

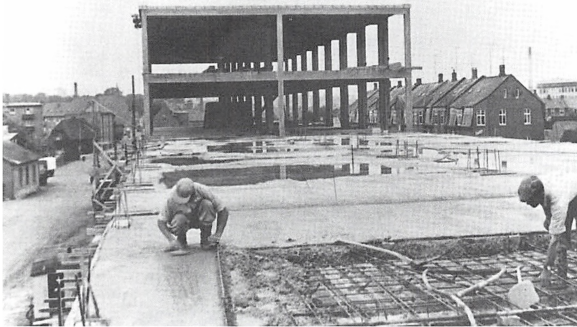
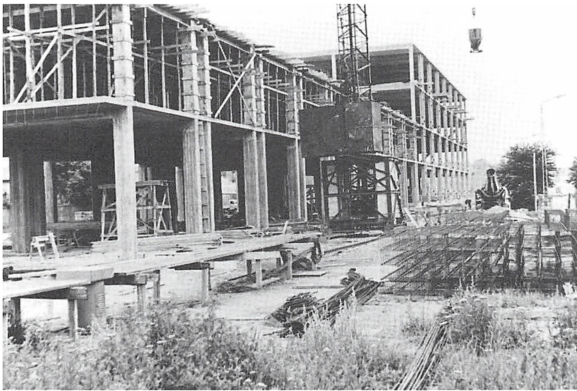
Bygherre var Nordisk Solar Compagni A/S

ledet af direktør Jacob Jørgensen, almindeligvis kaldet Solar-Jørgensen. Han var en dygtig og initiativrig erhvervsleder og vellidt af dem, der kendte ham.

Kolding Kommune stillede arealet til rådighed for opførelse af en fabriksbygning til

Rejsegilde på Fabriksgården den 24. september 1960. De to centrale skikkelser i midten af billedet er direktør Jacob Jørgensen, Nordisk Solar Compagni, og med øl i hånden borgmester Peter Beirholm.

Fabriksgården under opførelse. Foto: H. C. Ervald.

udlejning til mindre virksomheder eller som “drivhus” for igangsætning af nye virksomheder. Egentlig var bygningen kun projekteret i den halve længde, men det blev ret hurtigt besluttet at udvide til det dobbelte.

Det blev dog ikke til noget med udlejning, da Nordisk Solar Compagni selv ønskede at udnytte hele bygningskomplekset, dels til Dansk Målerværksted, dels til radiofabrikken Audiola.

Bygningen kom til at koste godt 2 mio. kr.

Arbejderne ved byggeriet tjente dengang ca. 6 kr. i timen.

Firmaet Nordisk Solar Compagni startede i 1912. Det år flyttede Jacob Jørgensen fra Hamborg til Kolding, hvor han oprettede et lille værksted med to mand ansat til fremstilling af el-målere. Han rejste selv rundt til elektricitetsværkerne og solgte sine egne eller nogle importerede tyske eller schweiziske målere.

I 1919 oprettede han virksomheden Nordisk Solar Compagni med hovedvægt på forhandling af elektriske artikler. I dag har Nordisk Solar praktisk taget alle el-installatører som kunder.

Fremstilling og reparation af elektricitetsmålere blev i 1924 udskilt som et selvstændigt selskab under navnet Dansk Målerværksted.

I 1925 oprettedes radiofabrikken Audiola, hvor der i mange år fremstilledes 12.000 modtagere om året. Fabrikationen sluttede, da fjernsynet kom frem.

Designskolen Kolding har i dag til huse i “Fabriksgården”. Foto: Anna-Grete Hedegaard Andersen.

Koldingbegivenheder

1. september 1998 - 31. august 1999

Af Søren Flø Sørensen

Presse

Der er reception for Folkebladets ny udgaveredaktør Henrik Munksgaard. (5/9)

Fem somaliere udgiver en somalisk avis, men mangler lokaler, når Dansk Flygtningehjælp lukker. (11/12)

En ny reklamefinansieret ugeavis, Budstikken, begynder at udkomme med første nummer 6. januar. Der findes allerede udgaver i Sønderborg, Aabenraa og Haderslev/Vojens. Kolding Ugeavis barsler til gengæld med en nyskabning Kolding Ugeavis Mini, der omdeles som indstik i den ugeavis, man allerede udgiver. (22/12, K.U. 6/1)

Fotograferne på Jydske Vestkystens Koldingredaktion viser de bedste af deres billeder ved en udstilling på biblioteket. (17/11)

Kirke

Renoveringen af tårnet på Kristkirken er blevet ca. 1 mio. dyrere end forventet. (30/9, 8/10)

Musicalen Jesus Christ Superstar opsættes i Brændkjærkirken i et samarbejde mellem kirken og Brændkjærskolen med premiere 20. marts. (30/11, 21/3)

Dalby Kirke genindvies efter renovering. (28/3)

Sognepræsten Bent Nielsen, Simon Peters Kirke, er gået på Internettet. (1/6)

Kolding Kommune og andre offentlige institutioner

Kommunens budget for 1999 vedtages af V, K og S. Skatteprocenten forbliver uændret på 21,5, grundskyldspromillen sænkes fra 11 til 10, alle 6-9 årige skolebørn skal i fremtiden passes i skolefritidsordninger, og den ugentlige åbnings-tid på samtlige daginstitutioner indskrænkes med 2 timer. Prisen for en plads i en skolefritidsordning stiger med 100 kr. pr. barn pr. måned. Samtidig oprettes 160 nye pasningspladser til småbørn, og over tre år skal etableres 572 nye SFO-pladser. Der forventes et provenu fra salg af kommunale ejendomme på 15 mio. kr. Landsbyprojektet skal ophøre, mens Kvarterløftprojektet får en medarbejder mere, og kulturen får tilført 2,5 mio. Forliget mødes med protester fra børneforældre og pædagoger samt fra landdistrikterne. (11/9ff., 6/10).

KOE sætter fjernvarmeprisen ned p.g.a. faldende omkostninger. Navnlig erhvervslivet og flerfamiliehuse slipper billigere. El-prisen stiger til gengæld p.g.a. øgede afgifter. (12/12, 16/12)

Kolding er Danmarks 7. største by og den 10. største kommune, men med

den nuværende vækst i befolkningstallet vil Gladsaxe og Randers snart være overhalet. (K.U. 20/1)

Kriminalpolitiet i Kolding udarbejder som de første en profil over medarbejdernes arbejdstid. 70% af tiden anvendes til sagsbehandling, 6% til selve efterforskningen og 5% i fremmedafdelingen. (1/2)

Aktivitetshuset i Sdr. Stenderup indvies. (27/2)

Fælleskrematoriet for Kolding og Fredericia i Koldings nordlige industri-kvarter indvies. (17/4)

En Vilstrup-undersøgelse afslører, at Vejle er bedre kendt i folks bevidsthed end Kolding, og at Kolding er mest kendt for Koldinghus. (4/6ff.)

Ved EU-parlamentsvalget 10. juni blev Bertel Haarder (Venstre) og Jens-Peter Bonde (Junibevægelsen) topscorere i Koldingkredsen. (15/6)

Risikostyring med forebyggelse af skader har sparet Kolding Kommune for halvdelen af udgifterne til forsikringer. (Politiken 7/4)

Uddannelse

Kunsthåndværkerskolen skifter navn til Designskolen i Kolding i forbindelse

med flytningen til nyrenoveret bygning i Ågade, der indvies 15.9 (14/9ff.)

9. december markeres det officielt, at Kolding nu er universitetsby. Handelshøjskole Syd er blevet en del af Syddansk Universitet, der også omfatter Ingeniørhøjskole Syd, Sydjysk Universitetscenter og Odense Universitet. Fra september 1999 er engelsk, nordisk og informatik studier på universitetsniveau i Kolding. (10/12)

VUC tager 23. februar nye lokaler i Ålegården i brug. Den ny VUC-bygning er opført, hvor Kolding Kommunes Skoleforvaltning og Teknisk Forvaltning tidligere havde til huse. En del af Teknisk Forvaltnings gamle bygninger er genbrugt. VUCs aktiviteter var tidligere spredt på tre adresser: Katrinegade/Zahns-gade, Sct. Nicolai Skole og Klostergården. (24/2, 17/4)

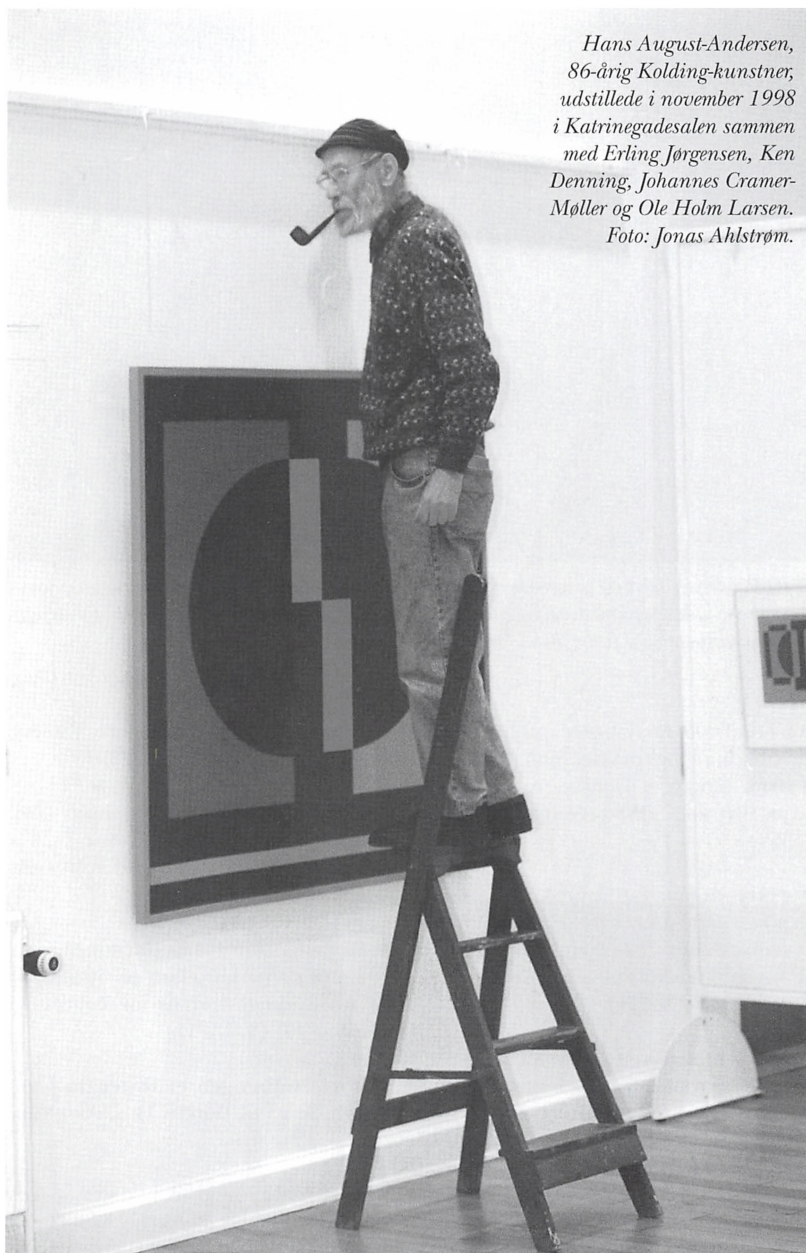
Multihuset ved Bramdrup Skole indvies. (3/8, K.U. 4/8)

Lyshøjskolen kommer i TV p.g.a. formulerede forventninger til børnenes forældre i form af 6 "bud", som skal få forældrene til at skærpe opmærksomheden omkring børnenes skolegang. (7/8)

Kultur

Bygningskulturens Dag i september 1998 sætter fokus på bygninger på Kolding Havn. (14/9)

Kolding Filmklub, stiftet 1969, meldes tæt på lukning p.g.a. manglende publikumsinteresse. Behovet for "smalle" film menes at blive tilgodeset bedre nu af byens biograf og af videomarkedet. (15/10) Klubben beslutter sig for nedlæggelse og genoprettes under nav-

Hans August Andersen, 86-årig Kolding-kunstner, udstillede i november 1998 i Katrinegadesalen sammen med Erling Jørgensen, Ken Denning, Johannes Cramer-Møller og Ole Holm Larsen. Foto: Jonas Ahlstrøm.

K. E. Reddersen modtog i november 1998 Kulturministeriets designfonds kulturpris, som i overværelse af kulturminister Elisebeth Gerner Nielsen blev overrakt af formanden for design-fonden Charlotte Sahl (t.h.). Foto: Orla Lund.

net Film6000 med bedre muligheder for åbenhed og måske mulighed for at drive biograf i byens centrum efter Kinøs flytning til Storcentret. (29/3, 3/6)

Stormlunds telegraphhistoriske samling i Jernbanegade lukker med udgangen af november efter tre år. Samlingen flytter til forsamlingshuset i Hornstrup ved Vejle. (28/10, 30/11)

Kolding Kunstforening holder udstilling med 5 professionelle kunstnere fra Kolding: Hans August Andersen, Erling Jørgensen, Ken Denning, Johannes Cramer-Møller og Ole Holm Larsen. (30/10, 1/11)

Ny leder af Kunstmuseet Trapholt bli-

ver Peter S. Meyer, tidligere Esbjerg Kunstmuseum. (K.U. 2/12, 8/1)

Controller-rapport om Trapholts økonomi indeholder "katastrofe-tal". En kulegravning af kommunens kultursekretor gennemføres. (6/11ff.)

K. E. Reddersen får Kulturministeriets designpris Vitaminpillen på 10.000 kr. for sin livslange indsats for kulturen i Kolding. (7/11, 13/11)

Kulturforvaltningen er flyttet fra Jernbanegade 23 til Borchs Hus, Akseltorv 2 A. (6/12)

Museet på Koldinghus har stor succes med udstillingen Pompejis Guld, der besøgte af 85.000. Det samlede besøgs-

tal for 1998 blev ca. 178.000, næsten 30.000 flere end i 1997. (11/12, 13/1)

Museet på Koldinghus har skaffet 750.000 kr. fra sponsorer til køb af dansk sølvtøj som en del af planerne om at blive et dansk sølvmuseum. (14/12)

Kommunens største kulturinstitution for børn, Kolding Børnebibliotek, genåbner efter en større ombygning med et lysere udseende, mindre legetøj og med bøgerne i fokus. (7/1)

Biblioteket foranstalter en utraditionel novellekonkurrence, hvor borgere i Kolding Kommune kan deltage udelukkende ved brug af Internettet. (18/1, 20/5)

Stadsbibliotekar Lis Cajus Pedersen har besluttet at trække sig tilbage som 60-årig af helbredsgrunde. Hendes afløser bliver Kirsten Sparvath, tidligere leder af Bov Bibliotek. (2/2, 29/6)

Bent Eliassen arbejder på at oprette et legetøjsmuseum i Kolding. Det bliver en realitet med lokaler i Dalbygade 38 og åbning 5. maj. (4/2, 29/3, 6/5, 6/7)

Ny jazzklub Jazz6000 oprettes med lederen af musikafdelingen på Kolding Folkebibliotek, Lars Kristiansen som formand og med et flot program. (4/2)

150-året for slaget ved Kolding den 23. april 1849 markeres med bogudgivelse, udstilling på Museet på Koldinghus, optog gennem byen og kransenedlæggelser i Kolding og Christiansfeld. (13/3, 22/4f)

Kulturnatten 1998 behandles kritisk i en rapport fra Kulturforvaltningen. Der udtrykkes frygt for, at kultur- og for-

150-året for Slaget ved Kolding 23. april 1849 blev mindet. Der var Garderhusarer på Fynsvej ligesom for 150 år siden. Foto: Ludvig Dittmann.

eningslivets indslag bliver domineret af butikshandelen og ølsalget. Kultur-natten 1999 afvikles 27. august. (3/3, 28/8)

Dronning Dorothea Teatret har premiere på ny revy med serveringsteater. (K.U. 3/3)

Den interne controllerrapport om byens kommunale kulturelle institutioner viser et misforhold mellem det kulturelle ambitionsniveau og de økonomiske bevillinger, men også usikker økonomistyring navnlig på Trapholt. (20/3ff.)

Christian Lemmerz har lavet en marmorskulptur "Platons hule" til Kolding Amtsgymnasium. (K.U. 7/4, 8/4)

Togviadukten i Søndergade er blevet udsmykket af Helle Hove. (7/4, K.U. 19/5)

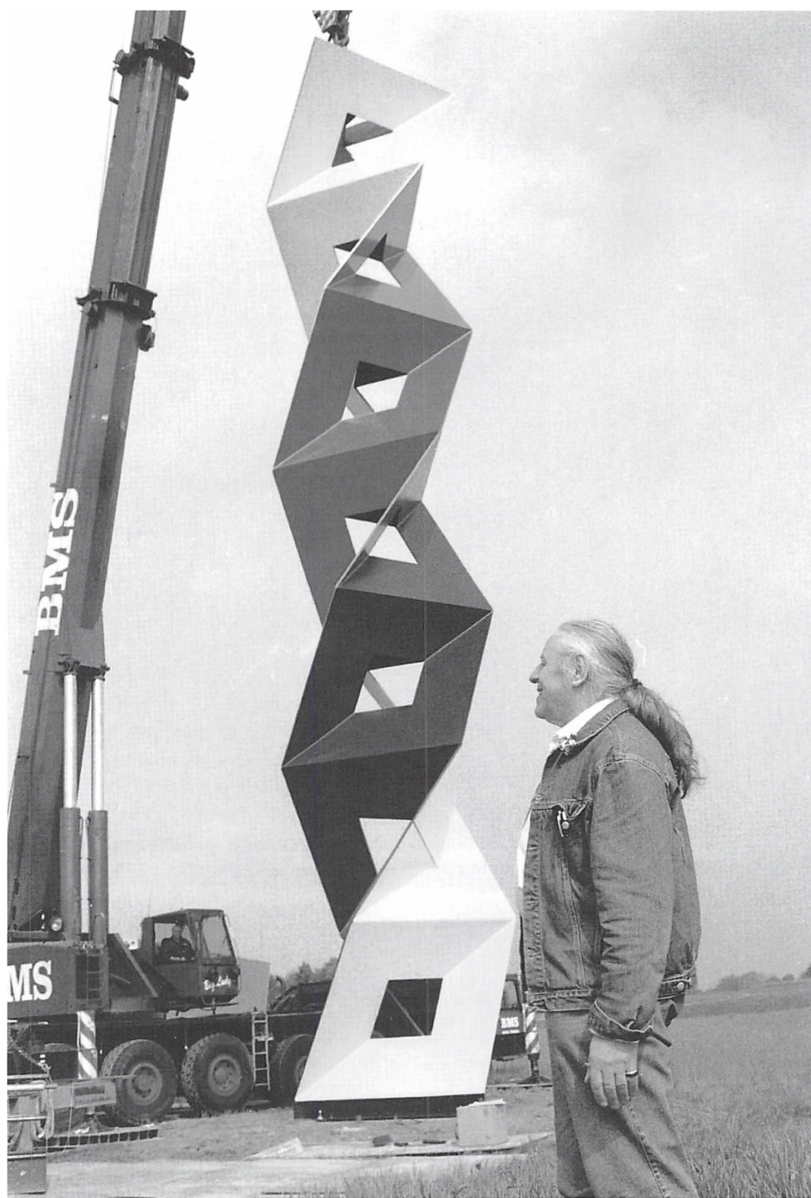
Ny gigantskulptur 17,8 meter høj, indvies foran Würth Danmarks hovedkvarter på Montagevej. Kunstneren er den tyske professor Eberhard Fiebig. (22/5)

Musikforeningen af 1880 nedlægges efter 118 års virksomhed. (23/5)

Designskolens afgangsshow og afgangsudstilling er for første gang henlagt til skolens egne lokaler i Ågade. (4/6)

Årets eventyrspil er Ronja Røverdatter, som ses af 7000 mennesker. Dårligt vejr reducerede besøgstallet. (7/7, 17/7, 2/8)

Da virksomheden Würth åbner sit nye domicil, åbner samtidig en stor privat kunststudstilling på virksomheden med offentlig adgang. (1/8, 5/8, 20/8)

Foran Würth Danmarks hovedkvarter blev i maj 1999 indviet en ny skulptur med den tyske professor Eberhard Fiebig som kunstner. Foto: Karina L. Borgaard.

Den 2. operafest på Skamling med kunstnere fra Det Kongelige Teater bliver trods dårligt vejr overværet af mindst 10.000 mennesker. (1/8)

Dansk Sygeplejehistorisk Museum åbner ved Hotel Koldingfjord. (26/8)

Socialt arbejde

Socialforvaltningen fylder 100 år med udgivelse af jubilæumsbog, personalefest og lagkage til institutionsbeboere. (3/1f, 6/1)

Det frivillige sociale arbejde udføres næsten udelukkende af kvinder, viser rapport. (21/2)

Bybilledet og trafikken

Motorvejen fra Kolding til Esbjerg bliver færdig i september 1998, da stykket fra Vejen til Kolding indvies. (18/9 og K.U. 22/9)

Lyshøjskolens Multihus og Trapholts tilbygning præmieres af Kolding Kommune. (7/10, K.U. 14/10)

Bybilledet beriges med endnu en pyramide. Alternativ behandling samles i en glaspyramide på hjørnet af Nr. Bjert Vej og Ekspresvejen. Indvielsen sker 12. marts. (26/10, 8/3, K.U. 14/3)

Nic. Christiansen præsenterer plan for Slosmøllegunden indeholdende provinsens største kongrescenter med hotel, teatersal og butikker. (29/10ff., 6/11, 23/2)

Hotel Kolding ombygges til 30 moderne lejligheder, der udlejes. (30/11, 13/8)

Ved APC (tidligere Silcon) og Helsepyramiden opføres Kolding Business

Helsepyramiden med tilbud i alternativ medicin blev indviet med reception 12. marts 1999. Foto: Jonas Ahlstrøm.

Park med Nic. Christiansen og Gerhard Sørensens som bygherrer. (26/1, 29/1)

Erhverv

Hyundais danske hovedkontor flytter til Kolding. (K.U. 2/9) Bilimportfirmaer i Kolding forøges med Daihatsu og Subura. (17/11)

Dansk Industris produktpris bliver tildelt Fiberline Composites for glasfiber-

broen i Strandhuse. (23/9) Fiberline får også pris af Danske Erhvervschefer. Virksomhedens avancerede, armerede plastmaterialer bruges både til broer, togvogne og huse. (22/10)

Kolding Storcenter har betydet, at halvdelen af omsætningen i Koldings butikker går til udenbys kunder mod kun 13% i 1993. Til gengæld er omsætningen i midtbyen faldet med 10%, og hver

femte butik er lukket i den sydlige bydel, fremgår det af rapport fra firmaet Erik Agergård Aps. (29/9, 6/10)

Købmand Arnold Petersen har lukket købmandsforretningen i Låsbygade. (1/10)

Kolding Handelsstandsforenings initiativpris gives til farvehandler Ove Andersen, Låsbygade. (25/3)

Vestergård Frugt ("Onkel Tuca") ved Inge og Jørgen Andersen sælger forretningen i Jernbanegade. (2/10) Forretningen købes af en indvandrerfamilie som frugthandel, men bliver derefter fastfood-sted. (11/7)

Ved Sønderbro åbner firmaet Bahne 5.11. i nyopført bygning. (K.U. 4/11, 6/11)

Sønderbro Apotek flytter fra Søndergade/Sydbanegade til Søndergade 10, der tidligere husede Damehuset og Popp Dress. (16/3)

Turismen i Kolding omsætter for 350 millioner om året og giver heltidsbeskæftigelse til 507 inden for amtet og 225 udenfor. (20/11)

Kolding Ugeavis læserkonkurrence om Årets Butik blev vundet af bagerforretningen Den Gyldne Ovn. (K.U. 2/12)

Endnu en rapport om detailhandlen i Kolding viser, at mellem 1992 og 1997 har indbyggerne i lokalområderne været trofaste over for deres lokale indkøbssteder på trods af Bilka og Kolding Storcenter. (5/12)

Kolding Havneterminal udvides fra 7000 til 9000 kvadratmeter på den sidste ledige plads på det tidligere svineslagteris grund. (8/12)

Kolding Storcenter skifter i lighed med andre storcentre ejer, idet den hidtidige ejer Foras sælger til pensionselskabet Danica. (3/2)

Næsten hver 3. arbejdsplads i Kolding er besat med en pendler, en indbygger i en anden kommune. Af de ca. 35.000 arbejdspladser i kommunen er 10.667

besat af indbyggere i andre kommuner. 7.511 indbyggere i Kolding har arbejde uden for kommunen. (31/7)

Schur Flexible Denmark i Skartved skal lukke efter flere års underskud. (6/2, 21/2, 25/2)

Damaskvæveriet er solgt til konsortium af ny ejere. (23/3, K.U. 24/3, 28/5)

Bianco Sko indvier nyt firmadomicil på Jernet. Firmaet har været i stærk ekspansion siden starten i 1987. Den nye bygning er i sort beton og glas. (22/5)

Magasin og Intersport starter i det udvidede Storcenter allerede 30. august, 3 uger før indvielsen. Udvidelsen af Storcentret forventes at medføre mindst 200 ekstra jobs. (2/5, 29/7, 31/8)

Koldings øldrukkere har især indtaget produktet "Classic", og det er især foregået på Den Blå Café og Bertrams Pub, viser storbryggeriernes statistik over mest sælgende restauranter i Vestdanmark. (17/6)

Kolding har næsten lige så mange hotellovernatninger som Odense og mange flere end Vejle og Fredericia, viser statistikken. (8/8)

Modebutikken Prip i Søndergade lukker med udgangen af juni måned. (15/4)

Torvehandelen på Akseltorv har hidtil være begrænset til tirsdag og fredag, men udvides nu til også at omfatte lørdagen. (25/7)

Miljø

Grundejerne i Bramdrupdam er ikke

begeistrede for et nyt anlæg til støjende idræt i Lilballe. På vegne af to grundejerforeninger afleveres 584 husstandes protest mod dette motorbaneanlæg. Amtet siger dog ja. (9/9, 2/2, 11/3)

Sommerhusene i Moshuse får lov til at blive liggende. (6/11)

Slamanlæg til 25 mio. med Hedeselskabet som totalentreprenør indviet i Agtrup, og første spadestik tages til forretningsanlæg ved Østerbrogade, der skal stå færdig i 1999. (22/10, 2/12)

Efter kraftig kritik fra landsbyerne over budgetbesparelserne på landsbyområdet beslutter Byrådet at oprette et nyt udvalg Kolding Kommunes Landsbyforum (KLF) og at bevare landsbykoordinatorenstillingen. (25/10, 27/10)

Hård Krom-grunden på Fabriksvej oprenses af Vejle Amt. (11/11)

Mere end 300 kunder i Trekantområdet har tegnet abonnement på at få leveret økologiske varer lige til døren fra Martin Falk i Viuf, der er den lokale forhandler for Bakkegårdens Økologi-Service. (15/12)

Som en del af Kvarterløft-projektet er Stejlbjerg-anlægget under renovering. (27/4)

Ejendomskomplekset Solgården med solcelleanlæg får Realkredit Danmarks årlige byfornyelsespris. (26/5)

Miljøankenævnet har ophævet miljøgodkendelsen for lossepladsen i Seest, efter at Byrådet i 1997 erklærede, at man ikke ønskede at gøre brug af den. (27/8)

Sport

Ulrikka Ørnhagen Jørgensen, Kolding Orienterings Klub, bliver dansk mester i kortdistance. (1/9) Ved Danmarks mesterskaberne vinder Kolding Orienteringsklub 4 guld-, 2 sølv- og én bronce medalje. (7/9) Ved DM i natorienteringsløb tager KOK 6 medaljer. (29/9) Klubbens kvindehold anses for at høre til blandt de 50 bedste i verden. (18/12)

Flemming Lilja vinder junior-EM i skydning (60 skud liggende riffel 50 meter) (K.U. 9/9)

11-årige Bjørn Madsen bliver dansk mester i ungdomsklassen i kegling. (22/10)

Kolding IF's håndboldherrer vinder årets pokalfinale mod Skjern efter en hidsig og medrivende kamp. (29/12, 2/1)

Kolding IF's fodboldherrer rykker op fra Danmarksserien til kvalifikationsrækken. (1/11)

Ved de uofficielle skandinaviske mesterskaber i kaninhop bliver 5 af de 6 rækker vundet af kaninhoppere fra Kolding. Merethe Johansen med kaninen Pepsi vinder Elite kroget og Elite lige, og med kaninen Sally tager hun sig til lige af Middelsvær. Maria B. Jensen vinder højde- og længdespring med kaninen Yabo. (25/1)

Ved fritidsfesten i Parkhallen bliver orienteringsløberen Ulrika Ørnhagen Jørgensen årets idrætsudøver i Kolding i 1998. Kaj Olsen, formand for bordtennisklubben BTK 73, bliver årets leder i det frivillige foreningsliv, og Kolding Orienteringsklub får titlen Årets For-

ening i Kolding 1998. (30/1) KFUM Atletiks Mohammed Bashir vinder ved DM i løb distancerne 800 og 1500 m. (22/2)

Rikke Petersen, målmand for KIFs damehåndboldhold kåret som årets håndboldtalent. (K.U. 12/5)

Charlotte Johansen, Sdr. Stenderup, vinder verdensmesterskabet i handicappedressurridning. (3/8)

Ved DM i triathlon hjemfører Kai Hede en sølvmedalje i aldersklassen 55-59 år. (10/8)

Christian Kamp fra Kolding Sejlklubs juniorafdeling bliver danmarksmester i bådtypen Yngling sammen med to udenbys sejlere. (19/8)

Kort fortalt

Vejle Amts Kulturpris bliver tildelt foreningen Klassisk i Kolding, der stod bag operafesten på Skamling. (14/9)

Læge Jesper Theilgaard, Bramdrupdam, modtager Carlsbergs Mindelegat for sit arbejde med informationsteknologiens anvendelse hos praktiserende læger. (18/9)

Årets Bramdrupdammer bliver Anders Hansen. (22/9)

Bent Eliasens lokale julemærke har Slotsmøllen som motiv. (7/10) Det andet lokale Kolding-julemærke udgivet af Selskabet til Udgivelse af Kolding-julemærket er fremstillet på computer af Christian Ellentoft og Tommy Andreasen. (K.U. 8/11)

Hans Ludvig Hansen, 77 år, har været Koldings "officielle" julemand siden

1972 og vil nu stoppe. Faderen med samme navn begyndte at gå julemand i byen i 1921. (22/11)

Hans-Kurt Gade, lærer på Kolding Amtsgymnasium, har sammen med 3 andre gymnasielærere udarbejdet en cd-rom "Hvem byggede Danmark" om Danmarkshistorie og hædres ved at modtage Orfeus-prisen i kategorien multimedieundervisningsmaterialer. (27/11)

Vejle Amts Forebyggelsespris går til de seks unge Drug Rangers. (9/12)

Journalist Bertel Thomsen, tidligere BT, modtager Raoul Wallenberg-medaljen for hans livslange kamp for menneskerettighederne. (7/12)

Efter Slotsmøllens lukning viderefører Sct. Georgs Gilderne traditionen med at holde robåd i Slotssøen til brug ved kongelige besøg. (20/1)

Årets Koldingplakat er tegnet af plakatkunstneren Finn Nygaard. (23/1)

Årets Koldingborger 1998 bliver Nic. Christiansen. (23/1) Han får også Bikubens Kjørmespris. (4/2)

Sydbanks kulturpris tildeles billedkunstneren Vibeke Jerichau. (19/3)

Årets Bjert-borger bliver journalist Sven Rørbæk Madsen. (13/4)

Skuespiller Anders W. Berthelsen, der er opvokset i Kolding, får "Årets Reumert". (13/4)

Nye bøger

Jens Åge Petersen og Birgitte Dedenroth-Schou: Social- og sundhedsforvaltningen – Kolding Kommune 1899-1999.

Kim Mikkelsen: Det glemte slag, 1999.

Georg Jensen Damask gennem et kvart
årtusinde. Red. af K. E. Reddersen,
1999.

40 års jubilæumsskrift. Sdr. Bjert Cen-
tralskole, 1999.

Martin Jes Iversen: Kaffetræ i vækst.
1999. (Om Merrild Kaffe) (15/8)

Hjemmeværnskompagni 3225: 1949-
1999.

Sydjyske Folkekor 100 år 1899-1999.
Red. af Bent Skovrup, 1999.

*Formand for Kulturudvalget Carl Sørensen
(l.v.) fik i juni 1999 overrakt en model af
Sct. Jørgensgård i Hospitalsgade, som den
tog sig ud i midten af forrige århundrede til-
lige med et skøde af formanden for Kolding
Miniby Asger Svendsen. Foto: Palle Peter
Skov.*

**Kolding
Kommune**

Kulturudvalget